

A black and white portrait of a woman, Lucia de Vries, wearing a lace headscarf and a dark choker necklace. She is looking slightly to the right of the camera with a neutral expression. The background is plain white.

Juriaan Brouwer
Lucia de Vries

ZOUTZOET

ZOUTZOET

Juriaan Brouwer
Lucia de Vries

Colofon

Afbeelding omslag: Portret van Willie van Noordenne; Willie trouwde tijdens de inpoldering met Hans, ijzervlechter uit het zuiden van Nederland.

© 2006 Juriaan Brouwer & Lucia de Vries, juriaanbrouwer@tiscali.nl,
lucia@wlink.com.np

Zoutzoet kwam tot stand dankzij een samenwerking tussen stichting Het Nieuwe Zuiden te Amsterdam en Stichting Culturele Activiteiten Bibliotheek te Urk. Fondsen werden verstrekt door Provincie Flevoland en VSB Fonds.

Alle rechten voorbehouden. Met uitzondering van educatieve doeleinden mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd of openbaar gemaakt zonder schriftelijke toestemming. We hebben geprobeerd de rechten van het gebruikte fotomateriaal te achterhalen. Voor vragen of claims verzoeken wij u contact met ons op te nemen.

Ontwerp: Pradip Basnet
Drukwer: GBU, Urk

ISBN-10: 90-9020590-X
ISBN-13: 978-90-9020590-8

Met dank

We bedanken allereerst de geïnterviewden, die de zoute tijd voor ons deden herleven. Het is hun openheid, enthousiasme en gastvrijheid die ons de stimulans gaf dit boek te schrijven. Ook dank aan de medewerkers van het Nieuw Land Erfgoedcentrum in Lelystad en de gemeente Noordoostpolder, die ons met veel enthousiasme hielpen bij het archiefonderzoek. Speciale dank gaat naar de gastvrije medewerkers van museum Het Oude Raadhuis in Urk die ons toegang gaven tot uniek bronnen- en fotomateriaal. Verder zijn we dank verschuldigd aan redacteurs Albert van Urk en Roelof Vellinga, voor hun waardevolle suggesties en correcties, Wouter Kramer voor het scannen van historische foto's en Bertus Gerssen voor typ- en vertaalwerk. Tenslotte bedanken we de provincie Flevoland en het VSB fonds voor hun financiële steun aan de totstandkoming van dit boek.

Zoutzoet is onderdeel is van het project Zoutzoet, dat ook uit een TV-documentaire en DVD bestaat. Daarom willen we het hele Zoutzoet team voor haar inzet bedanken.

Voor onze ouders

Hoofdstukindeling

	Voorwoord	I
	Introductie geïnterviewden	III
ZOUT	1. 3 oktober 1939 – Dood van een eiland	1
	2. 14 juni 1918 – Einde van de onschuld	7
	3. 28 mei 1932 – Zout wordt zoet	23
ZOUTZOET	4. Blik in Eden	35
	5. Te licht bevonden	43
	6. De Wet	53
	7. Verboden voor Urkers	61
	8. Vissen op het droge	77
	9. Afgesloten	89
ZOET	10. Vissers versus boeren	103
	11. Het Wonder van Urk	113
	12. Bitterzoet	125
	Nabeschouwing	130
	Bronnen	134

Voorwoord

Het verhaal van de inpoldering is vaak verteld en wordt nog dagelijks in een aantal informatiecentra herhaald. Het vermogen van de mens om de zee te bedwingen, de transformatie van visgrond in vruchtbaar akkerland, nieuwe gemeenschappen op de bodem van de zee. Inpoldering is zonder twijfel Nederlands grootste succesverhaal.

Maar er is een andere, zo goed als onbekende kant aan dit verhaal: de marginalisatie van historische vissersgemeenschappen en uitsluiting van hen die dit gebied eeuwenlang als leefgebied beschouwden. Degenen die zowel de zoute als zoete tijd meemaakten zijn inmiddels dun gezaaid. Ze wonen in kleine visserswoningen, nu voorzien van gemakken als stromend water, kachels en douches, of in luxe bejaardentehuizen. Ze zijn kinderen van hun tijd, maar leven volop in het nu, genietend van de zegeningen van de nieuwe eeuw.

Wij groeiden op in het Urk van de jaren zestig en zeventig, in een tijd waarin historische woningen werden afgebroken en vervangen door eigentijdse, niet-passende huizen. De wegen naar het voormalige eiland werden geasfalteerd, industrieterreinen ontgonnen. Het was de tijd van het Wonder van Urk en het zicht op het IJsselmeer werd ontnomen door moderne Noordzeekotters en koelwagens uit alle delen van Europa. De ingang van het dorp werd 'opgefleurd' met een betonnen orca en een supermarkt. Het eilandverleden dreigde letterlijk met de grond gelijk te worden gemaakt.

Hoewel we onze grootouders goed kenden, waren we ons nauwelijks bewust van hun verleden – het feit dat ze schrijnende armoede, de crisis en de inpoldering van nabij hadden meegemaakt. Dat ze de zee droog zagen vallen en de eerste onzekere stappen op de zeebodem plaatsten. We wisten dat onze vaders als kind water haalden bij de put en als eersten van hun generatie de kans kregen om na de lagere school enkele jaren door te leren. Het drong niet tot ons door hoe groot de omslag in hun leven was geweest.

We gingen naar een nieuwe school in de nieuwe polder en leerden hoe een klein land groot kan zijn. Hoe we dankzij techniek en vernuft de zee weten te bedwingen. Vanuit de bus zagen we eindeloze landbouwpercelen, riante boerderijen, combines, tractors. Het kwam niet in ons op dat vissersgemeenschappen als de onze geen enkele inspraak in Lely's droomproject werd gegund en aan de kant werden geschoven zodra zorgvuldig geselecteerde polderbewoners op het toneel verschenen.

Pas veel later werden we nieuwsgierig naar hoe het was, het leven op dat kleine eiland in het midden van een zoute zee. We voelden dat de tijd begon te dringen, dat de verhalen over de overgang van zout naar zoet binnenkort alleen van horen zeggen zouden zijn. We interviewden oudere familieleden en kennissen; de verhalen maakten grote indruk. Het onmenselijke leed in de vorm van doodgeboren kinderen, verdrinking, onbehandelde ziekten. De schrijnende armoede en het vele werk. Maar bovenal waren we onder de indruk van de waardigheid waarmee deze generatie haar leven leidde en wist om te gaan met de grootste verandering die een gemeenschap kan ondergaan: de totale verandering van omgeving, het verlies van traditionele werkgelegenheid en marginalisatie. We vroegen ons af hoe de zoutzoet-generatie de oude en nieuwe wereld in zich meedraagt zonder het spoor bijster te raken.

Dit boek is het bewijs dat het mogelijk is en dat de kracht van een traditionele gemeenschap nooit mag worden onderschat. Nu de opvattingen over waterbeheersing veranderen en de nadruk verschuift van bedwingen naar 'leven met', wordt het verhaal van een eeuwenoude vissersgemeenschap aan de rand van een artificiële modelpolder zo mogelijk nog veelzeggender. Het is belangrijk dat het verhaal van de inpoldering nog eenmaal wordt verteld: ditmaal uit de mond van hen die als zij de ogen sluiten zien wat wij nooit zullen zien: een vrije zee in plaats van geschapen land, schepen op de plek van boerderijen, een eindeloze horizon in plaats van huizen, torens, windmolens.

Maart 2006
Juriaan Brouwer
Lucia de Vries

Introductie geïnterviewden

Dirkje van de Berg-de Boer (1918)

Dirkje groeit op in een gezin van dertien kinderen; haar broer is Louwe de Boer, een vooruitstrevende visserman. Als kind werkt ze in het drukke gezin van haar ouders en bij andere familieleden. Zij trouwt met Jan van de Berg, een visser die tijdens de inpoldering bij Zuiderzeewerken in dienst treedt.

Jan ten Napel (1920)

Jan werkt als kind in verschillende winkels en op de Urker boot. Als tiener gaat hij in Hotel Woudenberg aan de slag. Dankzij een tip van een van de gasten krijgt hij de kans om verder te leren. Hij werkt als landmeter tijdens de inpoldering en treedt later in dienst bij Zuiderzeewerken als opzichter. Jan is gepensioneerd en woont in Gouda. Hij verzorgt een historische column in 'De Kleine Urker Courant' in Het Urkerland.

Willempje Schenk-Hakvoort (1920)

Willempje is nog kind als ze als schoonmaakster en ventster aan de slag gaat. Haar eerste man verdrinkt een jaar na haar trouwen. Ze hertrouwt met Teunis Schenk. Ze werkt overal en nergens – onder anderen in Hotel Woudenberg en als landarbeider in de polder. Gekleed in Urker klederdracht maakt Willempje op latere leeftijd veel verre buitenlandse reizen.

Hendrikje (Hinkien) de Ridder-Nentjes (1915)

Hinkien vent als kind met koek en ansichten en werkt in de vishandel. Op jonge leeftijd verhuist ze naar Scheveningen waar ze als dienstbode 'dient'. Ze trouwt daar met een Zeeuwse visser en komt enkele jaren later terug naar Urk. Hinkien krijgt vijftien kinderen. Haar zoon Gerard werkt als vrijwilliger in verzorgingstehuis Talma Haven en helpt bij de totstandkoming van diverse interviews voor dit boek.

Riemde Weerstand-Korf (1915)

Riemde werkt al jong als hulp in de huishouding. Als ze twaalf is begint ze met het naaien van Urker goed. Dit houdt ze ruim zeventig jaar vol en ontvangt hiervoor een koninklijke onderscheiding.

Aaltje Buter-Barends (1915)

Aaltje werk als vijftienjarige in de huishouding en vervolgens in café Buter (de

Klazien en Marie Baarsen (rechts)

Klaas Hoekstra (op voorgrond)

Dirkje van de Berg-De Boer (links)

Willempje Schenk-Hakvoort

Willem Barentz). Ze figureert als jonge vrouw in Ernst Winars film 'Aan dood water'. Tijdens de inpoldering treedt ze bij Zuiderzeewerken als kantinejuffrouw in dienst.

Klaas Hoekstra (1923)

Klaas monstert als veertienjarige aan als derdemannetje op de UK 94. Als hij 'het vak' onder de knie heeft stapt hij over op de botter van zijn vader. Later begint hij samen met drie broers een bedrijf. Tijdens het spanvissen wordt de kotter van zijn broers overvaren, waarbij twee van hen om het leven komen. Klaas vist tot 1964 en wordt voorzitter van de Vissersbond. Sinds zijn pensionering schrijft hij historische artikelen.

Albert (Appien) van Veen (1914)

Albert (bekend als Appien Snel) monstert op dertienjarige leeftijd als derdemannetje aan op de Urker vloot. Hij zal zijn hele leven visserman blijven. In 1929 bemant hij samen met zijn vader en broers een botter. In 1948 koopt hij een eigen kotter waarmee hij op het IJsselmeer vist.

Leendert Brouwer (1924)

Leendert is enig kind en helpt al jong mee in de groentehandel van zijn vader. Later vent hij met kleding. Leendert opent een kledingzaak, is bestuurslid van een visexportbedrijf, gemeenteraadslid en wethouder. Hij is nu gepensioneerd.

Klazien Brouwer-Baarsen (1931), Marie de Boer-Baarsen (1933), Jannie de Vries-Baarsen (1933)

Klazien, Marie en Jannie zijn de dochters van Jante Baarsen-Schraal, dodenaanzegster en winkelier. De meisjes verkopen na schooltijd ijs in houten ijskarretjes, zowel aan toeristen als aan de Urker bevolking. Ook helpen ze hun moeder bij het aanzeggen en kisten wegbrengen. Verder werken ze als nettenboetsters op de Urker Nettenfabriek. Na hun trouwen opent Klazien samen met haar man een kledingzaak, Jannie werkt in de bejaardenzorg en Marie werkt in de huishouding. Ze zijn nu gepensioneerd.

Johannes Gerssen (1914)

Johannes loopt al jong met broden te venten. Tijdens de inpoldering vindt hij werk op een baggerschip. Later krijgt hij een vaste aanstelling bij Zuiderzeewerken. Hij is met name bekend van zijn bijdragen voor reciteervereniging Dindua.

Teunis Bakker (1932)

Teunis werkt als kind in de haringrokerij van zijn vader. Vanaf de jaren vijftig bouwt

*Riemde Weerstand-
Korf (links), Teunis
Bakker (midden) en
Hendrikje (Hinkien) de
Ridder-Nentjes
(rechts)*

*Klaas Kramer, links
(rechts, eerste rij) en
Albert (Appien) van
Veen, rechts*

hij samen met zijn vader en broers Roelie en Jan een groot visexportbedrijf op.

Harpje (1934)

Harpje is een pseudoniem voor een Urker vrouw die als meisje bij boeren in de polder werkt.

Klaas Kramer (1932)

Klaas is een zoon van 'Lub van Jan van Bubbe', een bekende visserijvoorman. Hij vist jarenlang op de familiekotter UK 167. In 1983 wordt hij benoemd tot voorzitter van Visserijbelangen en stuurt hij de Urker visserij door de zeer moeilijke quoteringsjaren. Sinds zijn pensioen in 1997 schrijft hij artikelen en boeken over visserij en historie.

Aaldert Pol (1932)

Aaldert komt als jonge geschiedenisleraar samen met zijn vrouw in de jaren zestig naar Emmeloord. Al snel raakt hij geboeid door de geschiedenis van de nog jonge polder. Zo verdiept hij zich in de wetenschappelijke visie achter het werk van de inpolderaars. In de klas onderwijst hij menig Urker leerling.

Klaas Roos (1938)

Klaas helpt al jong zijn vader, die een boerderij heeft op het oude eiland. In 1966 krijgt hij als een van de weinige Urkers een eigen boerderij in de polder toegewezen, vlakbij Urk. In 2004 gaat hij met pensioen en wordt zijn land gebruikt voor de zoveelste uitbreiding van Urk.

Jan van der Meer (1932)

Jan komt als jonge jongen in de pas drooggevallede polder terecht waar zijn vader werk heeft gevonden. Hij begint als jongste bediende bij het Openbaar Lichaam, waar mannen als Smeding en Blauwboer de scepter zwaaien. Vaak fietst hij met zijn vrienden naar Urk, omdat hier vertier en gezelligheid is te vinden. Later wordt hij burgemeester in Friesland.

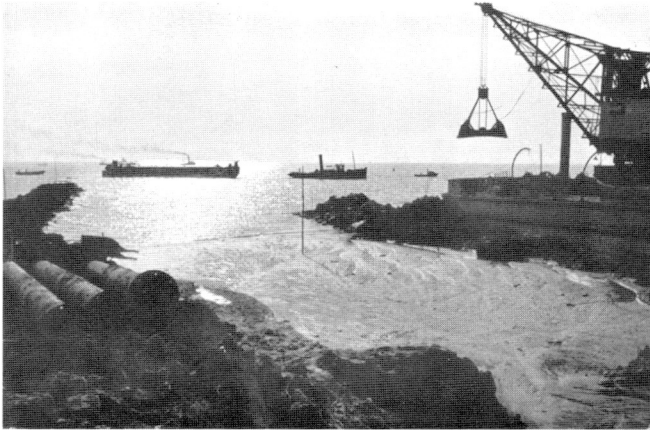
Albert van Urk (1938)

Albert is de zoon van dorpsdichteres Mariap van Urk die in de tijd van de inpoldering vele journalisten en andere bezoekers ontvangt. Albert verkent als kind de drooggevallede polder. Hij werkt als drukker en uitgever en is medewerker van Museum Het Oude Raadhuis. Momenteel is hij bestuurslid en redacteur van de Stichting Urker Uitgaven. Als dorpshistoricus is Albert betrokken bij vele publicaties en redigeert hij 'De Kleine Urker Courant'.

3 oktober 1939

De dood van een eiland

De dag begint zoals iedere andere dag: met het opkomen van de zon boven de Zuiderzee ter hoogte van Schokland. Om zes uur hoort men de baggermolens, met hun, aldus dorpsdichteres Mariap van Urk, 'nieren-doordringend staal-knarsgeluid' en 'eindeloos-wentelend moddergespuit'. Op dit vroege uur bewijst niets dat vandaag een alles beslissend moment voor het ruim duizend jaar oude eiland Urk zal plaatsvinden.

De laatste kluit op 'de dag der drieëndertig kluiten'

Dirkje de Boer (20) wordt zoals gewoonlijk door haar vader gewekt met een kopje thee op bed. Om half negen begint ze met de was – die van haar dertien broers en zussen plus het Urker goed van haar ouders. Ze haalt met emmers water uit zee, stookt het fornuis op, brengt het water aan de kook, en zet de was in de week. Pas dan heeft ze tijd voor het ontbijt: twee boterhammen, die in het gezin De Boer, in tegenstelling tot de meeste andere Urker gezinnen waar de tafel als bord wordt gebruikt, op een ontbijtbordje worden gesmeerd. Daarna neemt ze de woonkamer onder handen.

Hoewel Jan ten Napel (19) in Urks enige gerenommeerde uitspanning, hotel Woudenberg, werkt, valt ook hem deze morgen niets bijzonders op. Zijn bazin geeft hem opdracht het restaurant klaar te maken voor vanavond: 'Zuiderzeewerken' organiseert een feest. Terwijl de herfstzon aan de horizon klimt, begint hij met het sorteren van het bestek.

De zussen Jannie, Klazien en Marretje Baarsen gaan gewoon naar school. Na schooltijd zal moeder Jante (beter bekend in haar rol als dodenaanzegster) zoals gewoonlijk twee ijskarretjes vullen met zelfgemaakt ijs, voor de verkoop. De zussen zullen de karretjes de 'bult' opzeulen en bij de haven aangekomen op zoek gaan naar mogelijke bezoekers en toeristen.

Leendert Brouwer (15), enig kind van een Zuiderzeevervisser die zijn bestaan bedreigd ziet, vent ook vandaag met boter, kaas en eieren. Hij opent de deuren van de gedrongen visserswoningen en roept "Volluk!" Leendert is blij met zijn baantje: hij hoeft tenminste niet als derdemannetje aan boord van een botter of haringlogger. Niet dat het venten gemakkelijk is. Een ei is een grote luxe, en in deze onzekere tijd zetten de eilandbewoners de tering naar de nering. Als iemand op de hoogte zou kunnen zijn van de historische gebeurtenis die vandaag gaat plaatsvinden, is het Johannes Gerssen (25). Hij werkt als baggeraar bij 'Zuiderzeewerken' en is goed op de hoogte van de technische aspecten van de inpoldering. Maar ook hij vertrekt 's morgens gewoon naar zijn werk, ergens ter hoogte van wat later Schokkerhaven zou worden genoemd.

Tegen het middageten verschijnen de eerste gasten in de haven: verslaggevers van landelijke kranten en radio, bestuurders van Zuiderzeewerken, aannemers en enkele vertegenwoordigers uit Den Haag. Op hetzelfde moment zet Dirkje twee pannen aardappels op het vuur, Jan ten Napel herschikt de tafels in Hotel Woudenberg, de zussen Baarsen rennen vanuit school naar huis, Leendert loopt met zijn eieren te leuren en Johannes neemt samen met zijn collega's een lunchpauze in een bouwkeet, aan boord van een baggerschip, ergens ten zuidwesten van Urk.

Om een uur of twee verlaat het passagiersschip 'Geusau' de Urker haven. Aan boord een vijftiental bestuurders en politici, de Urker burgemeester en in het Urker pak gestoken wethouders, en de Urker predikanten. Verder een klein groepje vrouwen in klederdracht, inclusief dichteres Mariap van Urk. In hun

De burgemeesters van de gemeenten Lemmer en Urk reiken elkaar de hand

kielzog vaart de 'Idonea', het vlaggenschip van de Eerste Urker Stoomvaart Maatschappij, met een groepje belangstellenden. Zij hebben vijftig cent neergeteld om erbij te zijn.

Om half drie liggen de schepen voor de Lemsterdijk, voor een gat van zeven meter. Het water spoelt woest door het sluitgat naar binnen, spartelend als een ten dode opgeschreven vis. De schippers kunnen slechts met grote moeite de schepen op veilige afstand van de opening houden. Grijpers werpen doelgericht kluiten keileem. Een kwartier later neemt de kracht van het water af en wordt de golfslag regelmatig. Een oorverdovend sireneconcert stijgt op als een grijper de laatste hap grond in het sluitgat werpt. Urk is voorgoed eiland af. Zout wordt zoet. Een nieuwe bladzijde in het opus magnum van ingenieur Lely is geopend. 3 Oktober staat op Urk te boek als 'de dag der drieëndertig kluiten'.

De Standaard zou er de dag erop mooi over schrijven. De krant voelt zich tijdens haar zestigjarig bestaan nauw verbonden met 'de Zuiderzeevisschers' die vrijwel

allemaal op de Antirevolutionaire lijst stemmen en daardoor zielsverwanten zijn. Een correspondent schreef al in 1932 met weemoed over 'de keerzijde van het grootsche werk der droogmaking': het sterven van de Zuiderzee en de ondergang van de visserij. De Geïllustreerde Pers kopt 'Een eiland verdween' en meldt dat de Urkers met weemoed zijn vervuld, nu hun lapje grond geen eiland meer is. "Straks, wanneer de Noord-Oostelijke Polder voltooid is, zal men nauwelijks nog kunnen vermoeden, dat zich hier 'n eenzaam eiland eeuwenlang handhaafde als een rots in de onstuimige zee." De correspondent memoreert weemoedig dat "het karakter van Urk, en van de mensen die er wonen, volslagen zal veranderen. Een afgesloten, eigen gemeenschap zal vervloeien in nieuwe verhoudingen. Vastelandsmensen zullen zich te Urk vestigen en Urkers ver weg trekken van hun geboortegrond. Vele Urkers zullen landrotten worden, zij zullen het zeemanschap van hun voorvaderen vergeten."

Een Urker stel kijkt naar de inpolderingswerkzaamheden die hun leven ingrijpend zullen veranderen

Om drie uur klimt een lachende Tiemetje Romkes, uitgekozen om de Nederlandse vlag op het sluitgat te planten, onvervaard op het glibberige keileem. De Urker burgemeester Keijzer, in laarzen gestoken, volgt. Op het sluitgat geeft hij zijn collega Krijger uit Lemmer, die per schip vanuit Friesland is gearriveerd, een stevige handdruk. Een luid gejuich stijgt op. De zussen Baarsen rennen op dat moment via de noordpunt van het eiland naar huis. Ze stoppen even om te luisteren. In de verte zien ze vlaggen en een hoop drukte. Maar de ijskarretjes wachten. Snel lopen ze door.

De Urker burgemeester Keijzer neemt zijn kans om een historische toespraak te houden, in de aanwezigheid van de landelijke pers. "Veel van het oude zal verdwijnen doch daarvoor komt het nieuwe in de plaats. Hoewel er vele mooie dingen op Urk zijn, zijn er ook vele volksgebreken op Urk die tot nu toe weinig correctie hebben ondergaan. Dit zal nu veranderen." De burgemeester zegt 'zeer optimistisch' over de toekomst van Urk te zijn: het voormalig eiland zal zich richten op de landbouw. Hij bedankt de regering voor haar hulp in de overgangstijd.

Weinig Urkers horen de wat vreemde toespraak van hun burgemeester. Aan Dirkje gaat de hele gebeurtenis voorbij omdat zij op dat moment de was uitspoelt. “Er was in die tijd ontzettend veel drukte op Urk, met die baggermolens en zo. Maar eigenlijk maakte je er niet zoveel van mee. Het was mannenwerk”, zegt ze later. “Wel dacht ik in die tijd: hoe oud zou ik wezen als we ingepolderd zijn? Kan ik dan nog ergens naar toe? Een jurk halen bijvoorbeeld was een heidens karwei: met de boot naar Kampen en dan de nacht over in Zwolle, of naar Enkhuzen en dan met de trein naar Hoorn. Met slecht weer hingen de meeste mensen anderhalf uur ziek overboord. Of je ging met de botter naar Amsterdam – dan moest je daar blijven slapen.” Dirkje maakt zich in de tijd van de inpoldering zorgen over ‘de broodwinning’. Ze heeft een spaarboekje, ‘dan heb je altijd wat achter de hand, voor de zekerheid’.

Ook aan Hinkien (24) gaan de gebeurtenissen voorbij. Ze ‘dient’ in Scheveningen, als hulp in de huishouding van een joodse familie. Als op de Lemsterdijk de Urker vlag wordt gepland is ze druk met de afwas, die kosher moet gebeuren. Hinkien: “Het ging langs me heen. Maar als je thuiskwam, was je blij dat de Zuiderzeewerken waren begonnen. Dan waren er werkzaamheden voor de mannen. Als er geen vis was dan was er altijd nog de inpoldering. Verder dacht je daar niet over na, je ging gewoon mee met de tijd.”

Ook Johannes mist het moment van de voltooiing van de dijk. “Je had geen televisie dus je maakte van die dag niks mee. Misschien werd het wel via de radio uitgezonden maar ik had geen tijd om te luisteren”, memoreert hij.

Leendert herinnert zich alleen dat winkelier Tiemen Buter die dag de vlag halfstok had hangen. “Ik denk dat hij het deed omdat hij als middenstander afhankelijk was van de visserij en hij wist dat deze minder werd. De biologen van het Visserijschap hadden meer snoekbaars in het zoete water voorspeld, maar dat was niet uitgekomen. Later kwam er een palingverbod – eerst op de paaiplekken, toen een totaalverbod. De oudere generatie had het gevoel dat het einde in zicht was gekomen.”

Die avond bedient Jan ten Napel de bestuurders van Zuiderzeewerken en gasten in Hotel Woudenberg. “Ze waren gekomen met de boot ‘Toerist’ en lagen in de Urker haven. De Directie en de aannemers feestten tot half een. Ik kan me niet herinneren dat er Urkers bij waren, behalve misschien een paar kraanmachinisten. Zo’n feest was voor de hoge heren, hè?”

3 oktober 1939 mag dan de meest ingrijpende dag in de Urker geschiedenis zijn geweest, het moment van verbinding met het vasteland gaat grotendeels ongemerkt aan de bevolking voorbij. De Urkers zijn vanaf nu de eerste en voorlopig ook enige bewoners van de nieuw te scheppen polder. Maar het is alsof ze nauwelijks een rol spelen. Decorstukken in een project 'waaraan geen smet mocht kleven' en dat ruimte biedt voor de schepping van een modelsamenleving, een lichtend voorbeeld voor de rest van de bevolking. Het bezweren van de onvoorspelbare binnenzee, de Zuiderzee, zal Nederland internationale faam opleveren, en een Amerikaanse journalist doen concluderen: "God schiep de wereld, maar de Nederlanders schiepen Holland."

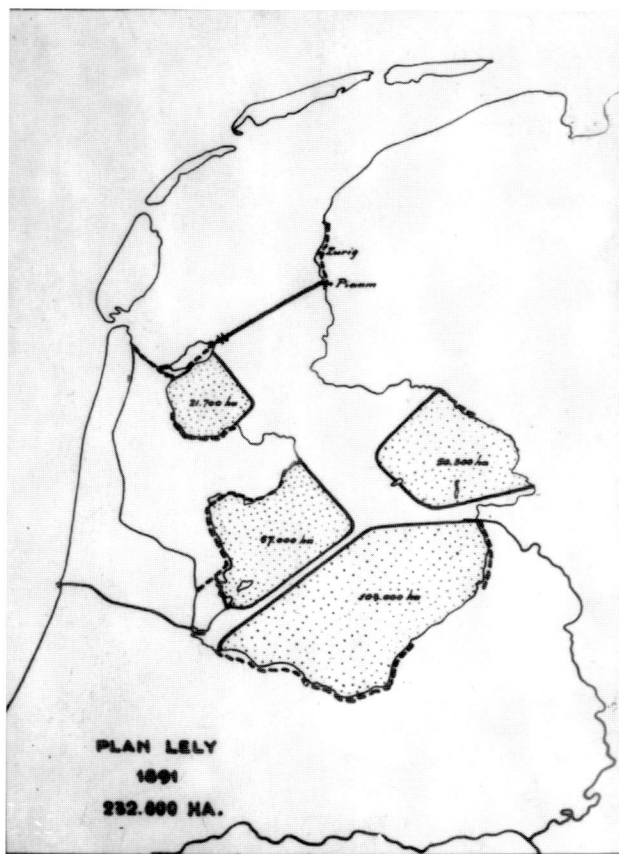
Wat was precies de visie van 'de mannen van Lely' ten aanzien van het Zuiderzeeproject? Welke rol speelden de randgemeenten en de 'gedupeerden' - de Zuiderzeevissers? Hoe was de overgang van het vrije, 'zoute' bestaan op en rond de Zuiderzee naar een 'zoet' leven ingeklemd tussen IJsselmeer en polders? Vragen te over. Ook verwarrende vragen, zoals: waarom gaf burgemeester Keijzer publiek een negatief oordeel over 'zijn' bevolking?; waarom speelde de Urker bevolking een marginale rol in de feestelijkheden terwijl het dichteren van het sluitgat de dood van haar eeuwenoude eiland en visgronden betekende? Wat we ons natuurlijk vooral afvragen, is hoe het afliep met de vrijgevochten Zuiderzeevissers, die nu 'landtrappers' moesten worden?

14 juni 1918

Einde van de onschuld

Een van de eerste ontwerpen van ingenieur Lely voor 'het Zuiderzeeproject'

Loom dansende Nederlandse vlaggen. Op 14 juni 1918, enkele maanden voor het beëindigen van de Eerste Wereldoorlog, wordt in de grote Nederlandse steden de driekleur uitgestoken. De commotie wordt op het eiland Urk niet opgemerkt. Het is ansjovistijd.

Haring en ansjovis. Daar draait het op het eiland in het begin van de vorige eeuw om. De Urker bevolking is in deze periode bewust of onbewust altijd in afwachting van de roep 'Haring!' of 'Ansjoop!'. Dan rent alles wat werken kan naar de haven: vrouwen, slaggers, bakkers, maar met name kinderen. In mei en juni, in de ansjovistijd, varen bidders uit alle delen van het Zuiderzeegebied de haven binnen met zwarte netten waarin duizenden zilverkleurige ansjovissen spartelen. In de haven staan schragen opgesteld waaraan de netten worden opgehangen. De ansjovis wordt 'gedopt' door de zilvervisjes voorzichtig uit de netten te peuteren. De ansjovis wordt op tafels gestort die viskopers op de haven hebben opgesteld. De bonte verzameling van de in Urker dracht gestoken arbeiders staat dagenlang zingend te de vis te 'koppen'. Daarna wordt de 'ansjooop' met zout in vaten gelegd. De vaten worden geëxporteerd, met name naar Duitsland.

Op deze junidag in 1918 neemt de warmte pas af als de avondboot aanmeert. Bij de lading enkele exemplaren van De Standaard, De Amsterdammer en Het Nieuws van de Dag - graag gelezen kranten. Het nieuws gaat als een vuurtje het dorp rond: de Eerste Kamer heeft de Zuiderzeewet aangenomen. Lely's plannen gaan door! Zo'n 225.000 hectare van de

Zuiderzee zal worden drooggelegd om als 'hoge daad van cultuur' de 'vijandelijk gezinde zee' te temmen.

Die avond valt de naam Lely veelvuldig in de Urker vissershuisjes. De ouderen zijn bang voor het verval van zeden; zij spreken over auto's, bioscopen, aantasting van de zondagsheiliging. Anderen zijn bang het eiland gedwongen te moeten verlaten. Een aantal vissers gelooft niet dat de ambitieuze plannen haalbaar zijn. "Dat lukt nooit. Wat God heeft gemaakt kan de mens niet zomaar ongedaan maken", zegt een oudere visser. De jongeren zijn optimistisch: de inpoldering zal behalve ook voordelen opleveren. Burgemeester Arie Gravenstein wordt door De Groene Amsterdammer gevraagd te beschrijven hoe de Urker bevolking reageert op de ingrijpende plannen. Volgens de burgemeester wacht de Urker visser vooralsnog 'rustig af' wat de inpoldering zal brengen in de hoop en verwachting dat de 'overgang naar de nieuwe toestand zonder schokken, die verwarring in de bestaansvoorwaarden zouden aanrichten, kan plaatsvinden'. "De scherpe blik van de eenvoudige visser schijnt aan de zich allengs duidelijker aftekenende nieuwe horizon geen dreigende wolken te ontdekken, die onheil voorspellen", noteert Gravenstein. "Zelfs bleek totnogtoe niet, dat met de plannen samenhangende verbreking van zijn isolement, waarbinnen hij eeuwen lang zijn tradities, zijn zeden en gewoonten, zijn geheel bijzondere wijze van onderlinge samenleving en zijn veelal streng godsdienstige levensopvatting bewaard heeft, voor hem een schrikbeeld gaat vormen."

Wat voor gemeenschap was Urk in 1918? De bevolking, slechts 2200 man sterk, voelt zich in alles afhankelijk van God en de zee. Men leeft volgens het ritme van de visseizoenen: haring in het voorjaar, ansjovis in mei, juni, en 's winters 'beugen' op paling of 'ijskloppen' om bot te bemachtigen. De vissers die zich geen eigen schip kunnen veroorloven en op de Urker vloot geen werk vinden, monsteren aan op haringloggers op de Noordzee. Is er veel vis, dan leeft het eiland op. Rekeningen worden afbetaald, huizen gebouwd of opgeknapt, opdrachten voor nieuw te bouwen schepen afgegeven. Is er weinig vis, dan is het 'krapte' oftewel armoede.

Eiland onder water

In de Middeleeuwen leveren de bewoners van het eiland 'Urck' hun eigen strijd tegen overstroming en landverlies. Tot omstreeks 800-900 vormen het latere Urk en Schokland één eiland. De eilandbewoners zijn in deze tijd vrijwel allemaal boer – er is geen tekort aan weidegrond. Waarschijnlijk overstroomden grote delen van het eiland tijdens de Allerheiligenvloed van 1570. De eilandbewoners vluchten in deze periode naar het hoogste gedeelte, de Bult, het huidige oude dorp. Volgens

overleveringen zien schippers op stille zomerdagen straten en stenen uit de zee oprijzen – overblijfselen van verdronken middeleeuwse eilanddorpen.

Zowel Urk als Schokland verliezen in de zeventiende eeuw veel land. Steeds meer Urker boeren zien zich door verlies van weidegrond genoodzaakt van beroep te veranderen. Ze worden visser. De eilanden leveren te weinig geld op om te investeren in kustbescherming. In 1710 en 1752 organiseert het stadsbestuur van Amsterdam - de toenmalige eigenaar van het eiland - loterijen om geld in te zamelen voor de zeewering van Urk.

Ook in 1918 loopt het lage deel van het eiland bij hoog water of storm onder water. In het dorp, gebouwd op een verhoging van keileem, stromen kelders en woonkamers af en toe vol. Willempje: “Je leefde in van die ellendige huisjes. Je had geen riool en de huisjes waren in de diepte gebouwd. Als de kamer volliep, zette je de kinderen snel in de bedstee. En dan dweilen, hè. Je dweilde wat af in die tijd! Maar je raakte overal aan gewend.”

Omstreden dromen

De Urker vissers zijn zeker niet de enigen die de ‘droomdenkbeelden van al te stoutmoedige waterstaatkundigen’ niet zien zitten. Bijna gaat het gedurfde plan van de visionaire ingenieur niet door. Het is grotendeels aan de hardnekkige houding van de Zuiderzeevereniging te danken dat de regering in 1918 overstag gaat.

De eerste die op het idee komt is Hendrik Stevin. Deze zoon van Simon Stevin, opperbouwmeester van prins Maurits, publiceert in de zeventiende eeuw een gewaagd plan: door de aanleg van dijken de Waddeneilanden met elkaar verbinden en Ameland met de vaste wal. Hierdoor zal aan het eeuwenoude ritme van eb en vloed op de binnensee een eind komen en de waterstand beheersbaar worden gemaakt. Stevin is zijn tijd vooruit als hij schrijft dat zijn plannen in de Zuiderzee ‘ongetwijfeld veel gronts bequaem om te bedijken’ zullen opleveren. Pas twee eeuwen later zullen waterbouwkundigen opnieuw plannen lanceren om polders in zee te creëren. Ze worden dan nog altijd voor gek uitgemaakt.

In de negentiende eeuw bewijzen waterbouwkundigen met de droogmaking van de Haarlemmermeer dat het scheppen van land uit zee geen onhaalbare kaart hoeft te zijn. Nederland staat inmiddels internationaal bekend als ‘een soort overgang tussen land en zee’ en ‘een immense korst aarde drijvend op het water’. De koning van Spanje beschreef Holland al eerder als ‘het land dichtst bij de hel’. Nederland

moest met enige regelmaat land prijs geven aan de zee. Men zag de zee dan ook doorgaans als een vijand, het land moest met hand en tand worden verdedigd. Sommige cartografische afbeeldingen stelden Nederland voor als 'uit de wateren opgerezen' leeuw. Nederland werd al vroeg als een 'artificieel land' beschreven, 'gemaakt door de Hollanders en in stand gehouden omdat de Hollanders het conserveren en hetwelk slechts opnieuw zal verdwijnen als de Hollanders dit zo wensen'.

De strijd tegen het water wordt door de Nederlanders gezien als een strijd om bestaansrecht. Gedachten over waterbeheersing waarin meer rekening wordt gehouden met het natuurlijke ritme en verloop van het water, zouden pas veel later een rol gaan spelen.

In 1886 wordt de Zuiderzeevereniging, een 'studievereniging voor verbetering van waterbeheersing van het Zuiderzeegebied', opgericht. Voorzitter is de 31-jarige ingenieur Cornelis Lely. De ambitieuze waterbouwkundige meent dat een 'afsluitdijk' dé oplossing is voor de nukken van de zoute, onvoorspelbare Zuiderzee. De leden gaan ervan uit dat de 'steeds verder opdringende' zee beheerst moet worden om land en bevolking te beschermen en om land te winnen voor komende generaties. De Zuiderzeevereniging introduceerde een voor die tijd geavanceerd publiciteitsoffensief. Brochures met vlammende betogen worden met vaste regelmaat gedrukt en verspreid; onder de geadresseerden bevinden zich behalve politici ook dominees en pastoors, notarissen en onderwijzers. De landelijke en internationale pers wordt adequaat voorzien van achtergrondinformatie. Overal in het land organiseert de vereniging spreekbeurten. Op iedere tegenwerping wordt gereageerd met een circulaire. Eibert den Herder, vismeelfabrikant in Harderwijk en spreekbuis van de Zuiderzeevloot, is fel tegen inpoldering gekant en weet de media voor zijn zaak te interesseren. In zijn boek 'Brak Water' noteert hij: "Toen de landbouwproducten geen waarde hadden...verdienden de Zuiderzeevisschers rijk hun brood en bloeide de vischhandel. En geeft dat niet te denken, de eigenaarde lotswending, dat in zulke tijden juist de enorme onderneming op touw gezet is met al haar kosten en lasten om nog meer land aan de zee te onttrekken?" De Zuiderzeevereniging bijt meteen terug: "...de toestand der visschersbevolking is in 't algemeen treurig. Er is bijna nergens welvaart. De toestand der schepen is slecht. ...Op veel plaatsen zit de visschersbevolking diep in de schuld."

De voor- en tegenstanders staan lijnrecht tegenover elkaar. Voorstanders zien landaanwinning als de bestemming van de Nederlander, die 'de heerschappij aan

*Oud-Hollandse tegel met
voorstelling van
zeemeerman die het
opneemt tegen de krachten
van het water*

het water' van zich af moet werpen. Zij beschouwen 'de krachtige, gezonde, rustige agrariër' als 'een gezonde kern in onze bevolking' en zien uitbreiding van agrarische gebieden als motor voor de Nederlandse economie. Inpoldering heeft voor hen een utopisch karakter. De Zuiderzeevereniging schrijft in 1897: "[Men] ziet voor zijn oogen, een heel nieuw gebied opdoemen, als een wonderschoon gezicht uit nevelen te voorschijn komend, stralend van welvaart, vruchtbaar als het beloofde land." Tegenstanders twijfelen aan de technische haalbaarheid, maken zich zorgen

over de hoge kosten en beschouwen de Zuiderzeevisserij als een pijler van de Nederlandse economie.

Maar dan doet op 13 januari 1916 een Noordwesterstorm de Zuiderzee koken. Op verschillende plekken in Noord-Holland breken de dijken door. Een groot deel van Waterland komt onder water te staan. Marken en Spakenburg worden zwaar getroffen. Schepen worden aan wal geslingerd, huizen worden verwoest en een zestiental mensen komt om het leven.

Dit is het moment waar de Zuiderzeevereniging voor heeft gewaarschuwd. De leden klimmen onmiddellijk in de pen en leggen nog eens fijntjes uit dat de veiligheid van het Zuiderzeegebied een illusie is. Nederland moet uit de ramp zijn les leren. Het Zuiderzeeproject moet doorgang vinden.

Het is oorlog in Europa. Vissers kunnen vanwege gevaar van mijnen niet vissen, arbeiders ontvangen voedselbonnen en lijden honger. Tegelijkertijd verrijkt de groothandel zich met zwarte handel in voedsel in omliggende oorlogvoerende naties. Jelle Troelstra, leider van de socialisten, acht de tijd rijp voor een revolutie.

Toch weet een doortastend kabinet op 14 juni de Zuiderzeewet te laten aannemen. De politiek heeft, mede door de inpoldering van de Haarlemmermeer, meer vertrouwen gekregen in het vakmanschap van de waterstaatkundigen. Elders sterven iedere minuut tien soldaten, in Nederland werkt men aan de toekomst.

Urk in 1918

1918 belooft vooralsnog weinig goeds voor de bewoners van het kleine eiland in de Zuiderzee. Door de oorlogssituatie dreigt een tekort aan voedsel. De regering heeft vlakbij de vuurtoren een interneringskamp gebouwd om gevluchte officieren uit Frankrijk, Engeland en België onderdak te bieden. Voor Urk is de staat van beleg afgekondigd; het bestuur is in handen van militairen. Een geïnterneerde noemt Urk 'Ile du Diable', eiland van de duivel. Ontsnappen is zo goed als onmogelijk, de medische zorg ontoereikend, de anti-Engelse bevolking onvriendelijk.

De winters zijn streng aan het begin van deze eeuw. Als de Zuiderzee dichtvriest zit er voor de Urker vissers niets anders op dan de botter ergens aan te meren en lopend over het ijs, naar huis terug te keren. Appien: "In het jaar van mijn geboorte, 1914, zat de Zuiderzee vanaf kerst tien weken dicht. De Urkers kochten alles op de

pof, zonder geld.” Het vervoer van post, zieken en levensmiddelen gebeurde tijdens strenge winters per ijsvlet. Deze op ijzeren ‘schaatsen’ geplaatste open sloep werd voortgetrokken door tien tot twaalf sterke mannen. Appien: “Mijn vader heeft nog voor de ijsvlet gewerkt. Bloedreizen noemden ze dat. Omdat het zulke lange, koude reizen waren. Er zaten soms striemen op zijn rug van het trekken.”

*‘Ansjoop’ koppen op de haven,
seizoenswerk voor zowel kinderen als
volwassenen*

Urk is in deze tijd grotendeels onbestraat. Er is geen waterleiding. Drinkwater wordt verzameld in regentonnen en stenen waterbakken of wordt bij openbare putten en pompen gehaald. Al het andere water komt uit de Zuiderzee. Emmers die als wc

worden gebruikt, worden opgehaald met paard en wagen. Jarenlang wordt gewerkt aan een riolering; de eilandbewoners zijn gewend het huisvuil gewoon op straat in open goten te gooien. In 1918 wordt Urk getroffen door een tyfusepidemie. Op de stoep van verschillende visserswoningen wordt een kruiwagen zand gestort. “Als dat gebeurde dan wist je dat het mis was”, vertelt Willempje. “Het zand was er om het geluid van klompengekletter te dimmen. Iedereen liep op klompen. Je kan je voorstellen wat een herrie dat was voor een ziek kind of een zieke moeder. Als het zand er lag dan werd het heel stil in huis.” Een honderdtal mensen raakt besmet, inclusief de dominee en de geneesheer. De lokalen van de school worden ingericht als ziekenboeg. De vader van Hinkien vist ‘op de logger’ als een van zijn kinderen overlijdt. Pas zeven weken later, bij zijn thuiskomst, hoort hij het nieuws. Van de negen opvarenden blijken zeven een kind te hebben verloren. Hinkien: “Het was een eiland van niks. Het water was er niet te drinken en bij ziekte kwam de dokter altijd te laat.”

Uiteindelijk sterven veertien eilandbewoners aan de tyfus. Ze worden in kleine voorkamertjes opgebaard en het hele dorp komt condoleren.

Zo'n driehonderd Urkers varen ‘op de logger’, op haringschepen die vanuit Katwijk en Scheveningen op de Noordzee vissen. Hun vrouwen ontvangen wekelijks twintig gulden van de baas, een bedrag dat bij thuiskomst op grond van de besomming opnieuw wordt berekend. De vissers zijn zes tot tien weken van huis. Aan boord leiden ze een hondenleven, met gebrekkige hygiëne en weinig vers eten en water. Hoe ellendig het werk op de logger ook is, de Urkers zijn er blij mee. Een opvarende dicht:

*De logger- en disselvaart,
Ik kan er niet op roemen.
'k Moest daar de nood mij dwong
Dit nog een uitkomst noemen!*

Als in 1918 de haringvloot wegens torpedogevaar aan banden wordt gelegd zijn de haringvissers werkloos.

Vissers die het zich kunnen veroorloven, laten een motor in hun zeilbotter zetten. Kromhout, leverancier van 20 pk scheepsmotoren, adverteert wekelijks in de Urker Courant. “Wil je als 't weer gek is, ook uit, Neem dan een motor in je schuit.” De aankoop van Kromhout-motoren is niets minder dan een revolutie voor de visserij,

die eeuwenlang afhankelijk was van de wind. Niet langer ligt men dagenlang 'verwaaid' in een hoek van de Zuiderzee, wachtend op het draaien van de wind. Zelfs bij storm is het nu mogelijk richting Urk te 'stomen'. Sommige Urkers maken zich zorgen over het morele effect van de loggervaart en de komst van motoren op de bevolking. Een 'visscher van Urk' schrijft in de Urker Courant: "...hebben ons toen de eischen des tijds niet afgevoerd tot wereldgelijkvormigheid? Werd het jeugdig hart van hen die nu op de logger gingen varen, niet afkeerig van het eenvoudig visschersleven?" De visser vraagt zich af of deze ontwikkelingen wel leiden 'tot een biddend leven'. "Of zal het – zoo God het niet verhoedt – ons verder van Hem aftrekken? Zullen we ons vertrouwen op de menschen gaan stellen?"

'Krapte' op het eiland

Voor de provincie Noord-Holland, waar Urk sinds 1840 toe behoort, is Urk een niet te dempen put. Liefdadigheidsinstellingen ontbreken tot diep in de negentiende eeuw ondanks het feit dat een groot deel van de bevolking afhankelijk is van de bedeling. In de periode 1865-1904 verdrinken 210 vissers; hun vrouwen en kinderen blijven hulpeloos achter. Af en toe wordt in Noord-Holland een inzameling georganiseerd middels oproepen in de krant. Burgemeester B. van Putten vreest in 1864 dat als er geen alternatieven worden gevonden, Urk wegens armoede op last van de regering zal worden ontruimd. Hij is voorstander van gedeeltelijke inpoldering, waarbij een dijk van Enkhuizen naar Urk wordt gelegd, en Urk haar verbinding met Zuiderzee en Noordzee behoudt.

Armoede, dat betekent op Urk halverwege de negentiende eeuw dat je alles 'op de pof', op lening, kocht. "In de crisistijd dan was het poffen, poffen en van de genade leven", vertelt Jan ten Napel. "Poffen, dat was je redding, anders kon je het hoofd niet boven water houden", zegt Dirkje. "Mijn oudste zus was erg handig, want als de winkeleigenaar vroeg of ze geld bij zich had, dan zei ze 'ja'. Als ze de kousen in haar handen had rende ze weg, zonder te betalen. Dat was de enige manier." Dirkje maakte zich als kind wel eens zorgen over de winkeliers, doorgaans weduwvrouwen die ook maar moesten zien te overleven. "Later, als ik in gesprek kwam met zo'n winkelier, vroeg ik of we de rekeningen wel hadden afbetaald. Gelukkig zorgde mijn moeder altijd dat dit gebeurde, zodra er weer wat geld binnenkwam."

Dirkje herinnert zich 'de krapte' nog goed. "Thuis waren we met dertien kinderen. Geen stromend water, geen licht, gas, of wat dan ook. M'n vader schildte op zaterdag een hele grote pan aardappels. Na het koken goten m'n vader en moeder die samen af. Boven stond het vol met ledikanten. Een stuk of

vijf. Al dat beddengoed moest op de hand worden uitgewassen. Je dweilde met lysol want je had last van vlooiën. Pas toen de DDT op Urk kwam werden ze uitgeroeid. Dat gooide je tussen de dekens, en daarna in de zon.” De gezinnen zijn groot en de huizen klein. Baby’s liggen bij de ouders in de bedstee – in een kribbetje op de plank. Voor sommige kinderen is letterlijk geen plek. Dirkje: “Als klein kind sliep ik met mijn zussen in een bedstee maar toen ik groter werd was er voor mij geen ruimte en dus ik sliep bij bessien. De jongens gingen ’s avonds naar de haven en sliepen aan boord. Toen ze elf waren werden ze als mannen beschouwd en moesten ze aan het werk. Maar het waren nog kinderen – ze waren bang om in het donker naar de haven te lopen. Een van m’n broers dacht dat hij achternagezeten werd door een spook of kol toen een wit stuk papier aan z’n schoen vastzat.” Een van Dirkjes burens maakt een speciale ladekast voor zijn kinderen. “In iedere lade ging ’s avonds een kind; die werden er ’s ochtends weer uit gehaald.”

Soms lopen kinderen hongerig te zoeken naar eten. De man van Willempje steelt als kind een stuk brood en krijgt er ‘ongenadig’ van langs. “Hij had honger en was nog een kind. Wat moest je anders?” Men helpt elkaar zoveel mogelijk. “Als zo’n mager kind langskwam, kreeg-ie

meestal een bordje aardappels, zoute boontjes en een stukje spek toegestopt.”

Kind-zijn

Urk ligt in 1918 in het midden van de Zuiderzee. De eilandbevolking voelt zich afhankelijk van God en elkaar, maar waant zich vrij en beschermd. De eilandbewoners zijn ‘eenvoudig’ en ‘onschuldig’, menen de geïnterviewden. Het eiland Urk verkeert in zekere zin in haar kindertijd, en komt door Lely’s Zuiderzeeproject ineens in een heel andere levensfase terecht.

Kind-zijn op het eiland betekent een tijd van onschuld, en vrij zijn van verantwoordelijkheid. Maar het is ook een tijd van hard werken. Urker kinderen werken zodra ze kunnen lopen. Helpen in de huishouding, water halen uit zee of uit bakken regenwater van de kerk, ansichtkaarten verkopen aan toeristen, brood venten, garnalen pellen, ansjovis doppen. Sommige jongens worden voortijdig van school gehaald en beginnen hun loopbaan als derdemannetje aan boord van vaders botter.

Willempje is zeven als ze uit school met bessien, moeder en zus dagelijks in de haven de schepen van de Eerste Urker Stoomvaartmaatschappij, de Geusau en Insula, schoonmaakt. “Een kind is handig voor de hoekjes en zo, hè? Je werd op je knietjes gelegd met een dweil in je handen en dan moest je de plekken schoonmaken waar anderen niet bij konden.” Op haar negende vent Willempje brood voor twee verschillende bakkers. “Je spijbelde veel van school. Als je ondeugend was moest je eigenlijk nablijven, maar daar had je geen tijd voor. Na schooltijd begon je dag pas echt.”

Ook Harmpjes kindertijd bestond grotendeels uit werken: “Ik herinner me dat ik als kleintje van acht jaar op de stoof kopjes stond te wassen, voor een snoepje. Verder breien, zoveel toeren als je uit school kwam. En in de huishouding, soms bij familieleden maar ook bij kraamvrouwen en bij onbekenden. Niet voor geld hoor, je werd dat gewoon geacht te doen. De was doen, dat was het ergste. Eerst in de bleek, dan stampen, dan uitspoelen. Als je dat achter de rug had dan was eten, een rondje over de haven, en doodmoe in bed.”

Een groot aantal kinderen verkoopt ansichtkaarten op de haven aan toeristen. Appien: “Je kreeg dan een pak ansichten in je handen geduwd en ging daarmee de toeristenboten langs. ‘Meneer, ik heb de mooisten!’ riep je dan.” Ook Hinkien ventte met ansichtkaarten. “Als ik thuis kwam en zei dat niemand meer kaarten

Eilandmeisje in zondagse dracht. Op de kraplap haar initialen en geboortjaar.

wilde, dan zei mijn moeder: ‘Ga maar met koek venten. Of je gaat souvenirs verkopen’. Dan kreeg je voor elke gulden die je verkocht een dubbeltje.” ’s Avonds staat er vaak een emmer met garnalen klaar. Hinkien: “Mijn moeder kon het niet hebben als je niks deed. Mijn vader zei vaak: ‘We zullen een kapittel uit de Bijbel lezen en de avond afsluiten, dan kunnen de kinderen naar bed. Maar dan moesten we van m’n moeder naar achteren om garnalen te pellen. Het was soms een uur, half twee, dan kon je naar bed. ’s Ochtends werd je weer vroeg op je benen gezet om naar school te gaan.’s Middags gingen we niet naar school, want dan viel er wat te verdienen. Dat we nog hebben leren lezen, is niet voor te stellen.”

Appien monstert in 1926 op zijn twaalfde aan op de botter van zijn vader als derdemannetje. Hij is zeeziek en zal dat tot z’n twintigste blijven. Ook mist hij zijn moeder. “Ik was nog een kind. En ik was een echte moedergek. Als we in Volendam hadden gelost en we zagen dan ’s nachts de Urker toren, dan huilde ik wel eens. Je werd vroeger niet gespaard, dat moest ook wel.” Appien is aan boord van de UK 218 het manusje van alles. “Ik had eerst drie gulden in de week. De schipper bracht elke week vijf haringnetten aan boord. Die moest ik dan boeten.” Later is hij de hele week van huis en verdient dan vijf gulden. “Eten koken, netten repareren, helpen met de netten. ’s Nachts had je vrij. Behalve met het halen van de netten – dan moest je de bemanning bijlichten met een grote petroleumlamp.” Of hij goed werd behandeld? “Nou, dat lag aan de schipper, hoor. Je had wel eens een schipper die je niet goed behandelde, die je onder de benen trapte. Het derdemannetje kreeg natuurlijk overal de schuld van. Als de rijst aanbrandde, had het derdemannetje het gedaan.”

Jannie, Marretje en Klazien helpen eind jaren dertig al jong mee in het uitvaartbedrijf van hun moeder Jante, de dodenaanzegster. Kisten opwrijven en helpen het gevaarte naar het juiste adres te dragen. Ze zitten nog op de lagere school als ze dagelijks ijs venten in de havens en in de drukke Torenstraat. Jannie:

Een 'opstappertje' leert de fijne kneepjes van het netten boeten

“Toen we begonnen met de ijskar zei m’n moeder: ‘Als de politie komt, zeg dan maar dat ik even naar de wc ben’.” Marie: “Er werd veel over ons gepraat. Op de huishoudschool werd tegen de meisjes gezegd: je mag niet bij de ijskar komen want daar wordt niet veel goeds gezegd. Je deed je anders voor dan je was, want je moest net doen of je gek was. Als je nou in maart met een kar opperdan gestuurd werd, als het ijs nog aan je neus hing, dan moest je net doen of je gek was. Ik zat liever in een kast opgesloten.” Klazien: “Het ergste was de eerste stap. Als je dan een keer maar op je plekje stond dan ging het wel weer. Omdat het zo koud was. We schaamden ons niet, maar het was gewoon niet prettig. Op paasmaandag was het altijd sneeuw en hagel. Dan haalden we wel eens ijs uit de Zuiderzee om ijs te maken. Of uit het bun van m’n ome Jan’s bottertje. Maar dan moest je er wel met een bijl heen om het ijs los te maken.” De zussen brengen verder de krant, De Standaard, rond, werken in de huishouding bij andere Urker gezinnen en krijgen als ze even stil zitten een breiwerkje in de handen gestopt.

Venten is typisch een werkje voor kinderen. Jan: “Op m’n dertiende had ik mijn eerste baantje bij Klaas van Leendert. Het was mijn taak om de koffers van vertegenwoordigers van stoffen en stalen te dragen. Dat deed ik met een kruiwagen. Ik stond ze bij de boot op te wachten. Dan vertelden ze me naar welke winkel de koffer gebracht moest worden. Ik verdiende een gulden per week.” Een jaar later wordt Jan fietsenmaker en vervolgens bediende in Hotel Woudenberg. Hij is zestien en doet alles, inclusief de administratie. “Die ouwe bemoeide zich nergens mee. Ik heb altijd dit beroerde gehad: mijn bazen vertrouwden me te veel. De mensen zeiden: als je steelt dan groeit je pink boven het graf. En dat geloofde ik.”

Kinderen die nog geen baantje hebben gevonden kunnen altijd nog ‘met schillen lopen’. Teunis is zeven als hij ermee begint: “Je had verschillende boeren die altijd om schillen verlegen zaten. Je ging alle huizen af om schillen voor het vee. Het werk voor de boeren vond ik erg romantisch. Die warme koeienlijven in de stal. Toen ik de kans kreeg, ging ik naar de landbouwschool en dacht een tijdje boer te worden.”

Kinderarbeid is officieel verboden. ’s Zaterdags maakt men zich geen zorgen – dan komen de inspecteurs niet. En door de week is de kapitein van de Geusau of Insula niet te beroerd bij het binnenvaren een keer extra te toeten als hij inspecteurs aan boord heeft. Toch gaat het soms mis. In 1925 treffen inspecteurs in de sigarenfabriek 38 kinderen aan die jonger zijn dan veertien. Onder hen eentje van elf. Dit is een van de redenen waarom de fabriek enkele jaren wordt gesloten. Johannes werkt als dertienjarige als broodventer bij

Bakkerij Bode. Een keer heeft hij te laat in te gaten dat de politie op Urk is om te inspecteren op kinderarbeid. Hij moet zich in een blik meel verstoppen. "Toen ik een seintje kreeg en eruit kwam, was ik helemaal wit."

School is voor veel kinderen een verzetje, een tijd om uit te rusten en even kind te zijn. "Het stelde allemaal niet zoveel voor hoor", zegt Appien. "Als je van school kwam op je twaalfde dan had je al je diploma's. Diploma's in niks."

Tijd van onschuld

En toch was het allesbehalve een slechte kindertijd vinden de geïnterviewden. Jan: "Urk lag midden in de wereld. Je leefde er als een God in Frankrijk. Botters uit alle Zuiderzeplaatsen kwamen langs. En je had de toeristenboten die uit Stavoren en Lemmer kwamen, soms met levende muziek aan boord. Je kon zwemmen wat je wou. Of je maakte een kuiltje en zette dat uit. De andere dag voor school

*Een schoolklas uit omstreeks 1930.
Sommige kinderen zijn nog te jong voor
Urkse dracht*

*Op de jongste kinderen passen hoort
bij het kind-zijn*

haalde je het net binnen en dan had je een lekker palinkje.” Ook Willempje genoot van het spelen in het water, bij eb. “In de zomer liepen we als meisjes op onze onderbroek, met de rok er ingestopt. Je speelde met schelpen en bezocht af en toe de Hommelebommelesteen om te vragen wanneer je weer een broertje of zusje kreeg.”

De Urker kinderen groeien op met het verhaal van de Hommelebommelesteen*, de zwerfkei die voor de kust voor Urk ligt en bij laag water duidelijk te zien is. Daar komen de kinderen uit. De aanstaande vader roeit 's nachts met een bootje naar de steen en klopt erop om de vroemoer wakker te maken en een kind te kopen. Teunis is tien als bij hem thuis een baby wordt verwacht - een meisje, belooft zijn vader.

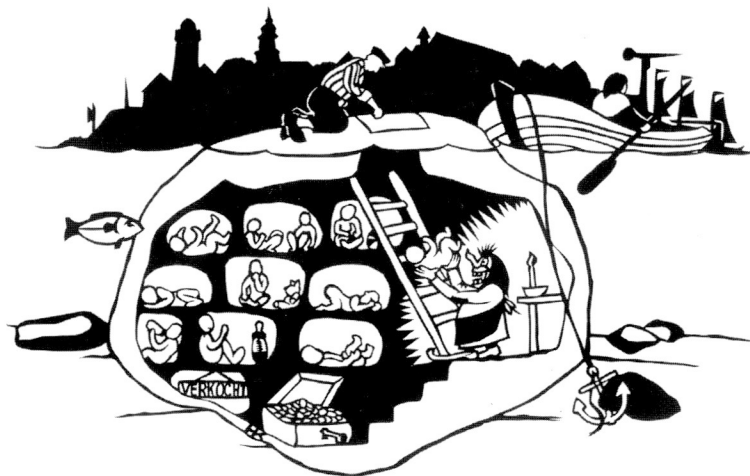
Toch komt vader met een jongen de kamer binnen. Teunis: “Hij zei dat de wind op het deurtje voor de meisjes stond en dat hij daarom maar een jongetje had gekocht. Ik was erg verbaasd, want een meisje was vijfhonderd gulden, maar een jongen duizend duiten. ‘Had je dan wel genoeg geld bij je’, vroeg ik hem, en vader zei: ‘ja hoor, ik had voor alle zekerheid wat extra meegenomen’.”

Urker kinderen groeien in 1918 op zonder speelgoed. Maar ze vermaken zich prima. Een lege bus wordt gebruikt voor ‘bussenskrapertjen’, een soort verstoppertje. Een stuk touw is goed voor touwtjespringen en voor ‘kip’ of krijgertje heeft een kind niks nodig. Voor de ondeugende kinderen zijn er genoeg ramen om op te tikken en geredigeerde gedichtjes om onderwijzers te plagen. Riemde zegt dat de jeugd bij je tiende verjaardag ophield: “Tollen, touwtje springen, ‘de-boom-wordt-hoe-langer-hoe-dikker’. Spelletjes doen voor en na het werken, dat was onze jeugd.” 's Winters, als de haven bevroren is, hoeven de kinderen geen ansichten te verkopen of garnalen te pellen. Albert: “Dat was de mooiste tijd. Dan brandde de vuurtoren niet, dat was echt gezellig op het eiland. We schaatsten de hele dag.”

Maar de beste herinneringen zijn die aan de weekenden en feestdagen. Jan: “Op zaterdag, als de laatste boot vertrokken was, dan was je als Urkers onder elkaar. Dan was het erg gezellig. Trouwen, dat gebeurde op zaterdag, als de vissers thuis waren. 's Zondags om twaalf uur liep heel Urk buiten. Pannetjes met boontjes naar de bakker brengen, om ze in de oven op te laten warmen. Zondagmiddag werden de

kinderen gemaakt, dan werd je naar buiten gestuurd. 's Avonds gingen de jongeren naar het Top, met een gedroogd visje als snack in hun broekzak. De ouderen maakten een rondje om de haven of gingen naar een verjaardag. En de stelletjes lagen op het Top te vrijen.”

Eind 1918 komt het licht naar Urk. Walmende petroleumlampen vervangen door elektrische lampen. Alleen de kleine steegjes blijven 's avonds in het duister gehuld. De vuurtoren, die 's nachts het labyrint van schots en scheef gebouwde vissershuisjes verlicht, brandt inmiddels op gas. Het eiland is beter zichtbaar vanaf zee en degenen die zich een aansluiting kunnen veroorloven, stappen voor hun gevoel 'de verlichting' binnen. Europa stevent af op een economische crisis, die met name de visexport zwaar zal treffen. De oorlog is voorbij, maar het is onzeker of de Volkerenbond krachtig genoeg zal zijn om verder bloedverlies te voorkomen. De Urkers worden opgeroepen zich op te geven voor de Zuiderzeesteunwet. Ver weg, voor de kust van Wieringen, verzamelen zich baggerschepen en grijpers. Zij zullen in de toekomst een einde maken aan het eeuwenlange spel van eb en vloed, voorspoed en tegenspoed, armoede en rijkdom op het eiland. De moderne tijd is begonnen. De tijd van onschuld en kind-zijn is voorbij. De grote onzekerheid is begonnen.

De Hommelebommelestien: de vroemoer verkoopt een kind aan een aanstaande vader (knipwerk van Henk Kapitein)

* *De Hommelebommelestien is een zwerfsteen uit Scandanavië die in de voorlaatste ijstijd voor het eiland Urk kwam te liggen. Door het ontbreken van ooeveaars op het eiland werd kinderen verteld dat hun ouders hier de baby's haalden.*

28 mei 1932

Zout wordt zoet

Zwarte jassen wapperen in de wind, hoeden worden vastgeklemd. Daaronder groene laarzen en modder. Het geluid van grijpers. Kluiten leem die in zee worden gestort. Terwijl Nederland probeert als een geslagen hond uit de crisistijd omhoog te klauteren en 400.000 werklozen wanhopig hun dagelijks brood bijeenschrapen, vindt op 28 mei 1932 midden op de Afsluitdijk een bijzondere bijeenkomst plaats.

Bij het dagelijks tafereel van baggermolens, zandzuigers en bakschepen voegen zich aan het eind van de ochtend enkele passagiersschepen. De opvarenden zullen later getuigen van de 'grootsche strijd' die rond het middageten in het hart van de Zuiderzee plaatsvindt: "De vijand is de zee, die vandaag met denloed zijn water met geweldige kracht door het sluitgat perst, schuimend en kolkend, en zooveel van de pasgestorte keileem weer meezuigend... Op een gegeven moment houden de zwaaiende armen der kranen met grijpers stil. De machines stoppen." Even na één uur is het pleit beslecht. De Zuiderzee delft het onderspit tegen wetenschap en techniek. Ingenieur Telders richt zich tot Minister van Waterstaat Reymer en spreekt de historische woorden: "Excellentie, wij hebben Uwe opdracht vervuld, de Zuiderzee is afgesloten." Zijn toespraak wordt afgesloten met een oorverdovend stoomfluitconcert van sloopshoorns en sirenes.

Nederland heeft deze overwinning hard nodig. Het land verkeert in een sombere stemming. Koningin Wilhelmina zegt in haar troonrede van 1932: "Onweerstaanbaar grijpen de gevolgen der crisis steeds verder om zich heen en nog steeds kondigen zich geen betrouwbare teekenen van kentering aan." Op het eiland Urk hangen de vlaggen aan boord van de botters halfstok. De Urker Courant noemt 28 mei een 'dag van smart' voor de visserij: "Die rouwende schepen vertellen van de schaduw die ligt op het groote werk." Toch is de bevolking verdeeld. De ouderen moeten weinig weten van inpoldering, de jongeren zien nieuwe kansen. De in Den Helder woonachtige Urker visser Cees Bakker verwoordt als onheilsprofeet de sentimenten van de oudere vissers. "Als het doorgaat met de drooglegging van de Zuiderzee zal deze plaats en vissers een ramp treffen die niet te herstellen is", schrijft hij in 1931 in een bezorgde brief aan de gemeenteraad.

Bakker voorspelt met zijn 'zeemanshart' en 'zeemansoog' een ware ramp. Velen van zijn collega's zijn het met hem eens: dijkdoorbraken en andere problemen liggen in het verschiet.

De Urker vissers wachten doorgaans vergeefs op overheidssteun. "De meeste visschers hebben in arren moede hun schuit aan wal gelegd en ijsberen nu aan den havenkant. Velen met een verbitterd gemoed... Want armoede grijnst den vissers tegen", meldt de Urker Courant. Dorpsdichteres Mariap van Urk verwoordt een paar jaar later treffend het gevoel van de vissers:

*Men nam hem alles, alles af:
hoop, toekomst en krediet.
En wat komt er daarvoor in de plek?
Wel, armoede en verdriet.*

Het Zuiderzeeproject is inmiddels omstrede. Hoewel de inpoldering van de Wieringermeer in technisch opzicht een groot succes is, blijken de werkzaamheden te duur. 454 miljoen is uitgetrokken; de werkelijke kosten worden op een miljard beraamd. De landbouw verkeert in een crisis. Publiek en regering vraagt zich af waarom Nederland meer cultuurgrond nodig heeft. Is de aanleg van verdere polders wel nodig? Waarom worden de sluizen van de Afsluitdijk niet opengezet zodat eb en vloed voortgang vinden en de Zuiderzeevervisserij in leven wordt gehouden? Maar de inpolderaars houden zich vast aan hun plannen. Inpoldering is méér dan het creëren van landbouwgrond; inpoldering is 'de hope des Vaderlands'. Hierin kan een klein land groot zijn. Op de bodem van de zee scheidt Nederland een nieuwe samenleving. Wouter Loeb dicht:

*Wij zijn geen Volk, belust op annexatie,
En wij begeren niet eens anders grond,
Maar eeuwen oud is wél de drang der Natie,
Om te herov'ren, wat de zee verslond.*

De utopische visie van de inpolderaars versus de weerbarstige realiteit. De regering concludeerde eerder dat aan het Zuiderzeeproject 'geen smet mag kleven'. Maar in 'het beloofde land', de nieuwe Wieringenmeerpolder, worden sociale wantoestanden geconstateerd. De Zuiderzeesteunwet, voor de regering voorwaarde om het Lely-project goed te keuren, wordt zuinig uitgevoerd. De bodem van de staatskas is in zicht als gevolg van de economische crisis en de vissers zijn de dupe.

De visserij stelt twee maanden na de sluiting al weinig meer voor. De Urker Courant meldt over de vissers: "Hun broodwinning is weg en de steun die hun door de Regeering is toegezegd blijft uit of is veel te schiel."

De jongeren dromen van een betere toekomst. In de haven hangen de vlaggen halfstok, maar inmiddels werkt wel een tiental eilandbewoners dankzij de Zuiderzeesteunwet als losse of vaste kracht bij 'de Rijksdienst', als bakschipper bij de Afsluitdijk. Zij werken, ironisch gezien, mee aan de ondergang van hun eiland. Ze hopen dat ze ook in de toekomst, als een werkeiland bij Urk wordt aangelegd, aan de slag kunnen. De jongeren zien in de inpoldering een kans om hun horizon te verbreden. Ze zijn van nature nieuwsgierig en geïnteresseerd in 'vreemden' en het leven 'an de walle'. Dirkje: "Op het eiland leefden we erg geïsoleerd. Je had maar twee soorten mensen: Urkers in Urker dracht, en landtrappers in het burger." Leendert: "Als kind had ik al het verlangen naar de wereld buiten het eiland. We mochten een paar keer per jaar naar de harddraverijen in Enkhuizen. Dat vond ik geweldig. Het eilandgevoel, die gezelligheid en vertrouwdheid, dat was tegelijkertijd

*Urker vissers op 28 mei
1932, de 'dag der smart'*

een enorme beknelling van je vrijheid en je mogelijkheden. Dat gevoel was zo sterk dat ik op een gegeven moment dacht: laat dat water maar zakken.” Pogingen om op het eiland werkverschaffing te creëren, lopen doorgaans op niets uit. Van de gezinnen die zich in de Zaan als fabrieksarbeiders vestigen komen velen na enkele jaren terug, vanwege heimwee. De gemeente staat continue in het rood, het valt de wethouders zwaar om een beleid voor de toekomst te formuleren. Werkverschaffingsprojecten op het eiland zijn op de lange termijn niet succesvol. Het eiland ligt te geïsoleerd om aantrekkelijk te zijn voor investeerders van buitenaf en de Urker voelt zich aangetrokken tot de vrijheid van het vissersbestaan.

Burgemeester Arie Gravestein laat geen kans onbenut om zijn bevolking van werk te voorzien, maar ook hij delft het onderspit. Als Gedeputeerde Staten van Noord-Holland twijfels uiten over zijn kundigheid is de burgervader pijnlijk geraakt: “Het kan den Heeren toch niet onbekend zijn, dat ik hier op mijn eenzame post gedurende vijftien jaar een zeer moeilijke taak te vervullen heb gehad.”

De Urker bevolking realiseert zich dat de oude tijd voorbij is en dat het de bakens moet verzetten. Het eiland zit in een nieuwe levensfase: experimenteren met een nieuwe manier van leven en denken. Men heeft niets meer te verliezen. Het godsdienstige leven begint scheurtjes te vertonen. De zondagsheiliging, vanouds een heikel punt voor de eilandbevolking, is minder absoluut. Kerkverzuim begint vaker voor te komen. De jongeren kiezen, met vallen en opstaan, een nieuwe koers.

Geboren om te werken

Jong zijn op het eiland betekent hard werken en af en toe een uurtje voor jezelf, voor je vrijer of je ‘moats’, je vrienden. De meisjes werken als hulp in de huishouding op het eiland of in het westen van het land, de jongens vissen of venten.

Sommige meisjes zijn niet ouder dan elf als ze naar Noord- of Zuid-Holland worden gebracht om te ‘dienen’, werken in de huishouding van gegoede families. De meeste meisjes lopen in Urker dracht en krijgen de nodige aandacht als ze in Amsterdam, Den Haag of Scheveningen over straat gaan. Ze worden geacht in hun nieuwe woonplek wekelijks naar de catechesatie en meisjesvereniging te gaan. Ze doen dit trouw; het is een van de weinige kansen om andere Urker meisjes te ontmoeten. ‘An de walle’ krijgen ze ook de kans om ‘nieuwigheden’ te ontdekken, zoals de

Meisjes die in Noord-Holland dienen in Pinksterdracht met de boot onderweg naar huis

kermis, dansen en de bioscoop. Oudere vissers, bezorgd over de 'zoete' toekomst en mogelijk zedelijk verval, proberen zonder veel succes de meisjes door middel van kerkenraden in hun nieuwe woonplaats in de gaten te houden. De Urker Courant schrijft in 1935 onder de kop 'Ontaarding': "Sommige meisjes die in Amsterdam dienen, gaan zelfs zo ver dat ze op de zondagavond om elf uur nog een straatje om gaan!" De schrijver verzucht: "Dat God Zich ontferme over ons eiland."

Jante Baarsen, later bekend als de dodenaanzegster, is dertien als ze in Amsterdam gaat dienen. Ze heeft voortdurend heimwee en schrijft aan haar moeder: "Al moet ik de rest van m'n leven aardappelschillen eten, laat me toch terug komen!" Hinkien is blij dat ze van Urk af is. Vanaf haar twaalfde jaar werkt ze in een haringrokerij, haring aan spiesen rijgen. Op haar vijftiende treedt ze in dienst bij een familie die in Scheveningen een viswinkel runt. Daarna dient ze bij een joodse familie, waar ze het erg naar haar zin heeft. Hinkien: "In Scheveningen dienden wel vijftientig Urker meisjes. Je was weg van Pinksteren tot Kerst en van Kerst tot Pinksteren. Als je een goede dienst had kreeg je met Kerst tien dagen vrij, met Pinksteren kreeg je vier dagen. Als je niet op catechisatie kwam, werd dat doorgegeven aan Urk. Dan kwamen ze bij je dienst om te vragen hoe het zat. Ik had joden als baas, maar die overhoorden wel de vragen van catechisatie!"

Hinkien citeert graag een gedicht van Mariap van Urk:
Als je aankomt in Enkhuizen en de boot ligt even stil

*En Jacob Brands die komt je vragen of je de trein nog halen wil
Dan neem je je zware koffer en dan ga je naar het spoor
Nog een afscheid van je vrijer en dan ga je er weer vandoor
Dan zit je zo te dromen, zie je Scheveningen in 't verschiet
Dan besef je voor het eerste, wat j'op je Urkien achter liet.*

Dirkje helpt haar moeder in de huishouding. “Eigenlijk wilde ik dienen – want al mijn vriendinnen en m'n oudste zus gingen van Urk af om bij een ander te werken. Dat leek me wel wat, ‘an de walle’. Maar mijn vader wilde het niet. Mijn vriendinnen zeiden later: wees blij dat je op Urk zit, bij je eigen volk. Ik ben een paar weken op de naaischool geweest, want ik hield van naaien. Maar er was altijd zoveel werk dat ik meestal te laat kwam. Toen ben ik er maar afgegaan. Ik heb me het naaien zelf aangeleerd.”

Dirkje heeft weinig tijd voor zichzelf. Alleen het wassen al is een dagtaak. “Behalve het beddengoed en goed uit huis had je ook het goed van de botter. Dat zat vol met olie en smerigheid. Je moest dan eerst water halen bij de Bethelkerk, met emmers. Een stuiver voor twee emmers kostte dat. Als je net bezig was, was dat alweer op en moest je er weer naar toe. Dat water kookte je eerst op de duvel. Sommige was moest je eerst koken of een nacht weken. Of je waste de viezigheid er op de hand uit en kookte het dan goed na. Als de zaak uitgewassen was droeg je de zware emmers naar de ‘poalen’, met lijnen, bouten en stokken. Daar scheerde je de lijnen en hing het goed eraan. Het zware Urker goed deed er soms tot donderdag of vrijdag over om te drogen. Soms was je zo koud, dan moest je een half uur wrijven voordat er weer leven in je handen kwam. Ik was aan het einde van de eerste wereldoorlog geboren en misschien was ik daarom zo wit. Er was natuurlijk niet veel eten in die tijd. Mijn moeder zei wel eens: ‘doe mij niet na’, en dan bedoelde ze zoveel kinderen krijgen. Ik hoorde haar wel eens zeggen: “Als ik hier nou alleen voor geboren ben...” Ja, je had geen grond, geen water, geen waterleiding.”

Op vrijersvoeten

De vrije uurtjes worden gevuld met de jongelingsvereniging, catechesatie en ‘rondjes doen’. Uit nood gedwongen wordt het een met het ander gecombineerd: de kerk is een perfecte ontmoetingsplaats. Dirkje: “Na afloop van de meisjesvereniging stonden de jongens op hoekjes te wachten. Zo kwam je aan je vrijer. Dat vond je geweldig. Ik moest eigenlijk om negen uur thuis zijn, maar dan deed ik stiekum toch snel een rondje. Je moest toch even contacten leggen.” Zo heel af en toe had Dirkje tijd om met ‘de moats’, de vrienden, naar het Top te gaan. “Je had er hoog gras en

*De boot komt aan; voor
aan de wal werkende
meisjes is dit het mooiste
moment van het jaar*

de poalen. Daar liep je het op, zwanger worden bedoel ik. De jongens kwamen met mondorgels. Ze speelden smartlappen en versjes van Johannes de Heer. Het was lang licht in die tijd - van die lange zomeravonden. De jongens trakteerden op wat gerookte paling of een stukje paardeworst. De meisjes hadden soms wat lekkers – wat steken of zuurtjes.”

Dirkje kreeg op haar zeventiende verkering met Jan van de Berg; pas acht jaar later vonden ze een plekje om te wonen en ze trouwden. Het moest wel; ze was zwanger.

“Tja, hoe kwam je aan een meisje? Gewoon, door je ogen de kost te geven!” Albert lag in de haven van Scheveningen toen hij een knap Urker meisje voorbij zag lopen. Hij had meteen ‘een oogje op haar’. Later, terug op het eiland, vroeg hij haar om met hem een rondje om het Top te doen. Toen was het ‘vast aan’. Hinkien krijgt in Scheveningen verkering met een visserman uit Zeeland. Hinkien: “Iedereen was er op tegen. Ik was al een paar keer met hem weggeweest en toen werden ze dat op Urk gewaar. Mijn moeder kwam toen op Scheveningen om me op te halen, maar ik ben niet meegegaan. Later zijn we getrouwd en ik ben naar Urk gekomen toen mijn oudste vier maanden was.”

De jonge vissers liepen op zaterdagavond bij gebrek aan uitgaansleven van winkeltje naar winkeltje. Jan: “Ze begonnen bij Bartje, een lange gang in z’n winkeltje, daar gekookte eieren, paardeworst en een stoutje. Dan naar beneden, de oude Salu, die had ook een klein winkeltje, hij en z’n vrouw allebei een bochel.

Opnieuw eieren en stout. Dan naar Tijmen Buter. Die had op de grote vaart gezeten en die vertelde verhalen – hij loog er lustig op los. Daar had je worst met een beetje mosterd en stout. Sommigen kwamen ook bij Woudenberg. Voor een potje biljarten en een pilsje.”

Trouwen als daklozen

Trouwen deed je niet alleen als je van iemand hield; het was ook een middel om te ontsnappen aan het dienen in Noord-Holland of aan het vele huishoudelijke werk in het ouderlijk huis. Uit een rijmpje van toen:

*Een huisje met twee raampjes
achter 't Urker prikkeldraad
de voeten op de kachel
lach ik om elk die dienen gaat.*

In werkelijkheid is voor trouwen nauwelijks geld en tijd. Extra woningen zijn er niet; de meeste geliefden trekken bij (schoon)ouders of andere gezinnen in, waar ook een wasbord klaar staat.

Dirkje en haar vriend Jan moeten trouwen maar kunnen geen huis vinden. “We hebben nog gezocht naar een achterkamertje, dan moest je samen de keuken delen. Maar alles was al vergeven. Toen zei Jan: ‘Dan moeten we m’n mimme maar vragen’. Die was blij, want die sukkelde. Zo kwamen we op een zoldertje bij m’n schoonouders terecht. Het huis bestond uit een kamertje met twee bedsteeën en een zoldertje met een wankel trapje. Er was geen douche, geen stromend water, geen aanrecht. Alleen een gootsteen. Je waste je af in het keukentje met een washandje, met de gordijnen dicht.”

Dirkje trouwt in 1942. “Het was in de oorlog en alles was op de bon. Met punten zijn we naar Amsterdam om een trouwjurk gegaan. Mijn zus diende daar. We konden niet slagen voor een jurk of voor een mantelpakje, maar we vonden een donkerblauw ‘complet’. Het was een jurk met iets eroverheen wat op een jasje leek. Een hoed erbij, een tas en een paar handschoenen. We hadden geen bloemen. Het was toch een schande om te moeten trouwen, bloemen hoorden er niet bij. Jan had een nieuw Urker pak met een hoed. Hij had een echt hoedengezicht – dat stond hem goed. Je had in die tijd geen trouwkaarten dus je moest zelf iedereen langs. Ik heb ook mimme d’r huis nog schoongemaakt – ik stond nog te dweilen toen het volk al kwam. Toen snel m’n jurk aan – make up was er niet, je ging zoals je was.

We hadden chocolademelk en een gebakje. Jan had ook nog wat flessen wijn op de kop getikt voor de mannen.” Dirkje en Jan laten geen trouwfoto maken; daar is eenvoudigweg geen tijd voor. Ze trouwen in het weekend en zondagavond gaat Jan terug naar zee.

De jonggehuwden zien elkaar doorgaans niet veel. Het leven draait om ‘de kost verdienen’, de huishouding, het gezin, de ouders. Dirkje: “Het was voor mij erg wennen om getrouwd te zijn. De eerste avond gingen we met een petroleumlampje het laddertje op naar boven. Maar dan durfde je natuurlijk geen kik te geven! Schoonmoeder had astma, en die had het soms vreselijk benauwd. Die ziekte bracht veel spanning met zich mee. Verder waren ze bij ons thuis erg luidruchtig, maar m’n schoonouders waren rustige mensen. Ik heb altijd gezegd: ik hoop dat mijn kinderen dit niet hoeven mee te maken. Dat ze wel een eigen plekje hebben

De was is vrouwenwerk en een zware klus. Het zware Urker goed is nauwelijks schoon en droog te krijgen

als ze trouwen. Mijn man was alleen op zondag vrij en dan was je nog niet op jezelf. We voelden ons niet vrij, ook al waren we getrouwd.” Dirkje’s schoonvader ligt acht maanden ziek in een ledikant in de kamer. Hij sterft op bevrijdingsdag, in 1945. Haar schoonmoeder overlijdt acht maanden later.

Hinkien is zwanger als ze met haar ‘vreemde’ man terugkeert naar Urk. Ze vinden met moeite een kamertje. Hinkien: “Het was een kamertje met twee bedsteeën. In de ene sliep je en de andere was het keukentje, daar kookte je in. Mijn moeder had nog een toonbankje over, dat werd het aanrechtje. Dat was alles.” Haar gezin breidt snel uit en woonruimte blijft een probleem. “Ik belandde steeds in een ander huisje. In Wijk Vier woonden we tot slot met vijftien kinderen in een huisje met twee bedsteeën en met twee kamertjes boven. De jongens sliepen aan boord.”

Het hooiland op ‘het Top’ is een ideale plek voor jonge stelletjes om even alleen te zijn

Willempje trouwt op 20-jarige leeftijd maar is twee jaar later weduwe. Haar man komt in een strenge winter tijdens een schaatstocht onder het ijs terecht en verdrinkt. Enkele maanden later wordt haar dochter Jante geboren. “Je werd verondersteld door de kerk onderhouden te worden. Maar die bestond uit mensen die zelf ook niks hadden. Eerst kreeg ik twee gulden per week, maar een jaar later zei de kerkeraad dat ze het niet langer op konden brengen.” Willempje gaat aan de slag in vijf ‘werkhuizen’ waar ze de was doet. “Stapels met vieze was. Stijf van de viezigheid. Je waste op een wasbord, met een schrobber en groene zeep. Dan verdiende je een tientje in de week.”

Het krijgen van kinderen wordt gezien als een zegen, maar is niet zonder risico’s. Als er complicaties zijn moet de aanstaande moeder met de boot naar Kampen of Enkhuizen worden gebracht en vanaf de kade met de ziekenauto naar het ziekenhuis. Soms duurt de reis te lang en sterft het kind of de moeder. Als alles goed gaat is er vaak geen tijd om te ‘kramen’. Hinkien: “Och, je kwam in de kraam en daar was je ook zo weer uit. Ik verkocht vis op Urk en een klant die kwam betalen, omdat hij eerder geen geld bij zich had, hoorde dat ik een kind had gekregen. Hij zei: ‘dat kan niet, want een half uur geleden kocht ik nog vis bij haar’.” Af en toe gaat het mis en moet Hinkien naar het

ziekenhuis worden gebracht: "Zo na de kraam, dan verloor je wel veel bloed en zo, of als je bang was dat er nog wat was blijven zitten. Het was een dierenleven. Je had geen rust, een groot huishouden en weinig hulp. Hinkien zal uiteindelijk vijftien kinderen krijgen, waarvan er drie overlijden.

Jan: "Medisch gezien was het natuurlijk een ramp. Als er wat was moest je met de veerboot of kijken of je een sleepbootje kon ritselen. M'n vrouw kreeg toen ze in verwachting was van de eerste een bloeding en ze werd met een sleepbootje naar Enkhuizen gebracht. Ze had een nierversgiftiging. Bij aankomst stond de ambulance klaar. Het kindje werd dood geboren." De begrafenis wordt snel afgerond. "Mijn vriend Geert had z'n zwarte pak aangetrokken en nam het kistje onder z'n arm, met een zwart kleed erover. M'n vader en ik er achteraan. De onderbuurt door, de hoogte op, bij Sijtje Wakker langs, richting de kerk. Toen zei m'n vader: 'Waar zullen de klokken nou voor luiden?' Daar had Geert opdracht voor gegeven. Komen we op het kerkhof. Daar zegt m'n vader: 'Jan, we zullen d'r aan het voeteneind van Bape zetten'. En toen zijn we weggegaan. Er werd geen gebed uitgesproken."

De trouwfoto van Riemde Weerstand, genomen na haar huwelijk, tijdens een uitstapje naar Scheveningen

Eiland in ontwikkeling

In 1934 wordt de maximale motorcapaciteit van de Zuiderzeevissers vastgesteld op 20 pk. Bovendien wordt een vergunningstelsel geïntroduceerd, om een nieuw biologisch evenwicht in de afgesloten binnensee te bewerkstelligen. Dit vinden de vissers nog veel erger dan de inpolderingsplannen. Pas nu komen ze massaal in actie. Zo'n honderd vissers demonstreren in de haven met de slogans 'Urker visschers gedoemd tot werkeloosheid...' en 'Geef onze zee terug!!!' De Urkers zijn niet pessimistisch gestemd over de toekomst, maar willen wel zo lang mogelijk op 'hun' Zuiderzee kunnen blijven vissen en geen inmenging in hun vrije bestaan.

De ouderen blijven doorgaans vissen op de brakke Zuiderzee. Een deel van hen ontvangt een kleine bijdrage van de Zuiderzeesteunwet. De jongeren komen hier niet voor in aanmerking. Zij leven in de veronderstelling dat ze binnenkort nieuwe kansen in de polder zullen krijgen. In de tussentijd wagen ze zich in hun open houten bidders met 23 pk Kromhout motoren steeds vaker buitengaats, op de Noordzee. Ze experimenteren met verschillende vismethoden. Een vijftal reist naar Denemarken om de snurrevaadvijsserij uit te proberen. Het uitstapje zal grote gevolgen hebben.

Blik in Eden

Terwijl de Zuiderzee langzaam maar zeker brak wordt en in de Wieringermeerpolder de eerste boerenbedrijven worden uitgegeven, zijn de ogen in toenemende mate gericht op het eiland Urk. Het Nederlandse publiek beseft: Urk is bijna voltooid verleden tijd. Schrijvers, kunstenaars en wetenschappers haasten zich om de eilandcultuur vast te leggen. Hun blik is sterk gekleurd door hun kijk op de wereld. Door de eeuwen heen schilderen romantici het eiland af als verloren paradijs; aanhangers van het vooruitgangsgeloof beschouwen Urk als een ingedommelde, vergeten uthoek.

Urk in 1935: een van de laatste luchtfoto's van het eiland

Tijdens een wandeling door Urk stuit de Franse schrijver Henry Havard in 1847 op een kleine tuin met daarin 'eene groote aantrekking'. "Het was... het allerliefste gezigtje van een jong, schoon meisje, met groote, een weinig droomerige blaauwe

oogen en fraai, goudachtig blond haar, een echt keepsake-gelaat, dat wij door het digte groen heen gewaar werden; onze tegenwoordigheid scheen haar veel belang in te boezemen en zij sloeg met groote nieuwsgierigheid de 'vreemdelingen' gade. Ondanks dat alles, durfden wij ons toch niet aanmelden." Tijdens zijn reis door Nederland concludeert Havard 'dat er zich aan de geheele kust van de Zuiderzee geen schilderachtiger dorpje bevindt' dan Urk, en dat de inwoners van het 'bevallig eiland' 'de beminlijkste en meest gastvrije lieden zijn die men zich kan wenschen'. Havard is de schepper van het verloren paradijs-imago van Urk. Een sterk verarmd eiland als Hof van Eden, met daarin 'een staaltje van het oorspronkelijke ras' dat zich al eeuwenlang staande weet te houden op een geïsoleerd eiland, midden in de grimmige Zuiderzee.

Schrijvers die in de negentiende en twintigste eeuw het eiland bezoeken volgen over het algemeen de voetsporen van Havard en voegen nieuwe details toe aan het Shangri-La imago. Rostaeli, pseudoniem van de theoloog Tjeerd Hoekstra, noemt het dwalen door het dorp 'eene niet-te-begrijpen heerlijkheid'. Hij roemt de stoere klederdracht, de kleine straatjes en steegjes, het ontbreken van 'lichtgevende lantaarns', en de 'echt-aartsvaderlijke' waterputten. "Ja, gij klein eiland", zo memoreert hij, "hebt nog veel ouderwets. Gij zijt nog niet hervormd door den invloed van onze hoogst-beschaafde negentiende eeuw. Uwe voor-vaderlijke gewoonten eert gij nog." Volgens Rostaeli heeft het eiland 'veel aanlokkelijks....dat een naar rust verlangend menschenhart, afgemat door 't geroezemoes onzer drukke steden, toelacht'. In een oproep aan de Urker bevolking schrijft Rostaeli: "Blijf lang nog zoo voortbestaan, stoer Urker geslacht, vasthoudend aan de gewoonten der vaderen, niet kennende de verfijnde weelde of 't grof materialisme van onze tijd."

Voor degenen die zich zorgen maken over de oprukkende 'beschaving' van Europa, waarbij modernisering en democratie 'voor-vaderlijke gewoonten' in gevaar brengen, is het eiland een verademing. Hier, zo meent men, heeft de tijd stilgestaan. De Brit C. Christopher Davies bezoekt Urk in 1886 per stoomschip. Ook hij ziet onschuld, schoonheid, geluk. Davies is zeer gecharmeerd van de meisjes, die hij 'ongelooflijk knap' vindt. Liggend op het dek, bedenkt hij: "Het was duidelijk dat vrede en tevredenheid de boventoon voerden. Politiek en kranten bestonden niet en de enige pleziertjes waren het genoeg om in zuivere lucht en op het zoute water te leven, en de liefde van vrouw en kinderen." Hij veronderstelt dat de Urkers geen angst en pijn kennen, "laat staan ziekten, want die zullen hier bij zo'n gezond en sterk ras wel zeldzaam zijn."

Bezoekers roemen de 'echt-aartsvaderlijke' waterputten; de Urker vrouwen verlangen naar stromend water

Het verloren paradijs-imago blijft lang in stand. Reizigers maken zich zorgen over de groeiende eenvormigheid - op Europees niveau en in Nederland - als gevolg van industrialisatie en modernisering. Auto's, treinen en stoomboten doen hun intrede, verharde wegen, elektriciteitspalen en fabrieken domineren in toenemende mate het landschap. De romantische schrijver grijpt terug op het 'mythische', Hollandse landschap, zoals dat er in de achttiende eeuw uitzag: rustig, ruraal, authentiek, dicht bij de natuur, onveranderlijk. Het Zuiderzegebied past perfect in dit beeld. Marken en Urk zijn niet alleen eilanden in de zee, maar ook eilanden in de tijd.

Davies ziet tijdens zijn reis al een klein barstje in de mythe. Als hij afmeert op het 'eenzame, onafhankelijke eiland in de Zuiderzee', voeren hij en de andere opvarenden een gesprek over de 'ruwe' eilandbewoners, die uiteraard geen Engels spreken en wellicht niet weten waar Engeland ligt. "Hoe durft u, meneer", roept onmiddellijk een jongen vanaf de wal, in het Engels. Davies is hoogst verbaasd, net als vele andere bezoekers, die hun vooroordelen zien geloochenstraf. Urk ligt dan wel midden in de Zuiderzee, geïsoleerd is het niet. Vissersschepen uit verschillende havens doen het eiland aan, evenals postboten en lijndiensten. De Urker vissers lossen hun vis in Amsterdam, Enkhuizen, Volendam en Marken en leggen graag contacten. Enkele honderden meisjes werken veelal als hulp in de huishouding bij gezinnen aan de wal. De Urkers zijn zeer geïnteresseerd in landelijke politiek en wereldnieuws. Op de voorpagina van de Urker Courant prijken doorgaans berichten over de situatie in Europa en nieuwsberichten uit de stad Amsterdam.

Kunstenars tussen krotjes

*Toen Urk nog een eiland genoemd werd,
'pittoresk', in het hart van de zee,
bracht de boot ons, en meest van de westkant,
soms een schilder, een 'kunst'-schilder mee.*

*Oud-Urk met zijn gloppen en krotjes,
met zijn forten en was aan de lijn,
zijn havens vol vletten en botters,
moest voor hen een eldorado wel zijn.*

*Wat namen ze mee van ons eiland,
Wat droegen ze mee in hun ziel?
Het laatste wat wij van hen zagen,
-op de boot- was hun hardos en kiel. (Tromp de Vries)*

De visser als model. Hij wordt ontdekt door buitenlandse kunstenaars als Hans von Bartels en anderen die aan het begin van de vorige eeuw in Amsterdam de oude meesters komen bekijken en op zoek gaan naar het 'oorspronkelijke Hollandse landschap'. Ze komen terecht in vissersplaatsen als Katwijk, Volendam en Marken

en portretteren de vissers als ‘sauvages nobles’, edele wilden. In Nederland motiveert de Haagse School kunstenaars ‘het onbedorven platteland’ in beeld te brengen. Urk, een geïsoleerde eilandgemeenschap, komt tijdens en na de afsluiting van de Zuiderzee ‘in the picture’.

De Urkers zijn in eerste instantie niet gecharmeerd. R.W.P. de Vries jr. schrijft in 1907: “...maar gelukkig is de zondvloed der artiesten nog niet over Urk uitgestort als over Volendam en elders, waar de sujetten ‘en pose’ gaan zitten...” Toch ontkomt de eilandbevolking niet aan de schildersezel.

In de herfst van 1908 verblijft Oswald d’Aumérie op het eiland. Opvallend genoeg werkt hij met name vanaf het langgerekte hooiland van het eiland. Hij schildert Hollandse luchten, koeien, knotwilgen. De eilandbewoners worden zijdelings geportretteerd. Drie jaar later volgt Willie Sluiter. Hij belooft de correspondent van de Urker Courant ‘spoedig terug te zullen komen’. De vrouw in zijn portret ‘Urker vrouw’ kijkt allesbehalve vriendelijk.

In de jaren twintig vinden de Urker portretten en composities van Ernst Leyden hun weg naar landelijke tentoonstellingen. Zijn ‘Biddende Visschers’ wordt geroemd in het tijdschrift Eigen Haard. “Wie het leven van deze mensen van nabij heeft beschouwd, weet tot welk een puriteins ras zij behoren, hoe hun huid en hun levensbeschouwing gelooid zijn tot harde, dogmatische koppen, gekerfd en verweerd als vermolmde, primitieve heiligenbeelden.” In de oorlog raakt het werk verloren; in de jaren vijftig schildert hij het opnieuw, ditmaal abstract. Het resultaat is een kubistische compositie van vissers in het vooronder van hun botter; bewogen gezichten, grove gevouwen handen, en de eerste regels van een gebed. In 1956 voltooit hij zijn compositie ‘Haven van Urk’, met als fragmenten de letters ‘Urk’, een boeg, een zijboord en weerspiegelingen in het water.

*Hans von Bartels
concentreert zich op het
schilderen van eenvoudige
vissersgezinnen in een
idyllische omgeving*

“Wat droegen ze mee in hun ziel”, vraagt de Urker dichter Tromp de Vries zich af. De enige van wie we dat enigszins weten is van Willem Arondéus, beeldend kunstenaar, schrijver en verzetsheld. Hij woont in 1921 in het eiland-atelier van Ernst Leyden. Volgens zijn biograaf Rudi van Danzig was Urk voor Arondéus een substituut voor de moederbuik, ‘klein, besloten en veilig, maar op de lange duur ook beklemmend, een ruimte om uit los te breken’. Arondéus blijft nog lang bevriend met de Urkers; visserman Jurie Anker is zelfs enkele maanden zijn levensgezel. De afbeeldingen van de creatieve bezoekers geven gestalte aan Urks paradijsimago. De Nieuwe Rotterdamsche Courant bekijkt het werk van Ernst

Leyden en concludeert: “Zijn gezichten van de kleine huisjes, het levendige haventje en het fantastisch aangedane visschersvolk hebben in hun fonkelende diepe kleur en eenvoudige vormduiding iets vertelselachtigs aan zich, een sfeer van sprookjesachtige verdroomdheid.” Wie de magische wereld van Leydens ‘Gezicht op haven en dorp’ binnentreedt is overtuigd: dit is het paradijs van de Zuiderzee.

Eilandkroniek

In de jaren twintig en dertig wordt het werk van Lely nauwlettend gevolgd door de media. Tegelijkertijd beseft men wat er verloren gaat – de rijke Zuiderzeecultuur. Filmmakers, schrijvers en journalisten reizen in toenemende mate naar Urk, symbool voor de ‘stervende binnenzee’, om ‘de laatste dagen van een eiland’ vast te leggen. Weemoed en melancholie overheersen.

In deze periode ontstaan de bekende Zuiderzeeromans van Klaas Norel, Johan Theunisz, Jef Last en Alie van Wijhe-Smeding. Het zijn bewogen boeken, begaan met de armoede en het verlies van de vissers. Een opvallend aantal romans speelt op Urk. Het leven op het eiland wordt in tegenstelling tot het toeristische Volendam en Marken gezien als ‘onbedorven eilandcultuur’. De schrijvers worden gedreven vanuit een christelijk of socialistisch perspectief. In beide gevallen staat men aan de kant van de godsdienstige, benadeelde vissersbevolking. Johan Theunisz vormt een uitzondering: hij benadrukt de bekrompenheid van de vissersgeest. ‘Verloren volk’, heet zijn roman.

Filmmakers zijn onder de indruk van de grootsheid en schoonheid van het Zuiderzeeproject. Joris Ivens en Willy Mullens filmen zandzuigers, baggermolens, basaltblokken, grijpers, kluiten aarde, kolkende golven. Ivens is later minder geroerd; hij begrijpt niet langer waarom Nederland meer landbouwgrond nodig heeft, terwijl elders in Europa het graan in zee wordt gestort. Ernst Winar verfilmt Karel Norels boek ‘Aan dood water’. Onder de titel ‘De laatste dagen van een eiland’ wordt het een publiekstrekker die in veel bioscopen wordt vertoond.

Aaltje is een van de Urker figuranten in de film. “Het waren hele leuke luitjes. Ik vond het fantastisch om mee te spelen. De hoofdrolspeelster deed zelf haar Urker goed aan. Wij konden onze ogen niet geloven, want het is een heel gepruts.”

De bezoekers zijn vrijwel zonder uitzondering op zoek naar het ‘oorspronkelijk Nederland’, onaangetast door industrialisatie, telefonie en gemotoriseerd verkeer. Ook is men geïnteresseerd naar het stukje Nederlands erfgoed dat door de plannen

Mannenportretten van Jos Lussenburg (links) en Hans von Bartels (rechts)

van Lely verloren zou gaan. Journalist Fred Thomas is een goed voorbeeld van deze zoekende generatie. Vanaf de Urker vuurtoren memoreert hij in 1940, als de dijk Urk-Lemmer gereed is: "Niet langer die volkomen sfeer van zee-omslotenheid, windbewogen water in wijde rubbelingen aan alle kant...Liever nog wend je het hoofd af, de blik naar het Westen, om geen dijken meer te zien en weer te gelooven, dat het eiland daar achter je nog heelemaal het oude, onberoerde Urk is van voorheen." Een oude Urker visser had zich niet sprekender kunnen uitdrukken.

De Urker bevolking laat zich de belangstelling aanleunen. Sommige vissers spelen gedreven mee in Winars speelfilm. Toch zijn de Urker figuranten het in hun hart niet

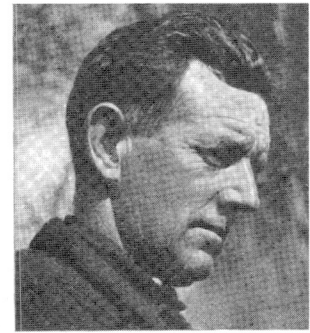
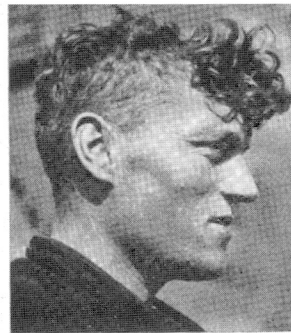
altijd eens met de invalshoek. De eilandbewoners zijn minder weemoedig en allesbehalve ouderwets ingesteld. Terwijl bezoekers de wasrituelen op het eiland filmen en beschrijven, dromen Urker huisvrouwen van een wasmachine. Velen dragen klederdracht omdat men geen tijd en geld heeft om burgerkleding te kopen. Ze fantaseren over gemotoriseerd ziekenvervoer en een waterleiding. Jef Last lukt het niet om met zijn socialisme de Urkers in vuur en vlam te zetten. De Urkers zijn bezorgd maar gezagsgetrouw - en nieuwsgierig naar de wereld buiten hun eiland. De jongeren van toen moeten er nu niet aan denken opnieuw op een lapje grond in het midden van de Zuiderzee te moeten leven. "Och kind", zegt Dirkje, "dat eiland, dat was toch een zootje?"

Te licht bevonden

"Ik zal u niet aanraden om langere tijd in Urk te blijven. Daar is het isolement te lang en te groot voor geweest en daar is de sfeer en het algemene onbehagen te sterk aanwezig op dit benauwde stukje ex-eiland, dat zich verdrongen en vermoord voelt nu het uit zee werd getrokken en verdroogd achterbleef als uitwas op de rand van het wetenschappelijk verwekte bouwland."

Urk als uitwas vastgeplakt aan een perfecte polder. Zo beschrijft de journalist van de Wereldkroniek, die Urk in 1960 bezoekt. Niet iedereen is gecharmeerd van het chaotische eiland met zijn vissersbevolking. Aanhangers van het vooruitgangsgeloof moeten niets hebben van romantische ideeën over het Zuiderzeegebied, dat zij als een vergeten uithoek beschouwen. Voorstanders van modernisering zien de inpoldering van Urk niet als verlies, maar als winst. Het eiland moet blij zijn op sleeptouw te worden genomen in de vaart der volkeren en te kunnen voldoen aan de 'bestemming van de mens': het tot vriend maken van een 'vijandelijk gestemde zee'. Het zijn immers niet de vissers, maar de 'krachtige, gezonde, rustige agrariërs' die 'een gezonde kern' in de samenleving vormen, 'en van daaruit worden voortdurend nieuwe levenskrachtige elementen in verschillende sectoren van ons volksbestaan geïnjecteerd'. Urk zal in Lely's droom uiteindelijk de grote winnaar zijn. Het verlies van visserij en cultuur is een noodzakelijke en relatief kleine opoffering.

De vooruitgangsdenkens worden in hun opvattingen gesterkt door de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders, in 1936

Uit schedelonderzoek wordt geconcludeerd dat de Urkers het oerras 'Batavius genuinus' vertegenwoordigen (foto J. Sasse)

opgericht door Henri Nicolaas ter Veen. Ter Veen doet in de jaren twintig onderzoek in de Haarlemmermeerpolder, waar hij misstanden op veel gebieden tegenkomt. Teveel mensen hebben zich in de polder gevestigd; ze wonen veelal in lemen hutten en lijden bittere armoede. Voor de pioniers, overgeleverd aan het vrije spel van maatschappelijke krachten, is het erop of eronder. Volgens Ter Veen onderscheiden degenen die het overleven zich van de gemiddelde Nederlander door een grotere levenskracht. De 'winnaars' zijn energiek en vooruitstrevend en staan open voor nieuwe denkbeelden en werkwijzen. "De omstandigheid, dat de kolonisten zich uit hun oude omgeving kunnen losscheuren, het zelfvertrouwen en den moed bezitten zich in een geheele nieuwe, vaak vijandelijke omgeving een nieuw bestaan te veroveren, wijst op een geestelijke prae-selectie...Daardoor...worden zij weldra tot zelfbewuste, vooruitstrevende wegbereiders, maatschappelijke voortrekkers." Ter Veen is in de jaren dertig bestuurslid van Lely's Zuiderzeevereniging; van december 1934 tot mei 1937 is hij voorzitter. Hij pleit ervoor om in de drooggelegde Wieringermeer uitgebreide gegevens te verzamelen. Voorzitter ir. Sikke Smeding van de Wieringermeer Directie is voorstander, de meeste bestuursleden zijn tegen. Bestuurslid Beekman noemt Ter Veens onderzoeksplannen 'hyperwetenschappelijk gedoe en ...gewichtigdoenerij'. Ter Veen neemt ontslag en richt zijn eigen stichting op. Smeding zal hem altijd blijven steunen.

Ter Veen is, evenals zijn meeste vakgenoten, sterk beïnvloed door het sociaal-darwinisme. Uitgaand van Darwins evolutieleer menen ze dat zowel bij dieren als mensen de sterkste en gezondste exemplaren de basis vormen voor verdere ontwikkeling van de soort. De menselijke samenleving kan evolueren naar een hogere graad van ontwikkeling, zolang politiek, wetenschap en filantropie het nalaten de zwaksten te ondersteunen. Ter Veen en de zijnen vrezen dat de samenleving zal verdommen als de natuurlijke selectie verdwijnt; ook gezien de forse gezinsuitbreiding in de laagste sociale klassen.

'Homo Zuiderzeelandicus'

Ter Veen gaat nog een stap verder, en meent dat de overheid als bouwmeester van de nieuwe samenleving dient op te treden, ook in de nieuw te creëren polders. De pioniers moeten zorgvuldig worden geselecteerd, zodat enkel de 'fittest' in de gelegenheid wordt gesteld op de bodem van de Zuiderzee een 'modelsamenleving' te scheppen. De stichting stuurt psychologen, medici, linguïsten, hygiënisten, sociografen en antropologen naar de Wieringermeer. De pioniers worden als 'homo Zuiderzeelandicus' uitgebreid onderzocht. De onderzoekers werken nauw samen

*Uit onderzoek moet blijken
of the Urkers passen in de
ideale samenleving die de
inpolderaars voor ogen
hebben*

met ingenieur Smeding, die zij 'onzen leidsman' noemen. Als Smeding in 1942 landdrost van de Noordoostpolder wordt, betreft hij Ter Veens team bij het werk. De stichting stuurt onderzoekers naar Kuinre en Urk. Als gevolg van het onderzoek vragen de autoriteiten zich af of de oude bewoners wel passen in de 'ideale samenleving' die zij voor ogen hebben.

De Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders haakt met haar onderzoeksmethoden in op de aanpak van de Hygiënisten. Zij trachten de volksgezondheid op een hoger plan te brengen door selectie. Zowel de Hygiënisten als sociaal-darwinisten stoelen hun gedachten op de eugenetiek, de studie van de erfelijke eigenschappen van de mens. De mensheid is in rassen onderverdeeld, gebaseerd op lichamelijke kenmerken. En daarvoor is de meetlat het onderzoeksinstrument bij uitstek. De 'schedelmeters' weten het eiland al in het begin van de negentiende eeuw te vinden.

Negentiende eeuwse wetenschappers vermoeden dat de Urkers als 'zuiver, nagenoeg geheel onvermengd ras' het Nederlands oerras 'Batavius genuinus'

vertegenwoordigen. Onderzoeker Blumenbach vergelijkt in 1828 de schedels van Urkers, Markers en Schokkers. Volgens hem vertoont de Urker schedel een 'reeks eigenaardige kenmerken' zoals een 'sterk terugwijkend voorhoofd' en een 'vooruitstekende bovenkaak'. Hoogleraar P. Harting steunt deze veronderstelling in 1852; hij meent dat de lichaamsbouw van de Urkers wijst op een 'onvervalst type', oftewel directe afstammelingen van de vroege bewoners van Nederland. Onderzoeker Van der Hoeven concludeert twee jaar later dat de Zuiderzeeschedels overeenkomen met die van de Neandertalers. De wetenschappers maken gebruik van de drie schedels die zich in de Nederlandse anatomische collectie bevinden. Te weinig voor een onderbouwd oordeel, meent Harting. In 1877 gaat hij in op een aanbod van de Hilversumse arts J.F. van Hengel, die hem drie Urker schedels te koop aanbiedt. Van Hengel is met drie Hilversumse schedels naar het eiland gereisd, om ze daar om te wisselen voor Urker schedels van het kerkhof. Even dreigt het fout te gaan. Als de omgekochte doodgraver hem de schedels overhandigt, blijken de Hilversumse exemplaren veel witter te zijn. "Toen heb ik dadelijk de Hilversummers met oker bestreken...en de Urkers in mijnen koffer geborgen", schrijft Van Hengelen aan Harting. Als de hoogleraar behoefte heeft aan meer Urker schedels, dan hoeft hij maar te roepen: Van Hengelen is vindingrijk genoeg 'om (ze) in UEHooggel. bezit te stellen'. De gestolen schedels bevinden zich tot op de dag van vandaag in het Utrechtse Universiteitsmuseum.

Bizarre proporties

Antropoloog J. Sasse pakt in 1910 de draad op. Hij meet op het eiland een groot aantal volwassenen en kinderen op en komt tot een heel andere conclusie. Volgens Sasse zijn de uitkomsten zeer divers en is er geen sprake van een 'Zuiderzeetype'. De wetenschappelijke gemeenschap is geschokt. Het conflict tussen de voor- en tegenstanders van de 'Batavus genuinus'-theorie wordt op internationaal niveau uitgevochten. Maar Sasses meetgegevens worden niet gepubliceerd. Onderzoeker D.J.H. Nyesen meet de Urker bevolking opnieuw op in 1927, maar ook dit keer verdwijnt het materiaal in een lade. Misschien realiseren de onderzoekers zich dat de wetenschap de 'Batavus genuinus' nog niet ter ziele wil laten gaan.

In 1938 arriveert voor de laatste keer een wetenschapper met meetlat op het eiland. Het is de bioloog/medicus H.Tj. Piebenga, werkzaam bij de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders. De Urker bevolking heeft inmiddels vele wetenschappers zien komen en gaan, maar laat zich opnieuw

*Vrouwen- en
mannenportretten
genomen tijdens het Urk
project, waaraan diverse
wetenschappers
meewerken (foto J.Sasse)*

overtuigen van het belang van schedelmetingen. Niet minder dan 721 personen worden opgemeten, inclusief 289 schoolkinderen. Piebenga noteert tevreden: “De bevolking van het eiland heeft zich met groote welwillendheid ter beschikking gesteld voor de verschillende onderzoeken en daardoor in niet geringe mate bijgedragen tot het welslagen der excursie.” Piebenga trekt enkele opmerkelijke conclusies. Hij ziet een ‘vrij sterke inslag van het Voor-Aziatisch’ bij de Urker mannen, vrijwel zeker afkomstig van ‘vermenging met joden’.

Twee jaar eerder, in 1940, kondigt Ter Veen een breedschalig onderzoek in de Noordoostpolder aan, na Wieringermeer de nieuwe ‘proeftuin’ van de stichting. Ditmaal worden de Schokkers onderzocht, net als de Urkers ‘vrij zuivere representanten van de oorspronkelijke bewoners van het Zuiderzeegebied en wellicht Nederland. Dr. A. de Froe, docent antropologie aan de Universiteit van Amsterdam, meet samen met zijn studenten 147 schedels van opgegraven skeletten van begraafplaats ‘Oude Cark’ op Schokland. Hij zal de laatste zijn die in Nederland van deze omstreden onderzoeksmethode gebruik maakt.*

Een bijzonder slag mensen

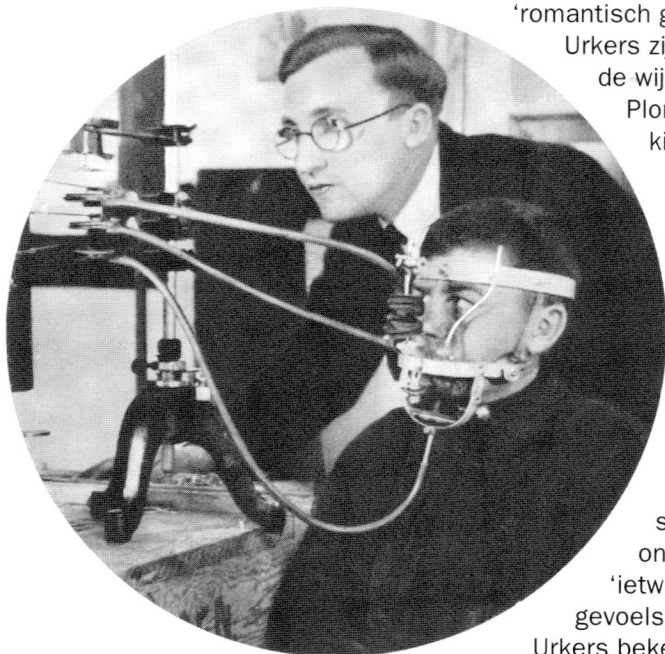
In 1938-1939 zijn de medewerkers van Ter Veens stichting regelmatig op het eiland te vinden voor een grootschalig bevolkingsonderzoek. Een aantal van hen verblijft niet minder dan een half jaar op Urk. Een team van zeven wetenschappers werkt onder leiding van fonetica Louise Kaiser en neerlandicus Pieter Jacobus Meertens aan het ‘project Urk’, een interdisciplinaire studie van de veranderende gemeenschap. Sommigen van hen nemen hun eigen medewerkers en meetinstrumenten mee, bijvoorbeeld voor ‘phonografisch’ onderzoek. Wie de onderzoeken naast elkaar legt valt het op dat de auteurs, ondanks hun ‘wetenschappelijke’ aanpak, net als romantische schrijvers, het eiland door het prisma van hun eigen gekleurde bril beschouwen. Neem het verslag van Meertens, een leerling van prof.dr. Jos Schrijnen, auteur van het standaardwerk ‘Nederlandse Volkskunde’. De positieve indrukken vastgelegd door eerdere bezoekers zijn hem bekend. Meertens is het deels met hen eens: de Urker heeft een ‘aangeboren beschaving’, is pienter en subtiel, gelovig maar flexibel, humorvol, niet ouderwets, hulpvaardig en gastvrij. Maar de Urker is ook lui, meent Meertens: “Ook naar zijn aard is de Urker veelal geneigd er zijn gemak van te nemen, hetgeen dikwijls tengevolge heeft, dat hij, wanneer het hem tegenloopt, al spoedig den moed laat zinken of besluiteloos op een verandering van den toestand wacht.”

Sociograaf A.C. de Vooyo werkt samen met onderzoeker Meertens. In zijn 'beknopte sociographie' van het eiland Urk trekt hij deprimerende conclusies. "Urk vormt een typische afgesloten gemeenschap zonder sterke religieuze en sociale verschillen. Men leeft als het ware in een voor-kapitalistisch stadium. Men ziet met angst den tijd tegemoet dat auto's door het dorp zullen rollen, fabrieken zullen verrijzen, de bioscoop zijn intrede zal doen en de zondagsheiliging door velen met voeten getreden zal worden." Volgens De Vooyo zijn economische factoren niet de belangrijkste oorzaken van Urks angst voor de toekomst; het is 'tegen de vernietiging van de eigen groep' dat de Urkers zich te weer stellen.

Het onderzoek op het (schier)eiland wordt voortgezet in de persoon van Chris Plomp. Deze sociograaf studeert in 1940 met zijn Urker studie af aan de Universiteit van Amsterdam, bij mentor Ter Veen. De stichting beschouwt het rapport waardevol genoeg om het in hetzelfde jaar nog te publiceren. Plomp zet de toon in zijn introductie van 'Sociografie van een eilandbevolking'.

Volgens de sociograaf klopt er weinig van de heersende 'romantisch getinte opvattingen' over de vissersbevolking. "De Urkers zijn wel een bijzonder slag mensen, maar niet op de wijze welke men zich heeft voorgesteld", meent Plomp. De Urkers zijn bijzonder omdat ze 'iets kinderlijks' hebben en geen kaas hebben gegeten van 'feiten en begrippen' van 'het moderne leven'. Ze zijn emotioneel en zwaartillend, en blinken uit door weinig concentratie, een sterk gemis aan discipline en weinig doorzettingsvermogen. Plomp, vermanend: "We zullen dan ook dikwijls rekening moeten houden met de omstandigheid, dat de Urkers in velerlei opzicht gebrekkige realiteitsmensen zijn." Hier komt nog bij dat de eilandbevolking neigt tot genotzucht en hoogmoed, 'hetgeen leidt tot een gebrekkige samenhang van intellectuele functies' en tot onberekenbaar zijn. Bovendien is de Urker een 'ietwat schijnheilige', omdat zijn karakter en gevoelsleven diepte missen. Wie tegenwerpt dat de Urkers bekend staan als goede vissers, wordt door Plomp uit de waan geholpen: de eilandbevolking heeft temperament, maar

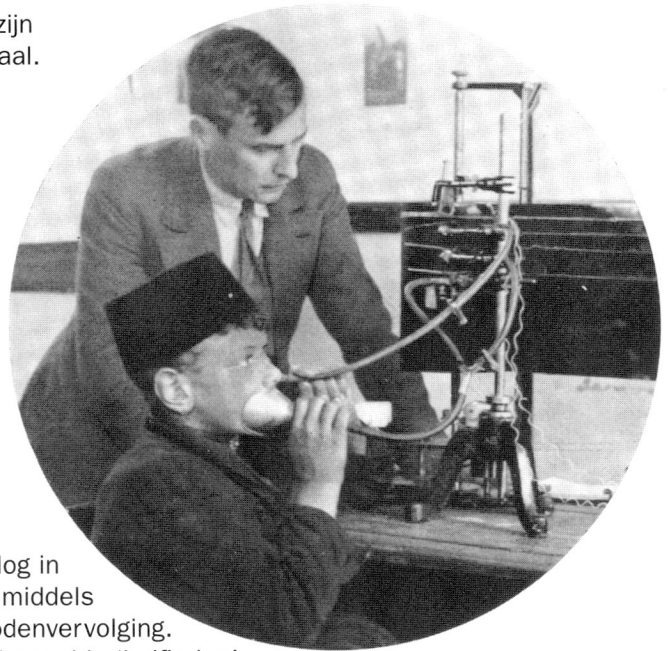
Tijdens het 'Urk project' worden de schedels van schoolkinderen opgemeten

haar doorzettingsvermogen is beperkt. Plomp zegt zijn conclusies te baseren op uitgebreid enquêtemateriaal.

Het gedachtegoed van de aanhangers van het vooruitgangsgeloof en sociaal-darwinisten raakt in de oorlog in diskrediet. De volkskunde blijkt gevaarlijk gedachtegoed te propageren.

Volkskundige Jan de Vries wordt in de oorlog lid van de Kultuurkamer en houdt zijn baan als hoogleraar. Na de oorlog wordt hij gevonnist door het Oorlogstribunaal. Anderen werken samen met de Duitse bezetting maar ontspringen de dans. Ook verschillende medewerkers van Ter Veen nemen foute beslissingen. Meertens wordt lid van de omstreden Kultuurkamer maar spreekt zich uiteindelijk uit tegen het Hitler-regime. Piebinga promoveert in 1941 op een onderwerp uit de rassenkunde in Berlijn. De Froe blijft tijdens de oorlog in dienst van de Universiteit van Amsterdam en raakt middels zijn wetenschappelijk onderzoek betrokken bij de jodenvervolgning. Hij schrijft 1200 rapporten waarin hij aantoonde dat bepaalde 'halfjoden' en christelijke joden geen echte joden zijn. Zij worden toch vervolgd en De Froe zorgt soms voor onderduikadressen. Ter Veen staat toe dat NSB'ers bestuurslid van zijn stichting worden. Na de oorlog dreigt de zuiveringscommissie disciplinaire maatregelen te nemen tegen Ter Veen. De commissie meent dat de onderzoeksmethoden in het Zuiderzegebied voortkomen uit ideeën uit de rassenhygiëne en het nationaal-socialisme. Omdat hij belangrijk werk voor het verzet zou hebben verricht, neemt een actiecomité het voor hem op. De voorzitter wordt uiteindelijk slechts berispt.

Onderzoekers leggen de spraakbeweging en neus- en mondlijn van Urker schoolkinderen vast

“Lot maar mauwen”

Hoe denken de Urkers zelf over hoe ze bekend staan in deze periode? Men verbaast zich over de interesse die voor hen aan de dag wordt gelegd. Altijd zijn in een verzetje, tussen twee zware klussen door, hebben de eilanders over het algemeen geen moeite met 'het vreemde bezoek'. De schoolkinderen vinden het vreemd dat hun hoofden worden opgemeten, maar zijn altijd te vinden voor wat afleiding. In een voorwoord van de studie schrijft P. Allan: “Afgescheiden als het ware van de wereld en hare begeerlijkheid, geeft het eene grote

vreugde aan deze voor velen ontoegankelijk wonende eilander, wanneer de vreemdeling hen in hunne gastvrije woningen bezoekt, en met hen, vooral over zaken betrekkelijk hun eiland, in gesprek weet te treden.”

De eilandbevolking krijgt de resultaten van de wetenschappelijke onderzoeken niet te lezen en heeft decennia lang geen idee wat ‘de professoren’ over hen publiceren. Appien: “Het was natuurlijk wel een gekke ervaring om opgemeten te worden. Ik heb geen idee wat er uitgekomen is. Maar volgens mij stonden er wel mooie foto’s bij.”

Leendert werkt in klas zes mee aan schedelonderzoek. Pas in 1990 krijgt hij het boek van Plomp in handen: “Een Urker kijkt er natuurlijk erg kritisch naar als ze op school een meetapparaat op zijn hoofd zetten. Van binnen lachte je daarom – wat een gekte. En er was een soort vragenlijst. De uitkomsten werden in statistieken verwerkt. Die boeken zijn best de moeite waard. Ze hebben een prachtige serie foto’s in het boek opgenomen. Er staan natuurlijk ook vreemde dingen in en daar lacht men om, zo van ‘denkt hij dan dat hij dat weet’, maar een Urker kan de goede dingen dan toch waarderen.”

Wat er over hen wordt geschreven kan de Urkers eigenlijk niet zoveel schelen. Leendert: “Je hoorde die geluiden wel, maar of het nu een om je heen gebouwd schild was, maar je dacht dan: ze kunnen me nog meer vertellen. *Lot maar mauwen*. Een Urker heeft wel een stukje trouw hoor naar een vreemde. Als ze er eerst maar waren, dan wilden ze vaak niet meer weg.” Hoewel de eilandbevolking over het algemeen als harde, betrouwbare werkers wordt beschouwd, ziet men in sommige Noordzeehavens de Urkers liever gaan dan komen. In IJmuiden, waar de vissers na een week op zee ongewassen en ongeschoren rondlopen, noemt men de Urkers ‘luizenbossen’ en ‘koelies’. Leendert: “De situatie was natuurlijk ook niet zo fraai. De kachel ging in maart naar boven, of het nou koud was of niet. Het water kwam uit een bak, en des te meer rode beestjes erin dreven des te beter water het was, zei men. Een soort watervlooiën, waarvan de mensen zeiden dat ze het water zuiverden. De kar ging nog rond om wc-emmers op te halen.”

Pas in de jaren zestig komt het Urker bestuur met een reactie op het wetenschappelijk onderzoek dat aan de inpoldering vooraf ging. Burgemeester Schipper zegt in 1968 het te betreuren dat ‘de toegepaste wetenschappen ten behoeve van Urk zo gebrekkig werden of in het geheel niet werden aangewend’. “Het moet voor deze kringen van wetenschap toch wel

onbehaaglijk zijn dat een vele eeuwen oud, dichtbewoond eilandje als Urk na de verbinding met de vaste wal nauwelijks deskundige hulp heeft ontvangen ter begeleiding van allerlei assimilatieprocessen. Daarbij stak de aandacht welke het nieuwe land kreeg, wel schril af, ja ernstiger, werd de problematiek eerder vergroot.”

Na de oorlog beseft men dat het antropologische en genetische onderzoek onder oude en nieuwe inwoners van het Zuiderzeegebied uit de jaren dertig in veel opzichten niet deugt. Voor Urk is dan het kwaad al geschied. Het eiland is in de jaren dertig zo veelvuldig en schijnbaar overtuigend geportretteerd dat de latere beeldvorming er sterk door wordt beïnvloed. De inrichters en bestuurders van de Noordoostpolder laten zich nog lang door de onderzoeksresultaten leiden. Urk is besmet geraakt. En geen romantisch ingestelde kunstenaar of journalist die hier nog iets aan kan veranderen. De marginalisatie van Urk is begonnen.

* *De Froe heeft altijd gezwegen over zijn onderzoeksresultaten. Als de Schokkervereniging een halve eeuw later de Stichting vraagt om opheldering wordt de vereniging van Schokker nazaten een handgeschreven verslag toegespeeld. Hier blijkt opnieuw dat de uitkomsten van schedelmeting in het Zuiderzeegebied niet verschillen van Amsterdams schedelmateriaal. De onderzochte skeletten, die nog altijd in het Anatomisch Laboratorium liggen opgeslagen, worden in 2003 herbegraven op Schokland.*

Leven onder De Wet

De Wet. Zo staat de Zuiderzeesteunwet bekend onder vissers. Nergens maken zij zich zo kwaad om als om De Wet. De 'steun' maakt van vissers advocaten en activisten. Het bijbelboek Romeinen zegt dat men de overheid onderdanig moet zijn, maar wat moet je met steun die teveel is om van dood te gaan, te weinig om van te leven? En waarom moeten de vissers armoede lijden voor een dijk die miljoenen heeft gekost?

*Aanklacht van vissers in
De Telegraaf van 16 oktober
1930: 'Door de Zuiderzee te
dempen graaft U een groot
visschersgraf' (tekening
Louis Rademaekers)*

*De Zuiderzee is ingedijkt en spoedig is ze droog,
ze hebben haar tenslotte klein gekregen.
Waar eens de ranke vissersscheepjes zeilden op den wind,
daar rammelt straks het Fordje langs de wegen.
En waar je gisteren scholletjes en nieuwe haring vond,
brengt morgen de belastingman al dwangbevelen rond.*
Louis Davids, Zuiderzee, 1933

Schrijnende situaties. Leenderts vader is een van de Urker ‘belanghebbenden volgens de Zuiderzeesteunwet’. Leendert: “Mijn vader kreeg zes gulden per week. Hij haalde dat op bij een speciaal deurtje aan de achterkant van het gemeentehuis. Er werd een heel orgaan voor gecreëerd –goed dichtgetimmerd met ambtenaren. Het hoofdkantoor zat in Amsterdam. Daar hebben de Urkers heel wat uurtjes doorgebracht. De bekende Urker Iede G. zei dan: ‘Ik heb al een dal in het drempeltje gelopen.’ Heel wat mensen kwamen er ten langen leste achter dat ze toch niet in aanmerking kwamen. Mijn vader kreeg op een gegeven moment te horen dat hij zijn uitkering terug moest betalen. Dat deed hij gelaten.”

De Zuiderzeesteunwet van 1925 is het sociale sluitstuk van Lely’s project. De regering gaat akkoord met inpoldering, mits aan het project ‘geen smet’ kleeft en gedupeerde vissers worden geholpen middels omscholing, alternatieve werkverschaffing, kredietverstrekking en eventueel een uitkering. De uitvoering moet royaal zijn, vindt de regering in de jaren twintig. Het uiteindelijke wetsvoorstel gaat echter niet uit van recht op schadeloosstelling, maar van steun op basis van de Armenwet van 1912. Vervolgens breekt de crisistijd aan. De geldkraan gaat dicht, op een enkele druppel na.

De Wet blijkt in de praktijk toepasbaar op een kleine groep. Belanghebbenden zijn voornamelijk degenen die op 25 juli 1918 fulltime Zuiderzeevisser zijn. Deze regels leveren nogal wat problemen op. De meeste Urkers vissen tijdens de ansjovis- en haringteelt op de Zuiderzee en trekken in het najaar naar de Noordzee. Een groot aantal opvarenden werkt uit armoede een deel van het jaar op de loggervaart, op de Noordzee. Zij beschouwen de Zuiderzeevervisserij als hun pensioen: vissen op ansjovis kun je ook als je oud en gebrekkig bent. Het zijn doorgaans de armste vissers die niet in aanmerking komen voor steun. Dirkje: “Mijn vader kreeg geen steun. Hij was zo arm als wat, maar had een blauwe maandag met de zeilbotter op de Noordzee gevist. Later heeft hij wel geld kunnen lenen voor een nieuwe botter. Dat hebben mijn broers stukje bij beetje afbetaald.”

Papiermolen

De Wet krijgt al snel een slechte reputatie onder de Zuiderzeevissers. De regels zijn niet uniform en niemand weet precies waar hij aan toe is. Uitkeringsgerechtigden ontvangen uiteenlopende bedragen, en bijverdiensten moeten tot op de laatste cent worden terugbetaald. Er komt een hele papierwinkel bij kijken en niemand begrijpt waarom de een wel en de ander niet in aanmerking komt.

De Wet richt zich op afvloeiing van Zuiderzeevissers door middel van alternatief werk en onderwijs voor visserskinderen. Sommige belanghebbenden komen in

In de jaren dertig demonstreren zowel Urker vissersmannen als vrouwen tegen het gebrek aan rijkssteun. Demonstraties vinden plaats in Amsterdam en Den Haag

aanmerking voor een lening voor omschakeling van Zuiderzee naar Noordzee. Ze moeten aan een lange rij voorwaarden voldoen. Gekeken wordt naar karakter en geschiktheid van de aanvrager, naar zijn financiële positie en de verwachte rentabiliteit van het nieuw te stichten bedrijf. Een goed woordje van de burgemeester helpt en de plaatselijke middenstand wordt geacht twee borgen te verstrekken. De 'steun' van de overheid bestaat uit commerciële leningen, tegen gangbare

rentetarieven. Er wordt alles aan gedaan om de kredieten zo laag mogelijk te houden. Toch doen vissers er gemiddeld vijftien jaar over om de lening af te lossen. Hun inkomsten worden via de visafslagen gecontroleerd en het te betalen bedrag wordt automatisch bij het verkopen van de vis ingehouden. De vader van Appien leent geld om een Noordzeebotter te bouwen. Appien: "We moesten die botter van achtduizend gulden terugbetalen met drie procent rente en dat viel niet mee." Toch demonstreert Appien niet tegen De Wet: "Ik leefde in andere sferen en was de hele week aan het werk. Ik had geen tijd om actie te voeren."

Vissers als advocaten

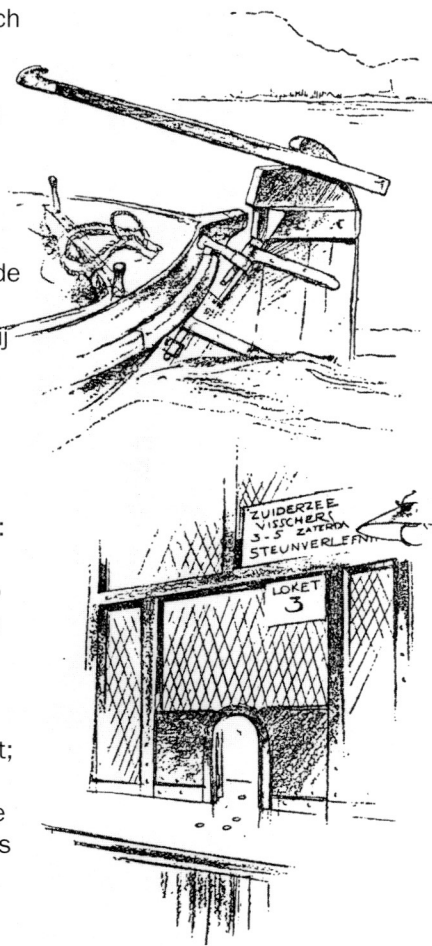
Het kantoor van de Rijksdienst ter Uitvoering van de Zuiderzeesteunwet bevindt zich aan het Rokin in Amsterdam. Op Urk is een lokale commissie aangesteld, die samen met de burgemeester advies geeft. De Rijksdienst wordt gezien als een organisatie die 'het onderste uit de kan' haalt en 'er kennelijk een eer in stelde om de wet zo zuinig mogelijk uit te voeren'. De Urkers aarzelen niet het Rokin te bezoeken om hun zaak te verdedigen.

Willempje: "Mijn man beugde, met een soort roeiboort, groter was het niet. 's Ochtends om drie uur opperdan om want te schieten, en daar hadden we dan net de kost van. In de winter hielp hij bij het aanleggen van de polder, of werkte in de bieten, in de polder. Hij kwam niet in aanmerking voor de wet. Op een dag moest hij z'n visvergunning inleveren. Toen ben ik op de boot gestapt, naar het Rokin. De baas, Van der Erf, zat in een groot gebouw. Hij zei: 'Je komt ongelegen want het is net lunchtijd'. Ik zei: 'Ga maar eten, ik blijf hier wel zitten'. Toen hij terugkwam was ik op de sofa in slaap gevallen. Maar ik kwam wel met een vergunning terug."

Als 'het Rokin' niet reageert trekken de vissers in 'Den Haag' aan de bel. Willempje: "M'n bessien was weduwvrouw met negen kinderen, zonder uitkering. Ze kwam eens in de trein terecht met Colijn. Ze zat in de verkeerde coupé, maar ze zat er zo lekker, zulke zachte stoelen. Toen raakte ze in gesprek met Colijn en vertelde hem over haar leven en dat ze geen uitkering kreeg. Daar kon die man niks van begrijpen. Colijn is er voor haar achteraan gegaan en toen is het goed gekomen."

In 1932 bereikt de onvrede onder de vissers een hoogtepunt. De Zuiderzee is dicht; zeven jaar na de invoering is De Wet nog altijd een bron van frustratie. De invloed van de Rijksdienst neemt verder toe als dit overheidsorgaan betrokken raakt bij de afgifte van vergunningen voor het beoefenen van de IJsselmeervisserij. Tot nu toe is het gemeentekantoor hiervoor verantwoordelijk. Volgens de nieuwe regelgeving wordt de vergunning door Domeinen op advies van de Rijksdienst verstrekt. De vergunningen zijn een instrument om de afvloeiing van vissers te versnellen.

De Urker Courant schrijft in juni: "Het gist de laatste dagen onder de visschers. Aan de havens scholen ze bijeen en sommigen geven op grove wijze aan hun gevoelens lucht. Men spreekt reeds van protest-vergaderingen en demonstraties, hoewel het meerendeel den geordenden weg niet wil verlaten." Na een stormvloed van klachten is De Wet in 1931 herzien. Het koninklijk besluit wordt echter geheim gehouden, zodat zelfs belangenorganisaties niet weten wat de regels zijn. Op 12

'Wat de Zuiderzee-visschers kwijt raakten en wat ze er voor terug kregen'. Spotprent uit 1931

juni 1932 overlijdt tot groot verdriet van de Urker bevolking de AR-politicus en voormalig minister-president Theo Heemskerk. In de Urker haven hangen de vlaggen halfstok in de masten van de botters. Heemskerk stond altijd klaar om de belangen van de vissers te verdedigen en was nauw betrokken bij de herziening van De Wet. Op Urk hoort men nog decennia lang de verzuchting 'Och, leefde Heemskerk nog maar'. De Urker Courant meldt: "De andere Kamerleden schijnen niet te weten hoe onrechtvaardig we behandeld worden. Anders zouden ze wel opkomen voor ons goed recht."

Als de vissers begin juli 1932 de details van het nieuwe, weinig sympathieke vergunningenstelsel te horen krijgen, is hun geduld op. Voor het eerst in de geschiedenis vindt op het eiland een massale demonstratie plaats. Een honderdtal Urker vrouwen reist naar Amsterdam, naar het Rokin, en demonstreert voor het deftige herenpand. Sommige Urker vissers stemmen in deze periode niet op de Anti-Revolutionairen, die hen hebben 'verraden'. Jan: "De christelijke partijen maakten zich nergens druk over. Het waren nota bene de socialisten die voor Urk vochten. Daar waren de Urkers wel kwaad om hoor, dat hun eigen partijen niks voor ze deden." De vissers praten over landelijke demonstraties maar aarzelen. "Er zou eenig publiek zijn kijklustig naar de broeken van de Markers, Urkers en Volendammers, en er zouden een paar regels verslag in de kranten komen, met een aardig complimentje over de leuke pakjes en de verweerde gezichten der Zuiderzeekustbewoners. Dat ware alles! Verknoeiing van tijd en geld", concludeert de Urker Courant.

'Ruwe en goddelooze leven'

Niet alle gedupeerde vissers hebben tijd en geld om in Den Haag hun beklag te doen. Zij schrijven brieven. De minister van Waterstaat ontvangt op 6 juni 1933 een brief van zeven Zuiderzeevissers. De vissers horen bij de groep die door 'het Rokin' in eerste instantie als belanghebbend wordt beschouwd, maar deze status bij nader inzien verliest. De reden: het zevental heeft een korte tijd op de grote vaart gewerkt. De vissers leggen de minister uit dat zij niet vrijwillig voor dit werk hebben gekozen; werken op haringloggers stuit hen tegen de borst vanwege 'het ruwe en goddelooze leven aan boord'. Zij zijn in de jaren twintig opgeroepen door de Nederlandse overheid om 'den Nederlandschen handel en scheepvaart zoveel mogelijk te bevorderen' door zich aan te monsteren als matroos. "En wat is nu het loon voor hun toen zeer gewaardeerde daad?", vragen de gedupeerde vissers aan de Minister. "Dat die daad thans als motief wordt gebruikt, om hun een hun krachtens de Wet toekomend recht te onthouden."

Uit de brief van de haringvissers blijkt dat de Urkers niet alleen hun beklag doen bij 't Rokin. Verschillende ministeries ontvangen brieven van verarmde vissers, pleitend voor ondersteuning. Directeur G. Vogel van de Rijksdienst stelt voor dat een nieuw op te richten interdepartementale commissie met een definitief voorstel komt om aan de verwarring onder Urker vissers een eind te maken. In de commissie nemen vertegenwoordigers van de Rijksdienst, Rijkswaterstaat, Sociale Zaken, Binnenlandse Zaken, Financiën en Visserij plaats. De commissieleden komen al snel met een aanbeveling. Zij is op grond van onderzoek tot de slotsom gekomen dat 'verhuizing naar IJmuiden of Scheveningen ten zeerste in het belang van de Urker Noodzevisschers is'. De commissie realiseert zich dat het niet makkelijk zal zijn de Urker vissers hun

Het eiland krijgt in de jaren dertig een Arbeidsbeurs die bemiddelt bij het vinden van werk bij inpolderingswerkzaamheden

eiland te laten verlaten, temeer omdat ze de neiging hebben 'voorschriften kalm naast zich neer te leggen'. Er is een stok achter de deur nodig, en die is er: stopzetting van de wintersteun die sterk verarmde vissers in de strenge winter van 1932-1933 voor het eerst ontvingen. De Minister van Waterstaat gaat op 13 december 1933 akkoord. Het eerste emigratieplan voor de Urker bevolking is een feit.

Het plan wordt in april op Urk bekend. Tijdens de raadsvergadering bevestigt de burgemeester dat de plannen echt zijn, en dat inderdaad ruim honderd vissers geacht worden zich aan de Noordzee te vestigen. Blijkbaar krijgt de minister bezoek van een delegatie Urker vissers, want op 27 juni 1934 verzoekt hij de commissie de Urker bevolking om haar mening te vragen, want er zijn 'concrete bezwaren geopperd'. "Men heeft o.a. aangevoerd, dat de visserij in het algemeen slecht gaat en dat verhuizing naar de Noordzeekust thans evenmin een bestaan [kan] waarborgen als een blijven op Urk, terwijl men in het laatste geval in eigen milieu makkelijker kan leven. Ook bezwaren van psychische aard schijnen een rol te spelen", aldus de Minister.

De brief van de Minister maakt voorlopig een eind aan gedwongen emigratieplannen voor de Urker bevolking. De mannen in Den Haag begrijpen wellicht dat het leven in een hechte gemeenschap financiële voordelen biedt: verarmde vissers kunnen in hun eigen gemeenschap lang wat lenen en komen zo tenminste niet om van de honger. Misschien moeten ze ook erkennen dat men in IJmuiden en Scheveningen niet staat te springen om grote aantallen 'luizige' Urkers vissers. Degenen die, gestimuleerd door de autoriteiten, vrijwillig vertrekken, hebben het zwaar. Visser Frederik van Urk verhuist in 1933 naar Scheveningen, waar hij zijn kapotte botter laat repareren en zich diep in de schulden steekt. Hoewel hij na het schrijven van vele brieven wintersteun krijgt toegezegd, komt deze niet op tijd. Een van zijn protestbrieven begint met de volzin: 'Daar ik tot schamens toe gewacht heb op mijn rechtmatige Zuiderzeesteun, en U mij als het ware folteren wil met goede beloften en ik het niet langer kan uithouden...' Als in april 1937 zijn botter door de Scheepvaartinspectie wordt afgekeurd, laadt Van Urk zijn vrouw, kinderen en huisraad in het vissersscheepje en vaart terug naar Urk.

Decennia lang doet De Wet de Urker bevolking balanceren tussen hoop en vrees. Als Urk wordt ingepolderd en nieuwe kansen op studie en werk zich aandienen, hopen vele jongeren op studiefinanciering of een beurs. In april

1941 wordt een vergadering over dit onderwerp belegd op het voormalig eiland. Directeur Houben en 'jeugdleider' Torbecke van de Rijksdienst zijn speciaal per schip overgekomen. Aanleiding is de vestiging van een Ambachtschool in Kampen. Er is slechts één voorwaarde om steun te krijgen: men moet zoon van een direct belanghebbende zijn. Een visserman maakt tijdens de vergadering bezwaren: hij zou zijn veertienjarige zoon wel willen laten studeren, maar dat betekent een paar gulden minder inkomsten per week, en daar kan het gezin niet zonder. Uiteindelijk krijgen tweeëntwintig jongens de kans om de Ambachtschool in Kampen te bezoeken. Sommigen van hen stoppen hun opleiding als ze (tijdelijk) werk als meter, bakschipper of baggeraar bij 'Zuiderzeewerken' kunnen krijgen. Het vervoer naar Kampen is zonder wegverbinding tijdrovend en hun families kunnen het extra inkomen goed gebruiken.

Jan is niet bij de kleine groep gelukkigen. Jan: "De burgemeester mocht mij niet en dus had ik geen kans op geld voor een studie. In het hotel waar ik werkte, kwam ik in contact met een man van de dienst uitvoering Steunwet. Hij regelde een studie landmeetkunde voor me. Zo heb ik anderhalf jaar thuisstudie gedaan." Het afstuderen valt niet mee, want Urk krijgt pas in 1948 een wegaansluiting. Jan: "In de oorlog heb ik een wiskundetentamen gedaan. Met een bootje naar Kampen, toen met een tot busje omgebouwde trekker naar Arnhem. Een uur te laat op het examen en gezakt. Dat waren de moeilijkheden van een jongen die opgroeide op een plekje waar niet voldoende scholing was en waar je geen behoorlijk Nederlands sprak. Uit mijn jongenstijd ken ik maar een paar jongens die doorgeleerd hebben. Je moest geld hebben, anders was het vissen of baggeren."

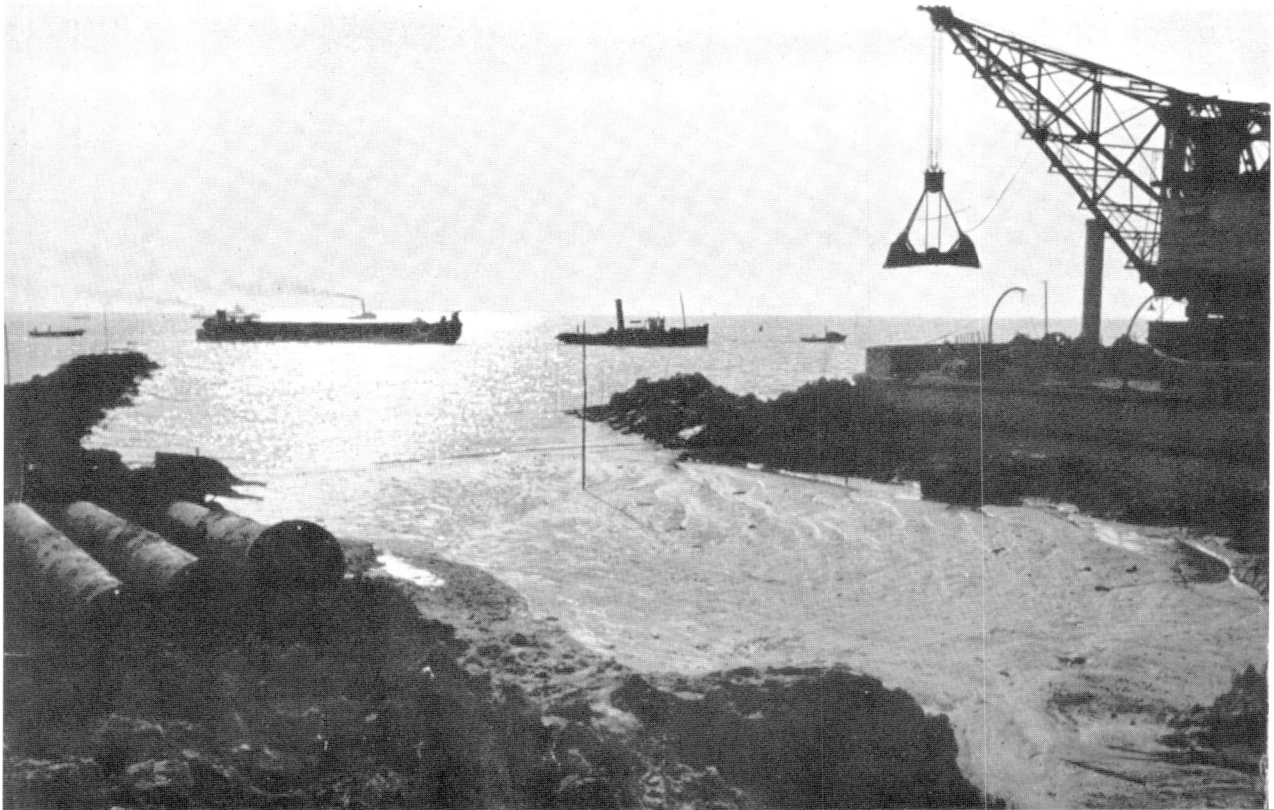
Tromp Korf schrijft veel later een artikel over De Wet. Hij concludeert: "Je kan wel zeggen dat vooral in de dertiger jaren de toepassing van de Zuiderzeesteunwet op Urk het openbare leven beheerste. Daar is wat een onenigheid, onvrede en achterklap uit voortgekomen! Een zwarte bladzijde in de Urker geschiedenis waarbij de overheid en wetgever een belangrijke mate van schuld hadden."

Verboden voor Urkers

Eindelozе vlakte. Een naakte, vochtige zeebodem. Op de plek waar vroeger zeerobben spartelden, nu zand en riet. Een paradijs voor kinderen. Een teken van hoop voor verarmde vissers. In de oorlog is de drooggefallen polder het onderduikparadijs voor honderden gevluchte Nederlanders en het exclusieve koninkrijk van de Urker kinderen.

Eiland-af worden, de meeste Urkers hebben geen idee wat ze zich hierbij voor moeten stellen. Waar komen de dijken te liggen, waar wordt de sluis gebouwd en hoe snel zal het water zakken? Door de inpolderaars wordt nauwelijks informatie verstrekt. In 1935 verschijnen de eerste baggermolens aan de horizon. Ze beginnen met de aanleg van een werkhaven en verlenging van de westhavendam. De baggermolens bepalen jarenlang het uitzicht en de geluiden op het eiland. Het

*Baggeren, boren, spuiten,
pompen: Urker vissers
leren een nieuw
vocabulaire*

'nierendoordringende staalknarsgeluid' en 'wentelend moddergespuit' wekt de irritatie van Mariap van Urk op. Ze schrijft:

*Was ik zélf een visser,
of ik kwaad deed of wel goed,
sterven zou ik op mijn netten,
badend in mijn paupersbloed.*

Langzaam maar zeker verandert het eiland in een bouwput. Zuiderzeewerken gebruikt iedere beschikbare meter eilandgrond voor opslag, het uitgraven en opspuiten van zand en het onderbrengen van polderwerkers. In 1938 wordt de uitgegraven sluis leeggepompt. De dijk naar Friesland begint vorm te krijgen en wordt in 1939 feestelijk gesloten. Eind 1940 komt de dijk naar Overijssel gereed. Ondanks de twee 'vleugels' voelt Urk voelt zich nog altijd eiland: aan weerszijden kijkt men uit op water, zover de horizon strekt. In 1941 worden de pompen aangezet en begint men met het droogmalen van de polder. Pas dan begint het water aan de oostelijke kant van Urk te zakken. Centimeter voor centimeter breidt het 'achterland' van Urk zich uit. De in zee verdwenen rede wordt zichtbaar, net als resten van vroegere bewoning. Wie de polder inloopt en achterom kijkt realiseert zich dat de 'achterkant' van Urk straks dorpsingang wordt. Erg fraai ziet het er niet uit. Een vuilnisbelt en een nertsenhoudery zorgden voor stankoverlast. Het schilderachtige dorpsaanzicht vanaf zee, geroemd door vele bezoekers, zal node worden gemist.

Jannie, Marretje en Klazien lopen iedere zondag de nieuwe polder in. "We liepen tot we met onze schoenen in het water stonden. Dat was iedere keer een stuk verder." Doordeweeks sprokkelen ze hout. Rijshout dat bleef liggen bij het aanleggen van de dijken is handig voor het aansteken van de kachel. Soms verdwaalden ze; het riet staat inmiddels zo hoog dat de vuurtoren van Urk niet langer is te zien. Tijdens een van hun strooptochten vinden ze hun witte emaille emmer terug, die ze als kind in zee lieten vallen.

Albert verkent met zijn buurtkinderen het nieuwe terrein. "Het was natuurlijk een heel mysterieus landschap. Met dat wuivende manshoge riet, moerassen, kwelplassen en onbekende soorten vogels. Het was een eldorado voor vogels en voor ons ging er als het ware een nieuwe wereld open."

Ook Klaas Hoekstra is vaak in de polder te vinden. In 1944 is er de eerste graanoogst. Net als andere jongens van zijn leeftijd klopt hij 's nachts stiekem graan voor de familie. Tijdens een vals alarm over een razzia verstopt hij zich en komt pas de volgende ochtend tevoorschijn.

Teunis werd er op uit gestuurd om brandhout te vinden: “Je was net een stroper. We stalen de rieten matten van de dijk om te stoken. Het houten palenscherm die het eiland markeerde is in die tijd ook weggesloopt – allemaal voor brandhout.” Ook hielp hij zijn vader bij het vissen. “Er was vis zat. De vis probeerde te ontsnappen en kwam vast te zitten onder de dijk. Je kon het zo opscheppen, maar we wilden het niet bij de Duitsers in de afslag verkopen. Het is wel gebeurd dat de vis aan boord is geroookt en in een lijk-kist werd gedaan. Dan stond in Amsterdam op de kade een lijk-koets klaar, waar de kist inging. Zo werd de vis de stad binnengesmokkeld. De Duitsers salueerden als de koets voorbij kwam.”

De Urker bevolking haalt na de oorlog opgelucht adem. De tachtig jongens die bij een razzia zijn opgepakt, komen levend terug uit Duitsland. Burgemeester Keijzer keert terug uit kamp Amersfoort. De inpolderingswerkzaamheden lagen weliswaar in 1940 even stil, maar werden enkele maanden later onder Duitse bezetting hervat. Burgemeester Keijzer zal het de polderautoriteiten altijd kwalijk blijven nemen; een van de vele redenen waarom het tussen Urk en de Directie niet wil klikken.

De Urkers zijn in eerste instantie teleurgesteld over de werkvoorziening door de inpolderaars. Ze hebben hun zinnen gezet op goed betaald, specialistisch werk zoals de aanleg van de werkhaven en een funderingsput, het vlechten van matten en het 'zetten' van stenen in de dijken. De aannemers hebben echter hun eigen arbeiders meegenomen. De Urker bevolking verzoent zich met het onvermijdelijke en concentreert zich op de toenemende bedrijvigheid die de inpoldering met zich mee brengt. Werklozen en belanghebbenden van de Zuiderzeesteunwet worden aangenomen voor eenvoudiger klussen als grondboringen, baggeren en het sturen van bakschepen. In 1938 werken 123 Urkers aan de aanleg van de dijk Lemmer-Urk. Aan de deprimerende werkloosheid van voor de oorlog is met de polderwerkzaamheden een einde gekomen. De Urker arbeiders hopen op een vast contract bij 'de Directie', een commerciële vestiging, of een stuk grond om te boeren.

Reciteervereniging Kleine Kracht draagt in 1938 een 'Polderliedje' voor, dat door de zaal luidkeels wordt meegezongen:

*Voor de polder de blik vooruit,
Een boerderijtje gewisseld voor een schuit.
Al zien we dan geen haring of ansjooop,
De toekomst geeft voor ons nog moed en hoop.*

*Nu werkt een ieder aan bedrijfsondergang
't Duurt niet zoo lang, wees maar niet bang
Dan gaan we boeren op een groote boerderij
't Leven dan zoo vrij, werkt nu met spoed
Dan komt het goed, gaan we de dijk op met euvele moed.*

Sommige 'vreemde' arbeiders wonen in bij Urker kostgezinnen, op kleine kamertjes. Er ontstaan warme vriendschappen, vaak voor het leven. De grootste attractie voor jonge Urkers is de 'ontspanningskeet' die de Directie voor haar personeel heeft neergezet. De ouderen maken zich zorgen over het soort vermaak dat hier wordt geboden, maar de jeugd kijkt ademloos door de ramen. De Urkers zijn geïnteresseerd in toneelspelen, lezen en dichten. De verschillende reciteerverenigingen en lezerskringen op het eiland worden druk bezocht. Leendert: "Men hield bijvoorbeeld van Multatuli, Dr. Vlimmen en A.M. de Jong. De boeken werden bij de Arbeiderspers in Amsterdam besteld, en kwamen bij de kapper binnen. De al te zware socialistische tendensen werden eruit geselecteerd." Met de komst van de keet komt 'cultuur' naar Urk, en de jeugd kan er niet genoeg van krijgen. Leendert: "De culturele voorstellingen van Zuiderzeewerken gaven een prachtig stukje cultuur. Avondvullende programma's. Ik was 18 in die tijd en stond met m'n neus tegen het raam gedrukt om niks te missen." Sommige Urkers lopen over de dijk naar Kampen, zo'n dertig kilometer, om een voorstelling of film te bezoeken.

De polderarbeiders weten vanuit alle delen van de droogvallende polder Urk te vinden. Alhoewel er weinig vermaak is, voelt men zich aangetrokken tot het gemoedelijke dorpsleven en de meisjes. Jan van der Meer: "Ik kwam naar Urk om te jagen op groot wild, de vrouwen. Men zei dat elke Urker vrouw na zondagavond en voor vrijdagavond, als de vissers weg waren, te versieren was. Het was een andere wereld. Op zondag moest je voorzichtig zijn. Als de medewerkers van de

kantine van Zuiderzeewerken ons aan zagen komen gooiden ze de deur openen fietsten we roef naar binnen. Want op zondag mocht je in Urk niet fietsen, dan werden je de banden van de fiets gesneden. We maakten vaak een wandelingetje door Urk en zorgden ervoor dat we geen ruzie met de Urker jongens kregen, want dan moesten we heel hard lopen om weer weg te komen.”

In ‘Dorp A’, het latere Emmeloord, staan de Urkers slecht bekend. De jongens drinken veel, en zijn vechtlustig. Op een gegeven moment hangt er een bord in de enige uitgaansgelegenheid van Emmeloord: ‘Verboden voor Urkers’.

Jan: “De Urkers waren brutaler, veel brutaler. In Emmeloord hadden we een biljartclubje. Als er Urker jongens binnenkwamen schoven ze ons aan de kant en zeiden: ‘Wij willen nou even biljarten’. Dat kwam bij ons niet voor, dus dat werden knokpartijen. Met de Urker jongens konden wij niet goed opschieten, maar wel met de Urker meisjes die in Emmeloord kwamen werken.”

Leendert: “De Urkers waren vrijgevochten hoor. Als arbeiders op bezoek kwamen, werden ze in de Torenstraat door Urker jongens tegengehouden: ‘Wegwezen jullie! Wat denk je wel, onze meisjes afpakken? Er vielen ook wel eens klappen.”
Teunis: “Die polderjongens dachten met de Urkers te kunnen concurreren! Daar wisten de Urker jongens wel raad mee. Ze sloegen ze bont en blauw.”

De meisjes vinden het wel leuk, al die aandacht. De dochters van Jante ontmoeten veel ‘polderjongens’ bij hun ijskarretjes.
Klazien: “De polderjongens die in Nagele in barakken gelegerd waren, kwamen met een bootje naar Urk, voor de ontspanning.”
Marrie: “Die roken naar nat goed, muffig.”
Klazien: “Er waren ook leuke jongens bij hoor! Er zijn er evengoed genoeg die verkering met een Urker hebben gehad.”
Marrie: “We hebben een keer tegen de polderjongens gezegd dat ze op het achterstraatje op ons moesten wachten. Maar dan gingen we op stap met Urkers. En dan luisterden we ze af. ‘Waar blijven die meisjes nou’, zeiden ze dan, en dan stikten wij van het lachen.”
Jannie: “De Urker jongens waren wel jaloers hoor. Dan zeiden ze tegen zo’n polderjongen: ‘Je moet niet met haar meegaan, want die houdt het met iedereen.’ Dat was puur om een wig te drijven. Volgens mij werden de polderjongens beschouwd als een noodzakelijk kwaad. Die jongens moesten de polder

droogmaken. Er zijn genoeg Urker jongens geweest die mij zwart hebben proberen te maken toen ik verkering met een vreemde kreeg.”

Sommige Urkers maken zich zorgen over het lot van de hardwerkende polderjongens. Ze zijn geschokt over de schrijnende tegenstellingen tussen de in eenvoudige barakken verblijvende arbeiders enerzijds en de ‘deftige heren’ van de Directie en geselecteerde boeren anderzijds. Op het voormalig eiland is het standverschil tussen schippers en opvarenden minimaal. Het Urkerland roept de Urker bevolking op zich te ontfermen over de arbeiders. “Neem ze mee naar huis, naar de kerk, naar de verenigingen. Vergoed ze iets van het slopende polderleven [...]. Laat Urk een aantrekkelijk oord, een oase voor de jongens zijn.” Dit niet ‘omdat er zoveel meisjes zijn’, maar omdat er ‘goede mensen en meisjes zijn die iets verstaan van de liefde die Christus had voor het weggedrevene’.

Toch moeten sommige ouders niks van een polderjongen als schoonzoon weten. Harmpje: “Aanpappen met een polderjongen, dat was er voor mij niet bij hoor. Als je ouders hoorden dat je met polderjongens liep, dan zwaaide er wat. Een vriendin van me zat eens in een auto met polderjongens. Dat stelde niet veel voor hoor, het was vreselijk koud en op die manier was je even van de straat af. Toen haar moeder het hoorde, sleepte ze m’n vriendin uit de auto en sloeg haar met haar schoen tot ze in huis was. Ze heeft nog dagen in bed gelegen, helemaal bont en blauw.”

Teunis: “De ouderen waren misschien bang dat de vreemde jongens meer wisten dan wij. De Urkers hadden een eilandmentaliteit hoor, die hadden het niet zo op vreemden. Je moest wel van goede huize komen, mocht je met een Urker meisje trouwen. Alleen als het vreselijk harde werkers waren, kregen ze de kans er tussen te komen.”

Uiteindelijk trouwen Harmpje, Marretje en Klazien met Urkers. Jannie beleeft een gelukkig huwelijk met een polderwerker.

Op de vers drooggevallen Zuiderzeebodem bestaat nieuwsgierigheid tussen de jonge arbeiders van het oude en nieuwe land. Maar ‘hogere machten’ hebben andere ideeën in petto. In een nawoord waarschuwt sociograaf Plomp in 1940 de bestuurders: “Noch op het terrein van het economische leven, noch op dat van het maatschappelijke of geestelijke, geven de Urkers blijk van een krachtig of doelbewust streven...Dit alles scheidt op verschillend

Ir Sikke Smeding, schepper
van de Noordoostpolder
(foto Nieuw Land Erfgoed
Centrum)

iemand u vragen naar uw proefschrift, verwijst hem dan, als leefden wij nog in de tijd der gilden, naar de Wieringermeer en Noordoostpolder met de woorden: zie daar mijn meesterstuk.” De door zijn dienst geselecteerde bewoners van de polder zullen later hun hoeden en petten afnemen als Smeding in de buurt kwam. Hoe kwam Smeding aan zoveel macht?

gebied moeilijkheden van niet geringe omvang.” Van de afsluiting van de Zuiderzee is geen ‘belangrijk verfrissende werking op de bevolking’ uitgegaan, meent de onderzoeker. “Men ontkomt niet aan de indruk, dat de Urkers door de overheid, onder parlementairen druk, wel eens te zacht aangepakt zijn, waardoor zij in hun eenmaal aangenomen houding versterkt werden.” De Directie neemt zich het advies ter harte. Ook de Urker burgemeester Keijzer is beïnvloed door deze gedachtegang: hij vermeldt in een toespraak tijdens de sluiting van de Westermeerdijk dat Urk vele volksgebreken kent ‘die tot nu toe weinig correctie hebben ondergaan’. De verwachting van de bestuurders is dat dit nu zal veranderen.

Papieren polder

In de periode 1939-1940 wordt de nieuwe polder ingericht, letterlijk op papier. Dit gebeurt *top down* door een klein groepje mannen, de Directie Wieringermeer, een lichaam dat direct onder de Minister van Waterstaat valt. De grote roerganger is Ingenieur Sikke Smeding, een landbouwkundige, die omschreven wordt als een ‘sober en afstandelijk man’, in een positie die vergeleken kan worden met een regent uit vroeger tijden. Smeding is in feite de schepper van de Noordoostpolder. Bij zijn promotie tot doctor in de landbouwkunde zegt zijn promotor, professor Visser: “Mocht ooit

Tijdens de totstandkoming van de Noordoostpolder besluit de regering verantwoordelijkheid te nemen voor zowel de technische aspecten van de inpoldering, als het bestuur in de nieuwe polder. Tijdens de inpoldering van de Haarlemmermeer worden inrichting en bestuur overgelaten aan particulier initiatief. Dit is een van de redenen waarom in de polder grote armoede ontstaat. Het Zuiderzeeproject wordt gezien als een nationaal project en het imago van de overheid is er nauw mee gemoeid. Het is belangrijk dat de toekomstige polderbewoners het beleid van het Rijk niet doorkruisen. Tijdens het droogvallen van de Wieringermeerpolder kiest de overheid voor meer invloed en installeert na veel discussie een 'openbaar lichaam'. Dit betekent in de praktijk dat alle bestuurlijke en technische taken worden uitgevoerd door de Directie Wieringermeer, bestaande uit drie landbouwkundigen, onder leiding van Smeding. Als voorzitter van het openbaar lichaam is Smeding tevens landdrost. Zijn rechterhand en uitvoerder is ir. Blauwboer, waarnemend landdrost in de Noordoostpolder.

In de Noordoostpolder is Smedings macht zo mogelijk nog groter. Tijdens de oorlog ontstaat een discussie over het toekomstige bestuur van de polder. Om inmenging van de Duitse bezetting te voorkomen, wordt het werk voor het in cultuur brengen en koloniseren van de polder aan Smeding persoonlijk overgedragen. Het openbaar lichaam valt onder Binnenlandse Zaken, waar ook Urk onder wordt geplaatst. Als na de oorlog de gemeenten in ere worden hersteld, blijft Smeding als landdrost alleenheerser. In 1946 wordt op initiatief van Smeding een poldercommissie ingesteld met vertegenwoordigers van diverse politieke stromingen. De commissie mag alleen adviseren. Aan de autonomie van deze bestuurders komt pas een eind in 1962, als in de polder een gemeentebestuur wordt gekozen.

Geschiedenisleraar en auteur Aaldert Pol woont sinds 1960 in Emmeloord. Pol: "Er werd getracht om van het nieuwe land iets heel bijzonders te maken, op basis van proefpolder de Wieringermeer. Er was aan de ene kant een groep idealisten die van de polder iets heel moois wilden maken, ze wilden een maakbare samenleving. De overheid kreeg de troeven in handen om het gebied in te richten. Dat was een unieke kans. Er heerste een geweldige pioniersgeest. Ook voor heel Nederland was dit belangrijk: er waren hooggespannen verwachtingen voor dit gebied."

In de verdediging voor deze ondemocratische aanpak menen Smeding en zijn ondergeschikten dat "niet alleen om van een doelmatige bestemming van de Rijksgelden verzekerd te zijn, doch ook om die verantwoordelijkheid te kunnen

dragen, moeten de plannen voor de opbouw van een polder niet door maatregelen van ander (lager) gezag kunnen worden doorkruist.”

Pol: “De Noordoostpolder moest een agrarisch gebied worden. Dat betekende dat driekwart van de mensen agrariërs waren, allen volslagen afhankelijk van de directie Wieringermeer. Die deden ook de selectie. Die boeren knipten als messen voor de directie, want dat waren de broodheren.”

Jan van der Meer werkt als achttienjarige als jongste bediende bij de Directie: “Waarnemend landdrost Blauwboer was de ongekroonde koning van de polder. Wat een macht had die man! Hij kon schelden als geen ander. De adviesraad had weinig in te brengen. Hij bepaalde welke onderwerpen in de vergadering werden ingebracht.”

A.C. van der Vliet treedt in de jaren zestig in dienst van de Directie en werkt later voor de gemeenteraad van de Noordoostpolder. Van der Vliet: “De macht

*Polderjongens fietsen naar
Urk voor wat afleiding; ze
bezoeken ondermeer het
ijskarretje van de zusjes
Baarsen*

van de Directie was ongebreideld. Zij vulde niet alleen het land maar ook het bestuur in. De grensgemeenten hadden maar te accepteren wat de Directie besloot. Politiek vond men maar lastig. In de Noordoostpolder had men weinig hinder van inspraak.”

De Directie heeft een direct lijntje naar het Ministerie van Waterstaat. Volgens Van der Vliet wordt het polderbestuur af en toe op de vingers getikt, maar krijgt het vanuit Den Haag onbegrensd krediet. “Als er weer eens teveel werd uitgegeven, dan meldde men dat aan het einde van het jaar bij het ministerie. Dat was alles. ‘Dat komt wel goed’, zei de Directie dan. Er vond geen financiële controle plaats.”

Het polderbestuur is vastbesloten de pioniers zorgvuldig te selecteren om met het ‘beste bouw materiaal’ een nieuwe samenleving te creëren. Maar de regering dreigt roet in het eten te gooien: een regeringscommissie voorspelt dat minstens de helft van de nieuwe inwoners uit Friezen en Overijsselaars zal bestaan. De Friezen hebben de Directie en de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders al eerder bekritiseerd, in de Wieringermeertijd. Het Friesche Nieuwsblad laat zich in 1938 negatief uit over het gebrek aan democratisch bestuur, en het feit dat de Directie pioniers op ‘economische geschiktheid’ selecteert. De journalist ziet in de Wieringermeer een gebrek aan gemeenschapszin, een ‘mengelmoes van eenlingen, waardoor ieder volksch bewustzijn en elk spoor van cultuur-rijkdom gedoemd zou zijn bij hen te verdwijnen’. Het dagblad concludeert: ‘in den Noordoostpolder behoort daarom een bevolking te worden gekoloniseerd, die zich één voelt in bloed, cultuur en zich bewust is van de taak, welke haar is opgelegd.’ Gemeenschap boven geldelijke belangen; de provincies Friesland en Overijssel voelen hier wel wat voor. Bovendien: op morele gronden verdienen de vissers van Lemmer, Vollenhove, Kuinre en andere randgemeenten een plekje in de nieuwe polder.

De Directie moet reageren en kiest zwaar geschut. Ter Veer verwoordt in een brochure de mening van de

Willie (rechts) wordt tijdens de bouw van de Urker sluis verliefd op Zuiderzeewerkenmedewerker Hans van Noordenne (links). Ze zijn inmiddels 65 jaar getrouwd

Directie en stelt een lijst met richtlijnen voor de kolonisatiepolitiek in de Noordoostpolder op. De eerste richtlijn luidt: 'men houde steeds het onmiddellijk belang van het nieuwe land en zijn bevolking in het oog; daarmede wordt op den duur ook het oude land het beste gediend'. Verder dienen de bestuurders te streven naar 'een stevige economische basis voor de nieuwe gemeenschap' en 'grootere sociale mobiliteit dan in de Wieringermeer'. Behalve kleine bedrijven voor 'kleine, flinke boeren en kloeke landarbeiders', moeten grote pachters toegelaten worden, bij voorkeur jong, gehuwd en vakbekwaam.

De Directie besluit in overleg met Ter Veen de sociograaf Sj. Groenman in dienst te nemen als adviseur. Groenmans opvattingen komen sterk overeen met die van zijn leermeester Ter Veen en zijn collega's die in de jaren dertig onder andere op het eiland Urk onderzoek doen voor de Stichting. Groenman zal jarenlang de

Directie op wetenschappelijke congressen vertegenwoordigen. Vooralnog is het zijn eerste taak om te bewijzen dat de inwoners uit de randgebieden, Lemmer, Vollenhove, Kuinre en Urk niet geschikt bouw materiaal voor de 'modelsamenleving' die de Directie voor ogen heeft.

'Kuinre is achterlijk'

Groenman reist na zijn aanstelling bij de Directie eerst naar Kuinre. Hier is volgens hem sprake van 'psychisch verval'. Dit verval heeft te maken met erfelijke factoren. Een lid van de Directie concludeert: "Kuinre is achterlijk, door welke oorzaken dan ook."

Dan is Urk aan de beurt. Het resultaat is een rapport waarvan later verschillende versies in de archieven zullen opduiken: het 'Rapport betreffende de ontwikkelingsmogelijkheden der gemeente Urk'.

De eerste 'vertrouwelijke' versie van het rapport rouleert in 1944. Groenman is, net als zijn voorganger Plomp, die veelvuldig wordt geciteerd, weinig positief over de ondernemingslust van de bevolking: "Als industriele ondernemers hebben de Urkers tot dusverre geen blijken van bekwaamheid gegeven (...)"

Van goed zakelijk beleid in de visscherij bleek tot dusverre weinig. Eerder moet men de Urkers niet-commercieel noemen” Wat zijn de vooruitzichten voor de Urkers? Groenman ziet de vestiging van industrie somber in. Ook het toerisme biedt weinig perspectief; Groenman noemt de woningbouw ‘slechts karakteristiek als voorbeeld van slechte huisvesting’ en meent dat de klederdracht binnenkort verdwenen is. Welke mogelijkheden zijn er nog voor de Urkers? “Arbeid in de open lucht”, meent Groenman, “minder onder streng toezicht dan in de fabriek, ligt den Urkers het best.”

Maar een groter probleem dan werkgelegenheid is het bevolkingsoverschot: op het voormalig eiland is volgens Groenman slechts plaats voor tweeduizend mensen. Dat zijn er inmiddels al ruim vierduizend. Bovendien is de Urker gemeenschap ‘zoals deze tot dusverre bestond (...) gedoemd te verdwijnen.’ Hoe moet het tekort aan grond en werkgelegenheid op het voormalig eiland worden opgelost? Niet door de Urkers grond en werk in de aangrenzende polder aan te bieden. Groenman kiest voor een oplossing die hem door de Directie lijkt ingefluisterd: deportatie.

Groenman heeft onderzoek gedaan naar de eerdere migratie van Urkers naar de Zaanstreek en Twente en concludeert dat de vissers het daar niet al te slecht gedaan hebben. Dat de meeste Urker gezinnen terugkeerden, zodra de werkgelegenheid op het eiland aantrok, laat hij onvermeld. Groenman stelt voor de helft van de Urker bevolking te laten verhuizen naar plaatsen waar zij ‘in de open lucht’ aan het werk kunnen. De emigratie van een groot deel van de Urker bevolking heeft nog een ander voordeel: Urk zal hierdoor niet groter worden dan de andere geplande dorpen in de nieuwe polder. Op grond van aantallen zal Urk zeker niet een meerderheid kunnen vormen in de ‘modelgemeenschap’.

Dat massale emigratie van een eilandbevolking die sinds drie eeuwen de visserij bedrijft niet eenvoudig zal zijn, begrijpt de onderzoeker wel: het vergt de autoriteiten ‘een groote mate van tact om de bevolking te bewegen de hiervoren genoemde emigratie te aanvaarden’ en voorkomen moet worden dat de Urkers zich ‘een speelbal gaan gevoelen van een buiten hen om geplande politiek’. Groenman stelt voor de Urker gemeenteraad als contactorgaan voor de emigratie te laten dienen.

Het probleem Urk

De Urker bestuurders zijn al twee jaar eerder met een kluitje in het riet gestuurd. Op 8 april 1942 bezoekt Burgemeester Keijzer na hard aandringen van zijn gemeenteraad de ‘baas’ van de polder, Smeding, op zijn chique

*Langzaam maar zeker
verandert het eiland in een
bouwput*

kantoor in Zwolle. Hij komt beslagen ten ijs. In zijn nota 'Toekomstplannen Urk' legt de burgervader uit dat de sociaal-hygiënische omstandigheden op het voormalig eiland te wensen overlaten. "Hier heerscht te veel het nadeel der gesloten gemeenschap (stilstaand water)", meent Keijzer. De burgemeester is voorstander van integratie van het 'gedupeerde' Urk met de polder: "Persoonlijk zal ik er naar streven zoveel mogelijk Urkers in den polder te plaatsen voor vestiging." Keijzer ziet met name mogelijkheden voor het pachten van bedrijven door 'flinke jongens, werkzaam op boerenbedrijven'. Ook ziet hij kansen voor oliehandelaren en eigenaren van kleine fabrieken, zoals een motoren- en een limonadefabriek. De Urker winkeliers maken volop plannen, schrijft Keijzer. Wellicht kunnen ze een winkelbedrijf in de polder beginnen of venten 'met allerlei waren bij de boeren'. Ook stelt hij voor dat niet-Urker ondernemers industrie in de omgeving vestigen, zoals een

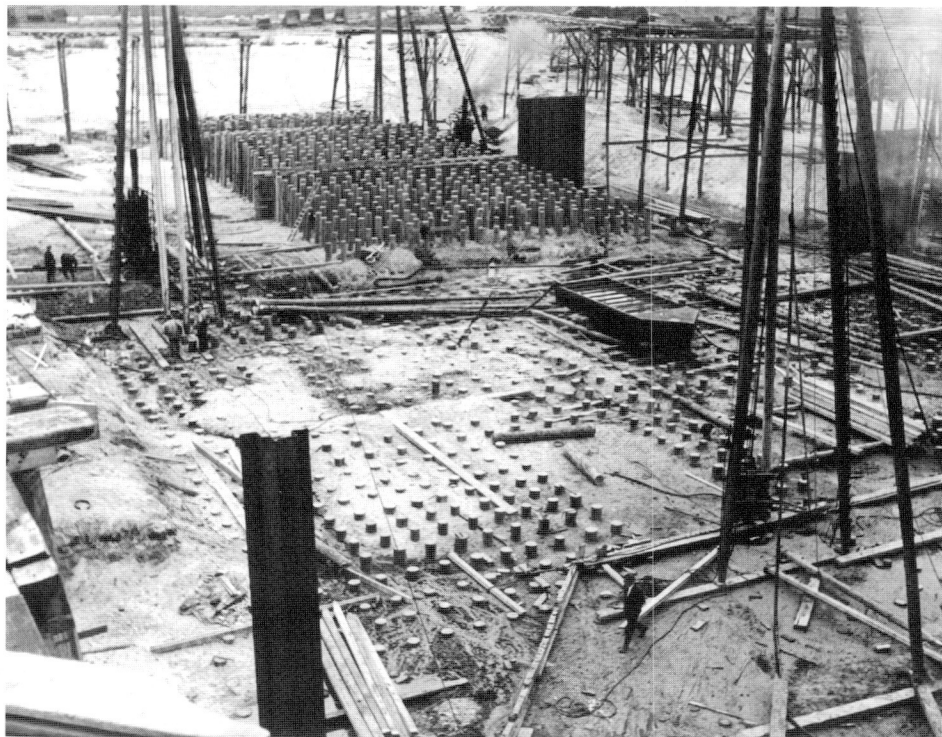
overslagbedrijf en een suikerfabriek. Uitbreiding van de industrie, gecombineerd met landbouw- en ambachtsonderwijs, zal de Urker gemeenschap voorbereiden op deelname in 'den opbouw van den polder'.

Wellicht teleurgesteld door Smedings weinig toeschietelijke houding besluit burgemeester Keijzer dat het tijd is voor een onafhankelijk sociaal-economisch onderzoek voor zijn gemeente. Hij benadert het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandsche Volk. Smeding wordt achter de rug van de burgervader om op de hoogte gehouden van de onderhandelingen. Een medewerker van de Directie informeert Smeding in een vertrouwelijke brief dat hij zelf zitting in de onderzoekscommissie zal nemen; Keijzer mag kennelijk niet weten dat hij voor de Directie werkt. Een medewerker van het instituut, Huygens, tekent echter protest aan. Hij schrijft in een brief aan de secretaris-generaal van het departement Waterstaat dat het onderzoek niet door het particuliere instituut maar door het Bureau voor het Nationale Plan moet worden uitgevoerd, samen met de Dienst der Zuiderzeewerken en de Directie. Het onderwerp van het onderzoek wordt inmiddels omschreven als 'het probleem Urk'. Uiteindelijk wordt besloten dat het onderzoek wordt uitgevoerd door een econoom van de Directie, samen met een werknemer van het planbureau. De 'econoom' van de Directie is Groenman. Vertegenwoordiger van het Departement van Waterstaat in de onderzoekscommissie is Smeding. Het rapport is vernietigend.

Verboden voor Urkers

Toch wordt het rapport Groenman niet voetstoots door het Bureau voor het Nationale Plan en de regering geaccepteerd. Het kost de Directie heel wat overtuigingskracht om 'Den Haag' over de streep te trekken. Drs. G.H.L. Zeegers van het Planbureau schrijft op 9 augustus 1945: "Het is inderdaad de gemakkelijkste en voor den polder op zich zelf beschouwd de fraaiste oplossing, wanneer 2000 Urkers direct, plus de toekomstige bevolkingsaanwas (...) worden uitgestooten. Het sluitstuk in uw plan ontbreekt mijns inziens, namelijk een concrete aanwijzing, waar die Urkers heengebracht moeten worden (...) Bovendien hebben de Urkers mijns inziens een zeker moreel recht op een bestaansmogelijkheid in den polder." Zeegers vreest dat emigratie de problemen alleen maar zal verplaatsen en dat de Urkers zich elders bij het werklozenleger zullen aansluiten. "Is het dan onmogelijk", vraagt Zeegers zich af, "in den polder land beschikbaar te stellen voor (...) Urk"? Er kleven bovendien praktische bezwaren aan een massale emigratie. De oorlog is net voorbij en de woningnood is torenhoog. De regering ziet geen kans om op korte termijn tweeduizend Urkers van een woning elders te voorzien.

*De Urker sluis wordt
aangelegd door
gespecialiseerde arbeiders
van 'buiten' en Urker
werknemers*

Groenman antwoordt twee weken later. “Ik ben objectief genoeg om te erkennen, dat mij het liefst is een oplossing, die zooveel mogelijk ten goede komt aan de belangen van de Directie van de Wieringermeer”, bekennt hij. En toch, ‘als het niet anders kan’ zal de onderzoeker ‘bereid moeten zijn om een oplossing te aanvaarden, die voor de Directie (...) minder prettig is.” Groenman blijft pessimistisch gestemd over de belangstelling van de Urkers in de landbouw en de vestiging van industrie op het voormalig eiland. Groenman heeft inmiddels echter geen bezwaren tegen het bouwen van noodwoningen (‘die dus een tijdelijk karakter dragen’) om aan de woningnood tegemoet te komen.

De Directie volhardt in haar pogingen alternatieven buiten de polder voor de Urkers te zoeken. Op 11 oktober 1947 vraagt Smeding aan het Landbouw-Economisch Instituut of een gemoderniseerde Urker vloot deel kan nemen aan

de verre visserij. Dit zal, zo vermeldt Smeding en passant, 'o.a. ook een verandering in religieuze inzichten medebrengen'. Het instituut antwoordt negatief: de investeringen zijn te groot.

Smeding is in 1947 wellicht ten einde raad: 'het probleem Urk' valt niet te deporteren. Zijn modelpolder zal altijd ontsierd blijven door een chaotische randgemeente van verarmde vissers.

Een gekuiste versie van Groenmans rapport wordt in april 1947 naar de gemeente Urk gestuurd. Met name de emigratieplannen zijn afgezwakt. "Het is (...) niet nodig een dergelijk aantal kunstmatig te verplaatsen en het is ook aan twijfel onderhevig of een dergelijk grootscheepsche emigratie volledig zal gelukken", schrijft Groenman. Wel moet de jeugd opgevoed worden met de gedachte 'dat voor hen op Urk geen toekomst is weggelegd en emigratie een noodzakelijkheid is'.

Ook voor komende generaties Urkers is de polder, die land en visgronden heeft opgeslokt, verboden terrein.

Vissen op het droge

'Urk triomphator!' Zo omschrijft een enthousiaste A.F. Kamp, bestuurslid van de Directie Wieringermeer, de situatie van Urk in 1937. Maar de Urker bevolking verkeert voorsnog in een benauwde positie. Terwijl de Zuiderzee afsterft, ontstaat een muggenplaag, die op haar beurt weer talloze spinnen en spreeuwen aantrekt. Kinderen krijgen door het drinken van met muggen besmet water last van hun ingewanden; huisvrouwen worden wanhopig van de was die in de buitenlucht grijs kleurt van de muggen.

*Het hooiland van Urk:
grasland voor de
veestapel van het eiland*

De tien plagen van Egypte worden ze op Urk genoemd. Behalve muggen is er het stof, dat vanuit de polder naar Urk waait. Het stof wordt gevolgd door pluis van moerasandijvie en as van verbrand riet. Als het water enigszins rijst, vluchten muizen en wezels naar het hoger gelegen dorp. De muggen vervuilen de regenbakken, voor velen de enige bron van drinkwater. Bij degenen die stromend water hebben, blijkt de kraan leeg: tijdens de aanleg van de sluis zakt het waterpeil. Het water moet opnieuw uit zee worden gehaald; 's winters slaat men wakken in het ijs om water te bemachtigen.

De 'elfde plaag' zijn de toeristen, die als zwermen muggen op het eiland neerdalen. Het VVV kantoor in Kampen speelt handig in op de nieuwe ontwikkelingen en organiseert toeristische dagtrips naar het voormalige eiland. De Toeristenkampioen roept de Nederlandse bevolking op gebruik te maken van het aanbod dat op achttien treinstations verkrijgbaar is. "Ieder bericht in het avondblad over zooveel meter gelegden dijk geeft ons toch een voldoening, alsof wij er persoonlijk onze beste krachten aan gewijd hebben. Dat is wat men noemt nationale trots, en nationale trots van de beste soort", adverteert de Toeristenkampioen. Volgens de Oprechte Urker worden de toeristen 'in marschtempo door Urk geleid' en krijgen ze geen tijd om iets te kopen. Ook vanuit Friesland en Enkhuizen arriveren toeristenboten, veelal met camera's. Willempje trekt regelmatig haar Urker boezel over het gezicht: ze heeft er een hekel aan om gefotografeerd te worden. Ondanks het ongemak en het toenemend gebrek aan huisvesting klaagt de Urker bevolking niet: de broodwinning die de Zuiderzeewerken hebben gebracht, gaat boven alles.

Boerenbedrog

In 1940 schrijft weduwe Brouwer een brief aan de Rijksdienst Uitvoering Zuiderzeesteunwet. Zij heeft drie zoons in de leeftijd van 11 tot 26 jaar, van wie de oudste een landbouw cursus volgt. Zij beëindigt haar verzoek om een bijdrage in de studiekosten met de volgende woorden: "Ten slotte wil ik er nog op wijzen, dat de veehouderij, waarin mijn zoon Riekelt opgeleid wordt, voor de toekomst van groot belang zal zijn, ook voor Urk en de toekomstige N.O.Polder, zoodat ik zeer gaarne zou willen, dat hij deze opleiding onbekrompen zou kunnen volgen, hetgeen voor zijn volgend leven van buitengewoon nut zal zijn."

Riekelt is een van de tientallen Urker jongens die zich voor de landbouw cursus hebben ingeschreven. Deze cursus komt in 1941 tot stand met behulp van een door de gemeente aangetrokken onderwijzer die over een landbouwakte beschikt. In de avonduren krijgen Urker jongens les in landbouwkundige vakken. Degenen die

slagen worden naar Kampereiland gestuurd om het boerenwerk in de praktijk te leren. Urker jongens krijgen ook de kans hun 'melkersdiploma' te halen. Op het eiland leeft de gedachte dat de Urker boeren en omgeschoolde vissers in aanmerking zullen komen voor een boerenbedrijf in de polder. Dit is geen optimistisch gedagroom; de politiek heeft duidelijk aangegeven dat gedupeerde Zuiderzeevissers en vertegenwoordigers uit de randgemeenten uit moreel oogpunt een plek in de polder verdienen. In zijn nota 'Toekomstplannen Urk' verzoekt de Urker burgemeester Keijzer de Directie in 1942 'gelegenheid te bieden aan flinke jongens, werkzaam op boerenbedrijven, om op den duur een bedrijf te pachten'. Op het voormalig eiland ziet men vooralsnog landbouw in de polder als het belangrijkste alternatief voor de stervende Zuiderzeevervisserij.

De Directie droomt van een selectiebeleid dat slechts de besten van Nederland toegang zou geven tot de modelpolder. Directiemedewerker Groenman laat in zijn rapport over Urk doorschemeren geen hoge pet van de Urker als boer op te hebben. "Van belangstelling voor landbouw is in het verleden weinig gebleken (...) Echte boeren vindt men op Urk eigenlijk niet", meent Groenman. Wel is Urk mogelijk geschikt als woonplaats van (niet Urker) boerenknechten. De vraag is echter of het voormalig eiland kan dienen 'als milieu voor landarbeiders'. De kans is immers dat

Tijdens de hooioogst helpt de Urker bevolking de 'maaiers' uit Oost-Nederland een handje

zij 'van het agrarische bedrijf vervreemden (...) en dat hun kinderen geen landarbeiders meer willen worden'.

Hooggespannen verwachtingen

Net als onder polderwerkers, de mannen die in de hoop op een betere toekomst onder bijzonder moeilijke omstandigheden de polder helpen in cultuur te brengen, zijn onder de Urker jongeren de verwachtingen hoog gespannen. De Urkers zijn tot het begin van de zeventiende eeuw boeren. Als weidegrond door landafslag verloren gaat, worden de inkomsten aangevuld met inkomsten uit de visserij. De landbouw op het eiland is kleinschalig maar vormt een belangrijk aspect van de Urker cultuur. Tijdens de hooioogst komen 'maaiers' vanuit Oost-Nederland naar het eiland om in enkele dagen tijd het gras te maaien, waarbij de Urker bevolking enthousiast meehelpt. In 1945 telt het voormalig eiland twaalf veehouders, die elk gemiddeld drie hectare weiland exploiteren. Het zijn met name de zoons van deze veehouders die rekenen op een plekje in de polder. Klaas Roos: "Mijn vader was boer en vrachtrijder. Mijn moeder had een winkel. Ze hadden acht tot tien koeien; van het vee alleen konden ze niet leven. In ons huis was voor de winkel met het woongedeelte, daarachter was de stal. Wij sliepen op de voorzolder. Achter een schot lag het hooi. De koeien liepen op het Top, het Urker grasland. Mijn vader had daar twee hectare land."

Tiemen Romkes volgt na de oorlog de landbouw cursus. Hij is ervan overtuigd dat hij een plekje in de polder zal krijgen. Die indruk wordt gewekt door de schoolleiding en de autoriteiten. Maar vooralsnog wordt de Urker boeren alleen land ontnomen. Dit heeft alles te maken met de ruilverkaveling in de jaren dertig, waarbij de gemeente Urk haar rechten op buitendijkse gronden heeft opgegeven.

Ruilverkaveling

De eigendomssituatie van het grasland op het eiland Urk is historisch ingewikkeld. Voordat de Noordoostpolder wordt drooggelegd, is Urk een klein eiland met een oppervlakte van slechts tachtig hectare. Ongeveer zestig hectare daarvan is grasland. Pakweg de helft van het grasland is in handen van de gemeente en wordt alleen voor beweiding gebruikt. Van de andere helft, het hooiland, is de rechtstoestand onzeker. Een kleine twintig Urkers, de zogenaemde landers, claimen het eigendom van deze grond. Om aan de versnippering een eind te maken vragen enkele grote landers in 1929 bij de overheid een ruilverkaveling aan. Zij willen 'hun' land voortaan aaneengesloten hebben en er het hele jaar over kunnen beschikken. Na jarenlang getouwtrek krijgen de grote landers hun zin. De

Koeien melken; Urker jongeren halen hun melkersdiploma in de hoop op een plekje in de polder

ruilverkaveling wordt in 1936 afgerond maar niet iedereen is tevreden. Boeren die geen lander zijn voelen zich benadeeld, omdat ze hun vee nu niet meer op het hooiland kunnen laten weiden. Dat de ruilverkaveling ook wel eens veel verstrekkender gevolgen zou kunnen hebben, lijkt niemand te bedenken.

Rijkswaterstaat doet dat wel. De rijksdienst is zich in de jaren dertig met de ruilverkaveling gaan bemoeien, als de plannen voor inpoldering van de Noordoostpolder op de tekentafel liggen. Die inpoldering moet zo goedkoop mogelijk worden uitgevoerd; de regering aarzelt. De uitgaven voor de aanleg van de Afsluitdijk en de Wieringermeer zijn sterk tegengevallen en de regering vraagt zich af of voortgang van het Zuiderzeeproject financieel haalbaar is. De aanleg van werkeilanden, zoals tijdens eerdere fasen was gedaan, is kostbaar en tijdrovend. Een ambitieuze Rijkswaterstaat-ingenieur, J.J. van de Burgt, stelt voor 'de geheele waterkeerende kade rondom Urk met de aangrenzende terreinen in eigendom van het Rijk over te doen gaan.' De dienst heeft de kade en terreinen nodig om materialen op te slaan die in de Urker haven worden aangevoerd en als uitvalsbasis

voor de aanleg van de polder. Van de Burgt reist op 29 april 1931 met een voorstel naar Urk.

Met uitsluiting bedreigd

Het voorstel is simpel maar ingenieus: in ruil voor het afstaan van grond en water zal het Rijk de uitvoeringskosten van de ruilverkaveling betalen, geraamd op 4500 gulden. Veel keus wordt het Urker bestuur niet gegeven: Van de Burgt dreigt dat 'wanneer ruilverkaveling niet tot stand mocht komen en er dus geen geordende toestand op het eiland zal ontstaan, de kans groot is, dat de Zuiderzeewerken Urk zullen mijden en een nieuw eiland (...) in de buurt van Urk zullen opspuiten.' De gemeente wordt voor een moeilijke keuze gesteld: de eilandbewoners zullen het niet op prijs stellen hun land en water aan het Rijk af te staan, maar stel dat Rijkswaterstaat Urk werkelijk links laat liggen? Het bestuur staat met de rug tegen de muur en gaat akkoord. De overhaaste beslissing zal Urk duur komen te staan.

De Urker kuststrook en de aan te leggen werkhaven zijn nu rijkseigendom, en de inpolderaars kunnen zonder inmenging van het gemeentebestuur hun uitvalsbasis inrichten. Daarbij wordt weinig rekening gehouden met de belangen van de Urker bevolking. Teunis: "De inpolderaars dachten: Urk verdwijnt toch, vanwege gebrek aan werk en toekomst. Zachtzinnig werd er niet met ons land omgegaan. Daar hebben we nu nog steeds de ellende van."

Typerend is het lot van de roemruchte Staart van Urk, een droge zandplaat die zich noordoostelijk van het eiland tot diep in de toekomstige Noordoostpolder uitstrekt. Bij de ruilverkaveling wordt ook dit gebied rijkseigendom. De Staart was altijd het gratis zanddepot van de Urkers. Bij ophogingen in het dorp en bij bouwprojecten haalden de gemeente en de aannemers het benodigde zand met karren tegelijk van de zandplaat. Voortaan moeten ze daarvoor betalen. Na de inpoldering wordt de Staart door het Rijk zelfs helemaal afgegraven. Het zand wordt gebruikt bij de aanleg van wegen in de Noordoostpolder.

Eenzelfde lot is al eerder een deel van de zandbanken ten oosten van het eiland ten deel gevallen. Al vóór de inpoldering graven baggermolens het zand weg. Ook wordt materiaal aangevoerd: bagger uit toekomstige kanalen en slib uit de Rotterdamse haven wordt als 'stortgrond' in het gebied ten zuiden van de Staart gedeponeerd. Het verdwijnen van het 'Urker' zand stelt de gemeente rond de eeuwwisseling voor grote problemen. In de nieuwe woonwijken die dan worden aangelegd zijn verzakkingen aan de orde van de dag.

Urk heeft in 1931 haar rechten op de kuststrook opgegeven en daarmee ook de mogelijkheid om poldergrond te claimen, die in oude tijden nog tot het eiland behoorde, maar onder water is komen te staan. Klaas Roos: “Op het oude land waren ze slim. Bij Kuinre zetten de boeren hun hekken steeds verder de polder in toen het water zakte.” De Urker boeren moeten stevig onderhandelen om hun vee in de pas drooggevallen polder te mogen laten grazen. Die mogelijkheid krijgen ze zolang de polder bij Urk nog niet in cultuur is gebracht. Het kost hen zesduizend gulden per jaar, onder voorwaarde dat zij zelf omheiningen aanleggen.

De cultuurgrond van de polder strekt zich uit tot aan de horizon, maar het is verboden gebied voor de Urkers. Het voormalig eiland is jarenlang gespeend van tuinen, pleinen, plantsoenen, of een speeltuin, waardoor kinderen zich hoofdzakelijk op straat moeten vermaken. Het land ten noorden van Urk blijkt niet geschikt voor landbouw; de Directie legt hier tweehonderd hectare bos aan. De Urker bevolking, die zelf het bos aanplant, kan zich nu wel ontspannen, maar leeft nog altijd op een kluitje in ‘miniaturwoningen’.

Jan werkt in Hotel Woudenberg en ziet de ingenieurs komen en gaan. Hij zal later zelf gediplomeerd opzichter weg- en waterbouw bij Rijkswaterstaat worden. Jan: “Urk heeft nooit werk gemaakt om dingen te krijgen waar ze recht op had. Tijdens de inpoldering is Urk drooggelegd – alle waterputten zijn uitgedroogd door het werk van Zuiderzeewerken. Tot een meter of dertig werd al het water uitgepompt. We kregen er later stukken land bij; dat waren altijd de slechtste stukken. Wat ze weggaven: rotzooi! De Staartweg – allemaal zand en beroerdigheid. Zelfs voor het overnemen van de werkhaven moest Urk later nog betalen.”

Keuterboertjes

Urks ‘eerste gediplomeerde boeren’ blijven optimistisch en vragen de Directie tijdens het droogvallen van de polder om nieuwe weidegrond voor hun koeien. Klaas: “De boeren kregen in het begin een stuk van de polder van Urk tot het huidige Tollebeek toe, waar allemaal riet stond, als een soort weide in gebruik. De koeien waren er gek op, want dat jonge riet was zoet. Als ik ’s middags uit school kwam moest ik de polder in om de koeien op te halen. Als ik ze eenmaal gevonden had liepen ze zelf naar Urk toe, maar het was soms moeilijk zoeken in dat hoge riet. Ik heb wel eens staan huilen, vooral met onweer. Dan moest ik laag gaan zitten en wachten tot het over was. Als het regende wilden ze niet mee. Ik was toen een jaar of acht, negen.”

In de oorlog werkt de Directie aan een uitgiftebeleid. De grootte van de bedrijven en de woonruimte voor landarbeiders zijn een heikel punt. Landbouworganisaties geven de voorkeur aan een groot aantal kleine bedrijven zodat 'een relatief groot aantal boerenzoons' een eigen bedrijf kan beginnen. Geïnterviewde boeren geven aan dat knechten niet op de boerderij moeten worden gehuisvest, maar ze maken zich ook zorgen over het vestigen van arbeiders in dorpen, mogelijk 'broeinesten van ontevredenheid en extremistische ideeën'. Het uiteindelijke uitgifteplan wordt in 1947 aan het parlement aangeboden. In de nieuwe polder zullen 1672 landbouwbedrijven worden uitgegeven. De selectievoorwaarden: jong, gehuwd, kapitaalkrachtig, actief in de gemeenschap. De verdeling naar kerkelijke en politieke achtergrond ligt vast.

In 1946 wordt voor het eerst gesproken over een 'Agrarisch bestemmingsplan voor Urk'. De leiding van de Rijkslandbouwwinterschool in Meppel, waaronder de Urker landbouw cursus sinds 1945 ressorteert, deelt haar ideeën mee in een brief aan burgemeester Keijzer en de Directie. De directeur van de school pleit voor 'snelle toewijzing van honderden hectaren cultuurgrond aan Urk', 'vestiging van voorbeeldbedrijfjes', uitbreiding van de veestapel voor de melkvoorziening van Urk' en 'beschikbaar stellen van werktuigen'. "De Urker boeren (...) dienen houvast te hebben", meent de directeur. Hij stelt voor dat de Directie Urk onmiddellijk honderd hectare zal toewijzen, die de Urker boeren gedeeltelijk zelf in cultuur kunnen brengen. "Spoedig daarop zou meer land kunnen worden ontgonnen, terwijl in de toekomst een toewijzing van een 1000 ha aan Urk van belang zou zijn." In de kantlijn van de brief die in het archief van de Directie te vinden is, staan de karakteristieke uitlatingen van Smeding. Zij voorspellen zwaar weer voor de Urker (aspirant) boeren: 'Echte boeren nauwelijks één!' Onder '1000 ha' schrijft Smeding: 'doch niet in bedrijven van 10 ha!!!' In oktober reageert ingenieur Minderhoud

Veehouder Meindert Hakvoort is een van de boeren die de Urker bevolking van zuivelproducten voorziet

namens de Directie op het voorstel uit Meppel: snelle toewijzing van cultuurland aan Urk is niet mogelijk, omdat de toegangsweg nog niet klaar is 'zoodat het ook praktisch onmogelijk is om met de arbeiders (...) ontginningswerkzaamheden in de buurt van Urk uit te voeren'. Ook zegt Minderhoud verwonderd te zijn over het feit 'dat van de zijde van de Urker boerenbevolking (...) mij nog nooit een verzoek van beschikbaarstelling van cultuurgrond bereikt heeft'. Dat op hetzelfde moment een veertigtal Urker jongens de landbouw cursus volgt en dat de vertegenwoordiger van de Urker boeren, burgermeester Keijzer, vier jaar eerder in zijn nota liet weten ernaar te streven 'zoveel mogelijk Urkers in den polder te plaatsen door vestiging', lijkt Minderhoud gemakshalve te zijn vergeten.

Diezelfde maand schrijft de Directie een brief aan het Landbouw-Economisch Instituut. De aanleiding is een rapport getiteld 'Onderzoek naar de toestand van de Nederlandse Zeevisserij'. De Directie vraagt of de Urkers kunnen meedoen aan de 'u met klem aanbevolen visserij op verre visgronden'. Ook vraagt zij zich af of behalve modernisering overplaatsing van de Urker vloot naar de Noordzeekust niet noodzakelijk is. Het LEI antwoordt dat deelname aan de verre visserij niet haalbaar is, omdat de investeringen te hoog liggen. 'Overplaatsing (...) zou ongetwijfeld het beste zijn. Dit zal echter op zulk een tegenstand van de Urkers stuiten, dat dit praktisch moeilijk door te voeren zal zijn.' Het lijkt erop dat het de bestuurders van de 'modelpolder' er alles aan gelegen is alternatieven voor de Urkers te vinden, zolang hen in de drooggevallen 'modelpolder' geen plek hoeft te worden geboden.

Palingboeren

De grond rond Urk zal pas in een latere fase worden uitgegeven. De percelen zijn nog niet voorbereid en boerderijen moeten nog worden gebouwd. Vooral nog hebben twaalf Urker boeren tijdelijke beschikking gekregen op grond langs de Domineesweg, ten zuidwesten van het voormalige eiland. Ze moeten zelf greppels graven en onderhouden, om het land voor toekomstige boeren verder te laten inklinken. De grond is bestemd voor akkerbouw, terwijl de Urkers veehouders zijn. Het is van meetaf aan duidelijk dat zij niet de toekomstige pachtboeren zullen zijn. De verhouding tussen de autoriteiten en de Urker boeren is gespannen.

Klaas Roos werkt als vijftienjarige jongen op het land van zijn vader Tiemen, die de boeren namens de Urker afdeling van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond (CBTB) bij de autoriteiten vertegenwoordigt. Klaas: "We hadden daar drieëndertig greppels in een kavel van driehonderd meter. Vóór 15

november moesten die schoon worden opgeleverd. Het werd precies nagemeten door een opzichter van Domeinen. We hebben wel jaren gehad dat het vroom dat het kraakte en dan moest het toch op tijd af zijn, alles met de hand. Het moest precies op de goeie diepte zijn en oh wee als het niet klopte: dan kreeg je een week de tijd om alles over te doen. Ze controleerden de Urker boeren extra streng. Mijn vader werd verschillende malen uitgemaakt voor palingboer. Dat was niet leuk. Op een dag zag ik de opzichter aankomen op z'n Jawa-motorfiets, dacht ik: o wee. Mijn vader vroeg: 'Wilt u koffie?' Maar hij zei: 'Nee ik zal eerst kijken'. Ik zei: 'Is het niet goed dan?' Hij zei toen: 'O, Klein Duimpje zegt ook wat'. Wat er toen in mij gebeurde, ik weet het niet, maar ik sprong op, duwde hem in de sloot met z'n kop onder water. De burens moesten me van hem afhaken. Er knapte wat in me."

Tiemen Romkes is een van de 'nieuwe' Urker boeren. Hij komt uit een vissersgeslacht maar heeft door de landbouwschool te volgen het roer omgegooid. Ook hij heeft het moeilijk op de Domineesweg. Maar hij houdt vol, in de verwachting dat hij later een eigen perceel met boerderij krijgt toegewezen. Tiemen: "De Urkers werden beschouwd als minderwaardig. 'Wat wilt u als keuterboertje in die rijke Noordoostpolder?', werd er gezegd. Dat heeft veel kwaad bloed gezet, die opmerkingen. Later is die houding verbeterd. Maar in de beginjaren was het ontzettend moeilijk."

Als de percelen aan de Domineesweg aan 'echte boeren' worden uitgegeven, worden de Urker boeren in de jaren vijftig geacht naar een strook grond langs het Toppad, ten zuidoosten van het voormalige eiland, te verhuizen. Terwijl bij de Domineesweg vruchtbare kleigrond lag, bestond het nieuwe gebied uit zand en schelpen. Puur zeezand, waar zelfs gras nauwelijks wil groeien. Bodemkundigen noemen het 'Urkzand'. De boeren zouden de man twaalf hectare krijgen, maar wisten dat die oppervlakte op zulke onvruchtbare grond niet rendabel zou kunnen zijn. Afsgesproken werd dat iedereen 24 hectare zou opeisen. Toen woordvoerder Tiemen Roos naar het Directiekantoor in Zwolle reisde om te overleggen kreeg hij te horen dat de Directie al met twee Urker boeren een contract voor 12 hectare had getekend. Klaas: "Mijn vader heeft daar een flinke klap van gehad. Hij had nooit verwacht dat achter zijn rug om dit gebeurde. De contactpersoon van de Urker boeren bij Domeinen zei tegen mijn vader: 'Ik donder alle Urker boeren de polder uit en u alleen blijft zitten'. Maar mijn vader zei: 'Laat ze maar, ik ga dan wel weg. Ik wil niet dat ze later zeggen dat ik bevoorreed ben.' Het was een zware klap voor hem. Als wij de winkel niet hadden gehad, waren we toen failliet gegaan."

Klaas Roos krijgt na een lange strijd in 1966 een 'katholieke' boerderij toegewezen

Door de boeren tegen elkaar uit te spelen, blijven slechts enkele Urker boeren over. De meeste 'gediplomeerde boeren' kiezen eieren voor hun geld en keren terug naar zee. Tiemen Romkes solliciteert als arbeider bij een geselecteerde boer in de polder. Hij wordt aangenomen en werkt er 35 jaar, in goede harmonie. Toch blijft het ergens aan hem vreten: "Ik kan nog steeds niet begrijpen hoe ze dat die jongens van de landbouwschool hebben aan kunnen doen. Ze kregen nog niet de kans om de selectie in te gaan, zover zijn ze niet eens gekomen. En waarom? Een eiland van duizend jaar oud wordt de broodwinning afgepakt voor landsbelang. De Urkers hadden geen enkel voordeel bij de afsluiting van de Zuiderzee, want de keileemknobbel is nog nooit overstroomd. Toch lieten ze het allemaal gebeuren, in de hoop op een stukje compensatie. Ze kregen er niks voor terug. Sterker nog, tot op de dag van vandaag moet Urk bij nieuwe woningbouwplannen bedelen om een stukje extra poldergrond."

Broodetende profeten

De familie Roos krijgt in 1966 alsnog een kans, omdat de boerderij op het oude eiland dan moet wijken voor woningbouw van Urk. Klaas is inmiddels vier jaar getrouwd. Vertegenwoordigers van Domeinen komen vier maal langs. Klaas: “We moesten van alles overleggen, bankpapieren, diploma’s, enzovoort. Andere mensen werden over ons ondervraagd. Mijn hele familie en schoonfamilie werd nagetrokken.” De kavel aan de Staartweg die hem wordt toegewezen is dan al jarenlang bebouwd door een katholieke boer die nu naar Oostelijk Flevoland verhuist. Kerkgenoten schrijven bezorgde brieven aan de Directie: hoe kunnen ze deze ‘katholieke’ boerderij overdoen aan een protestant? Dat wordt immers burenruzie? Maar Roos en zijn katholieke buurman kunnen het vanaf het eerste ogenblik goed met elkaar vinden. Na hun pensionering blijven ze elkaar bezoeken.

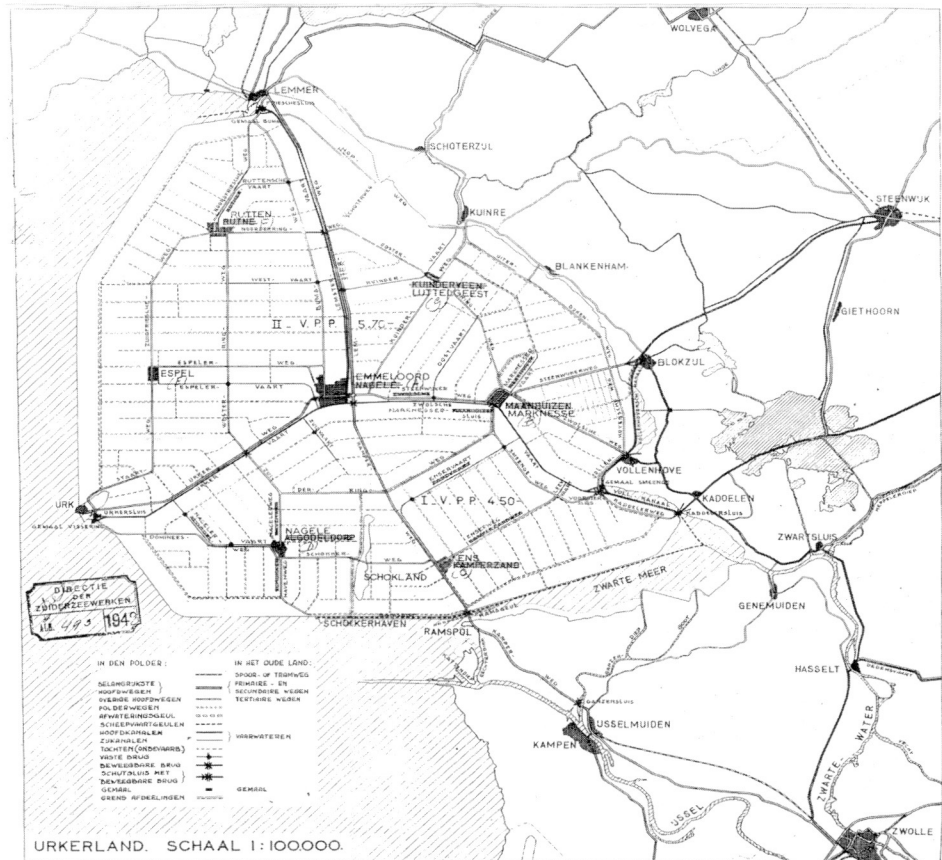
De Noordoostpolder brengt nieuwe kansen voor boeren uit alle delen van Nederland. Maar degenen die het gebied eeuwenlang als weide- en visgrond beheerden worden uitgesloten. Anno 2005 telt Urk geen ‘autochtone’ boeren meer.

De houding van de autoriteiten roept tot de dag van vandaag emoties op bij de oudere generatie. Leendert: “Bij de inpoldering werd totaal geen overleg met Urk gevoerd. Dat was door de landelijke bestuurders zo uitgedacht, en zo werd het uitgevoerd. Urk leverde alles in. Eb en vloed verdween. Vervolgens moest de kuil worden ingeleverd en er kwam een palingverbod. De landdrost had het voor het zeggen. Dat soort mensen keek op ons neer.” Later zwakt Leendert zijn uitspraak af: “Dat gebrek aan respect voor de Urkers zal voor een deel ook wel aan ons gelegen hebben, hoor. We waren niet zulke lieverdjes.” Voormalig onderwijzer Sijmen Baarssen concludeert in een boek over ‘zijn’ Urk dat ‘deze geschiedenis steeds meer vragen bij ons oproept’: “Waar was onze plaatselijke overheid? Heeft zij zich al te zeer door de algemene opinie, opgedrongen door planologen en andere broodetende profeten, laten beïnvloeden?” Maar ook de overheid heeft schuld, schrijft Baarssen. “Dat de vissers door taai volhouden toch het hoofd boven water hebben weten te houden, is dan ook geen verdienste van deze regering.”

In de jaren vijftig neemt de polder gestalte aan; gezinnen uit alle delen van het land nemen ‘hun’ boerderij in bezit, de eerste oogsten worden naar de veiling in Kampen vervoerd. Aan de rand van deze nieuwe gemeenschap een eeuwenoude vissersbevolking, zonder kans op expansie of heroriëntatie, ingeklemd tussen een stervende binnensee en percelen vruchtbare akkergrond. De Urker vissers, met of zonder landbouwpapieren, wenden hun steven naar de Noordzee.

Afgesloten

“En eenzaam komt Urk in de Zuidwesthoek te liggen...!”, schrijft uitgever/redacteur van De Oprechte Urker, Klaas Koffeman, in 1939. De uitgever is tevens schilder en raadslid voor Gemeentebelangen. In 1939 krijgt Koffeman een kaartje te zien met een voorlopige indeling van de droog te vallen polder. Wat opvalt is dat alle lijnen naar ‘Dorp A’, het latere Emmeloord lopen, en dat Urk nauwelijks onderdeel is van de centrale infrastructuur.

Polder op de tekentafel:
een schets van
Zuiderzeewerken uit 1942
waarop de polder met haar
oorspronkelijke naam
'Urkerland' wordt aangeduid

Hij roept de Urkers, de eerste en voorlopig enige polderbewoners, op om alert te zijn. Burgemeester, raad en bevolking worden opgewekt geen enkele kans onbenut te laten om in aanmerking te komen voor betere opleidingen, beter en meer werk en gebiedsuitbreiding. De hoofdredacteur gaat ervan uit dat Urker jongens in dienst zullen treden bij boeren in de polder. “Stel dat op elke boerderij een Urker knecht geplaatst kon worden, dan hadden we nog volk over.” Het werk voor baggeraars en dijkenbouwers is slechts enkele jaren werk. Koffeman ziet vele mogelijkheden: Urker middenstanders moeten voorrang krijgen bij vestiging in de polder, het voormalige eiland moet industrie aantrekken, zijn gebied zo snel mogelijk uitbreiden en verloren grond teruggeisen. Verder moet het toeristische attracties realiseren, inclusief hotels, een groter strand, een museum, jachthaven en souvenir winkels. De Urker bevolking roept hij op wakker te worden uit haar ‘duffe, maffe dommeling’: “Laat ieder op zijn gebied zien naar expansiemogelijkheden. Urk gaat een nieuwe toekomst tegemoet, er komt een frisse wind waaien van energie en efficiency.”

Als raadslid vraagt Koffeman keer op keer in de rondvraag welke actie de burgemeester en wethouders hebben ondernomen. Maar het bestuur heeft geen haast – het heeft er alle vertrouwen in dat ‘Den Haag’ Urk niet zal marginaliseren, en er zijn nog voldoende kansen om met de autoriteiten overleg te plegen. De burgemeester maakt zich niet bepaald druk: “De heren moeten zich bedenken dat de Regeering een groot stuk werk onder handen heeft (...) Het gaat natuurlijk niet dat de Regeering zich in dit beginstadium zal laten dringen in een of andere richting waardoor de plannen in de war zouden kunnen gebracht worden.” Met de grond die Urk is kwijtgeraakt aan Rijkswaterstaat ‘zal het wel in orde komen’, want ‘Waterstaat en Zuiderzeewerken zullen dit wel regelen’. De verzoeken van Koffeman en zijn medestanders zijn aan dovemansoren gericht.

Hoewel de jongeren dankbaar gebruik maken van de weinige mogelijkheden die de polder hen biedt – werk, ontspanning, contacten met ‘vreemden’ - wordt het de Urker bevolking langzaam maar zeker duidelijk dat de ‘nieuwe omarming voor het oude Urk’ niet bepaald een innige omhelzing is. Het gebied dat vroeger het leefgebied was van vissers wordt nu bestuurd door nieuwe roergangers: Smeding, Blauwboer en de door hen geselecteerde poldercommissie. Het voormalig eiland, kampend met ruimtegebrek, wordt ‘afgegrensd als een concentratiekamp’, aldus dorpshistoricus Tromp de Vries. De ‘vleugels’ van Urk, de dijken naar Friesland en Overijssel, zijn niet toegankelijk voor de Urker bevolking. Er staan hekken voor met een bord ‘Verboden Toegang’. Slechts een keer per week, onder begeleiding van een

ingenieur, mag er een rondje over de dijk worden gedaan. Een wandeling over de drooggevalen zeebodem, eeuwenlang het visgebied van de Urkers, is omstreden. In de oorlog raakt de relatie tussen bevolking en opzichters verstoord doordat de Urkers graan, hout en riet uit de polder stelen. Zodra de grond in cultuur wordt gebracht, is het verboden terrein.

Wegverbinding

“De kolen waren allang op, maar de volgende week zouden we ook door het voedsel zijn heengeraakt. Aardappelen waren er ook niet meer, maar we hadden nog wat erwten en bonen.” Dat zegt burgemeester Keijzer in de strenge winter van 1947 als een hulpkonvooi met voedsel Urk bereikt. Acht jaar nadat Urk met een dijk met het vaste land is verbonden is er nog altijd geen weg naar het voormalig eiland en is het bij strenge vorst afgesneden van de buitenwereld. De ijsvlet die het eiland Urk in strenge winters van voedsel en brandstof voorzag, wordt opnieuw ingezet. Tijdens een hulptransport van militaire voertuigen over de dijk valt een dode. Wat is er misgegaan?

In de oorlog is de Directie begonnen met de inrichting en kolonisatie van de polder. Men begint in het oosten en concentreert zich op de ontwikkeling van Emmeloord, het hart van de polder. Wegen worden aangelegd, maar niet naar Urk. Terwijl op diverse plekken in de polder fietspaden naast wegen worden gerealiseerd en de poldercommissie zich beraadt op verbetering van het bestaande wegdek, ligt Urk nog altijd vergeten in de zuidwesthoek van de polder. Degenen die over de dijk naar Friesland of Overijssel willen reizen, moeten lopen of fietsen: gemotoriseerd verkeer is niet toegestaan.

Wel bestaat tussen Urk en Emmeloord een bootverbinding, over het kanaal, geëxploiteerd door Albert Hakvoort. Een reisje naar het buurdorp is een groot avontuur voor de Urker kinderen, en hun moeders vinden de weg naar de markt die wekelijks in Emmeloord wordt gehouden. Jannie: “We gingen wel eens met een bootje naar dorp A. Dat was maar ‘es een evenement.” Klazien: “We hebben dorp A echt zien groeien. De winkelstraat, dat was gewoon een bouwput. Er was verder niks te doen. We gingen er naar toe om te kijken wat er achter de horizon lag, en dan ‘s avonds weer terug naar ons eigen Urk.”

Behalve toeristen reizen ook Urker arbeiders met de bootdienst naar Emmeloord. Zij hebben in de polder werk gevonden als kantoorhulp, kantinepersoneel of schoonmaker. Halverwege stappen bovendien polderwerkers op die in het westen

van de polder dwarswegen aanleggen. Als in 1946 Hakvoort toestemming vraagt een steiger in Emmeloord te bouwen en een kleine subsidie aanvraagt om de bootdienst in stand te houden reageert de Directie negatief. "Uit de mededeelingen van den exploitant kan worden afgeleid, dat het vervoer van inwoners uit Emmeloord slechts van geringen omvang is." De poldercommissie oordeelt dat de wegenbouwers binnenkort klaar zijn met hun werk en dat de polder dus niet langer voordeel heeft van de bootdienst. Het verzoek van Hakvoort wordt afgewezen. Met het isolement van de Urker bevolking wordt geen rekening gehouden.

Het ontbreken van een wegverbinding treft met name de zieken. In de oorlog breekt tyfus op Urk uit. Ook Hampje wordt getroffen: "Mijn ouders hadden toen al twee kinderen verloren en waren erg bezorgd. Ik ben maandenlang vreselijk ziek geweest. Mijn gezondheid is na die tijd eigenlijk nooit meer helemaal goed geweest." Coba van Kalsbeek-Wakker schrijft in haar jeugdherinneringen hoe in 1945 haar zus Jannetje besmet raakt. Niemand durft in de buurt te komen en Coba staat met haar ouders voor de eenzame taak voor Jannetje te zorgen. "Jannetje is ernstig ziek geweest en dicht bij de dood geweest, zo erg dat haar voeten al koud waren. Zij was toen stervende en lag in de bedstee." Tegen alle verwachtingen in overleeft Jannetje de crisis, maar ze heeft dringend bloed nodig. 's Ochtends om vier uur vertrekt de dokter met een vissersschip naar Enkhuizen, vanwaar hij op zijn motor naar Amsterdam rijdt. 's Middags is hij terug met een zak bloed. De volgende dag arriveerde een vliegtuig met nog een zak bloed.

In februari 1947 raakt Urk geïsoleerd door een plotseling invallende, strenge vorstperiode. Op het voormalig eiland raken de voorraden brandstof en voedsel uitgeput. De bevolking lijdt kou en er dreigt honger. Zieken kunnen het ingesneeuwde 'eiland' niet verlaten, tenzij de burgemeester een KLM-vliegtuig oproept. Tijdens de kerst wordt Urk getroffen door een tragedie. Hampje Kramer is in verwachting van haar derde kind. Als op 24 december complicaties ontstaan, constateert de dokter 's middags dat ze naar het ziekenhuis moet. Op het geïmproviseerde vliegveld wordt een vuur aangestoken, maar het vliegtuig kan door de weersomstandigheden niet landen. Er wordt gevreesd voor Hampjes leven. Een ondernemende transporteur biedt aan haar met een open vrachtauto over de dijk naar Ramspol te brengen, naar de pont. Hampje wordt in een brancard gelegd en afgedekt met warme dekens. "De dijk was nauwelijks begaanbaar en regelmatig moest ze uit de auto worden gehaald, totdat de auto grip op de weg had gevonden", vertelt Hampjes broer Hendrik. Als de auto uren later aankomt in Ramspol glijdt

De winter van 1947 leidt tot schrijnende situaties; de ijsvlet, een boot op ijzers voortgetrokken door sterke mannen, reist over het bevroren kanaal naar Emmeloord om proviand te halen

Harpje weg in een coma. Met de pont wordt ze overgevaren en per auto naar het ziekenhuis in Zwolle getransporteerd. Ze zal niet meer bijkomen.

Op 5 januari wordt Harmpjes baby geboren, een gezond meisje. Harmpje is nog steeds buiten bewustzijn en overlijdt een week later. Haar man loopt op 9 maart over de dijk naar Ramspol om zijn dochter in het ziekenhuis te bezoeken. Een dag later krijgt hij te horen dat het meisje is overleden, waarschijnlijk door wiegendood. Hij loopt dezelfde dag nog terug, dit keer met een kistje onder zijn arm. De herinneringen aan de winter van 1947 roepen ook nu nog sterke emoties op. Hendrik: “Die periode staat in onze harten gegrift. De dood van onze zus en haar kind is een onverwerkt iets. Wat me bij blijft is het gevoel van machteloosheid. We waren te naïef om kwaad te zijn, maar we dachten wel: Is dit nou de ontsluiting van Urk? Is dit wat de polder ons gebracht heeft? Hoe is het mogelijk dat we twee jaar na de bevrijding nog altijd geen verbinding met het vaste land hebben? Dachten de autoriteiten dan helemaal niet na over medische zorg en voedselvoorziening?”

Als maanden later Urk door aanhoudende vorst nog steeds onbereikbaar is, stuurt burgemeester Keijzer een telegram naar de regering. Midden februari rijdt een 150 man sterk, militair hulpkonvooi vanuit Kampen over een zeer moeilijk begaanbare dijk richting Urk. Het is een 'hachelijke worsteling' over de 'ongebaande scheiding tusschen de witte oneindigheid van den Noordoostpolder en de barre ijsvlakte van het IJsselmeer'. De vijftig vrachtauto's zijn volgeladen met steenkool en voedsel en bereiken 'het geïsoleerde eiland Urk' pas in de middag. Daar hangen de vlaggen uit; de mannen worden met gejuich ontvangen door de samengestroomde bevolking. De redders wordt gevraagd een ererondje door het dorp te rijden, wat bijna onmogelijk blijkt te zijn. "Want de stijve Noordooster had massa's sneeuw opgejaagd in de smalle straatjes en op verschillende plaatsen hoopen van een meter hoog doen ontstaan." Een van de konvooileden overlijdt aan de gevolgen van hersenvliesontsteking. Het isolement heeft inmiddels drie mensen het leven gekost.

Eindelijk een weg; als in 1948 de eerste bus over de Urker weg het dorp binnenrijdt, deelt de hele bevolking in de feestvreugde

De 'hongerwinter' van 1947 schudt de gemeenteraad wakker. Raadsleden beginnen vragen te stellen: hoe kan het dat overal in de polder wegen worden aangelegd, terwijl het isolement van Urk in stand wordt gehouden? Burgemeester Keijzer legt uit dat de Directie 'Urk niet ziet als object van het eerste belang, en de Polderbelangen gaan voor.' Hij voegt er aan toe: "We moeten er bovendien op bedacht zijn, dat we op goeden voet blijven met deze Directie. Dat is van groote betekenis." Hij legt uit dat alle aanvragen van de gemeente Urk ten aanzien van grond en ontsluiting tot nu toe zijn afgewezen door de poldermannen. "We zullen alle moeite hebben om Urk bij den Polder eenig succes te doen hebben." Tenslotte

is Urk voor de Directie 'maar bijzaak'. De raadsleden hebben genoeg van deze voorzichtige aanpak: de burgemeester moet 'protesteeren, steeds weer protesteeren'.

In mei 1948 komt de weg van Urk naar Emmeloord gereed en wordt een busverbinding tussen Urk en Kampen geïntroduceerd. Negen maal per dag kan men opstappen; vooral 's ochtends vroeg is het bij de nieuwe dorpsingang van Urk een drukte van belang. Hoewel Urk nu officieel ontsloten is en de weg Urkerweg wordt genoemd, is het de Urker bestuurders duidelijk geworden dat het voormalig eiland door het polderbestuur opzettelijk wordt genegeerd. Van nu af aan zal men het hogerop zoeken, desnoods bij de koningin.

What's in a name?

Urkerland. Zo heet de nieuwe polder volgens een speciaal ingestelde commissie van de Rijksdienst Zuiderzeewerken. In de periode 1941-1948 verschijnen kaarten met de naam 'Urkerland' in de Kleine Schoolatlas, en in sommige rapporten van de

Urk jongeren reizen met de Salland-bus naar hun werk in de polder

Directie. De naam Urkerland wordt voor het eerst genoemd in 1936. De nieuwe polders zullen de namen van de drooggelegde eilanden in de Zuiderzee dragen: Wieringen, Urk, Marken. Gedacht wordt aan Urkerwaard, Urkermeer, Urkerpolder. Tijdens het droogvallen van de polder kiest een naamgevingscommissie onder leiding van ir. De Blocq van Kuffeler voor de naam Urkerland. Zijn collega Smeding gaat akkoord, maar niet van harte. In rapporten streept Smeding de naam 'Urkerland' door en vervangt deze door Noordoostpolder.

Tijdens de oorlog, als de drooggevallede polder wordt gebruikt als onderduikadres, wordt gespeeld met de initialen van de werknaam Noordoostpolder. Nederlands Onderduikersparadijs heet de polder in de volksmond. In 1947 wordt de redactiecommissie van de Nomina Geographica Neerlandica om advies gevraagd: hoe moet de nieuwe polder heten? De namen Noordoostpolder en Urkerwaard worden afgewezen. Urkerland is en blijft de beste naam.

De poldercommissie van Smeding stelt de naamgeving verschillende keren aan de orde. De naam Noordoostpolder heeft volgens de leden in de bezettingstijd 'voor tal van personen in het geheele land een bijzondere beteekenis gekregen'. Smeding antwoordt dat de naam taalkundig niet klopt, en met het oog op de naamgeving van de andere polders onjuist is. In mei 1948 meldt Smeding dat de namen Urkerland, Urkerwaard, Schokkerwaard en Noordoostpolder als aanvaardbaar worden beschouwd. Hij zal opnieuw overleggen met het Ministerie van Binnenlandse Zaken. De Directie gebruikt in haar correspondentie nog altijd consequent de naam Noordoostpolder. De minister van Verkeer en Waterstaat verandert in 1948 eigenhandig de naam van de polder. Urkerland wordt Noordoostpolder. De gemeente Urk wordt niet geraadpleegd.

De Urker krant maakt in 1948 geen melding van de naamsverandering. Wel stopt Het Urkerland met de publicatie van de wekelijkse rubriek: 'In en om het Urkerland', waarin de ontwikkelingen in de polder, met name op het gebied van infrastructuur en het uitgiftebeleid van boerderijen en winkels, nauwgezet worden bijgehouden. Wellicht realiseert de redacteur zich dat het loslaten van de naam 'Urkerland' symbolisch is voor de marginalisatie van Urk. Klaas (Hoekstra): "Ik vind het bijzonder jammer dat de regering ermee instemde om de naam van de polder te veranderen. Zo'n technisch nietszeggende, koud aandoende naam! Wat zegt dat nou? Als je de technische naam aan wil houden, moet je Wieringen Noordwestelijke polder noemen, en Flevoland de Zuidoostelijke polder. Maar Smeding wilde geen connectie met Urk, en wat Smeding zei gebeurde."

Landhonger

Urk kan overleven zonder definitieve werkgelegenheid, ventvergunningen of landbouwgrond in de polder, maar het kan niet zonder gebiedsuitbreiding. Door de ongelukkige deal met Rijkswaterstaat heeft de gemeente veel grond verloren en zit zij nu klem tussen het relatief kleine IJsselmeer (waarop ze geen rechten heeft) en eindeloze lappen poldergrond. De bevolking, dicht opeengepakt in veel te kleine huizen, verwacht ruimere huizen, met wat groen en stromend water. Het gemeentebestuur heeft de bevolking beloofd nieuwe huizen te bouwen, maar blijkt na de inpoldering over geen meter extra grond te beschikken.

Dirkje raakt in verwachting en trouwt in 1942. Ze kan op het overbevolkte dorp geen achterkamertje vinden, laat staan een huisje. Haar schoonouders bieden hun zoldertje aan. Dirkje: “Het was voor mij erg wennen. De eerste avond gingen we met een petroleumlichtje het laddertje op naar boven. Maar dan durfde je natuurlijk geen kik te geven! Schoonmoeder had astma, en die had het soms vreselijk benauwd. 's Nachts sliep ik niet lekker want je luisterde onbewust toch of er van beneden geroepen werd. Die ziekte bracht veel spanning met zich mee.” Niet alleen het gebrek aan ruimte en privacy was moeilijk, ook het verschil in familielevens: “Bij ons thuis waren ze nogal luidruchtig, maar dit waren erg rustige mensen. Het was erg wennen. Ik heb altijd gezegd: ik hoop dat mijn kinderen dit niet hoeven mee te maken. Dat ze wel een eigen plekje hebben als ze trouwen. Mijn man was alleen op zondag vrij, en dan was je nog niet op jezelf. We voelden ons niet vrij, ook al waren we getrouwd.”

In 1943 dient Urk bij het polderbestuur een verzoek om gebiedsuitbreiding van negentig hectare in. Het verzoek wordt afgewezen. Als compromis krijgt het gemeentebestuur toestemming een klein stukje land te pachten voor het bouwen van een achttal noodwoningen. Kosten: 408 gulden per jaar. Deze tijdelijke woningen dienen om de ergste woningnood te lenigen; met werkelijke huizenbouw gaat de Directie niet akkoord.

Er volgen talloze besprekingen tussen vertegenwoordigers van de polder en Urk. In 1949 komt het polderbestuur er publiekelijk voor uit dat het liever geen grond voor woningen en industrie aan Urk geeft. “Door het openbaar lichaam is (...) altijd ontkend, dat in Urk woningen gebouwd moeten worden voor de uitbreiding van de bevolking”, schrijft het polderbestuur. In Groenmans rapport is becijferd dat Urk in de toekomst plek biedt aan de helft van het huidige aantal inwoners en dus hoeft met bevolkingsaanwas ‘in het bouwprogramma van Urk (...) geen rekening

gehouden te worden'. Industrie wil men zeker niet op Urk, omdat 'bedoelde industrieën in Emmeloord en niet in Urk gevestigd' dienen te worden. Immers, 'aan de ontwikkeling van Emmeloord kan door de industrialisatie van Urk nadeel berokkend worden'. Het openbaar lichaam meent dat 'Urk niet met grond van de polder tegen de polder moet kunnen concurreren'. Van het polderbestuur kan dus niet worden verwacht dat het 'con amore zou medewerken aan een grenswijziging'.

Voor de Directie is gebiedsuitbreiding een principekwestie, maar daarnaast heeft ze ook een praktisch probleem: bij de inrichting van de polder op de tekentafel is op geen enkele manier rekening gehouden met Urk. Jan van der Meer: "Het probleem was, ze hadden dat gebied van te voren ingekaveld en verkaveld en boerderijen gepland, dus daar kon niks meer van af, want anders liep de planning in de war."

Dat een deel van deze grond oorspronkelijk tot het eiland Urk behoorde weet het polderbestuur. Maar ook daarop heeft men een passend antwoord: "Verlies van eigen cultuurgrond kan voor Urk geen gevaar opleveren. Vroeger waren de eilandbewoners op deze grond aangewezen; thans kunnen de veehouders van Urk ruimschoots schadeloos gesteld worden met cultuurgrond van hogere waarde in de Noordoostpolder." Dat de Directie er alles aan doet om de Urker boeren te ontmoedigen, wordt niet vermeld. De bevolkingsdichtheid op het voormalig eiland bedraagt inmiddels 350 personen per hectare. In de naastliggende polder wonen kleine boeregezinnen op percelen variërend van 24 tot 48 hectare.

Het Urker gemeentebestuur wendt zich in 1946 tot de koningin. Op het voormalig eiland vindt 'op groote schaal samenwoning van twee of meer gezinnen per woning plaats', schrijft het bestuur, 'hetgeen in de kleine woonruimten een sfeer scheidt, welke zoowel moreel als hygiënisch groote bezwaren oplevert, vooral bij het sterk heerschen van t.b.c. zooals dit hier het geval is'. De koningin wordt eraan herinnerd dat 'de vitale belangen dezer gemeente ernstig in het gedrang komen' en wordt 'eerbiedig' verzocht een wetsvoorstel tot wijziging van de gemeentegrenzen in te dienen. In het voorstel wordt vermeld dat Urk in de nabije toekomst minimaal 530 nieuwe woningen dient te bouwen, plus faciliteiten voor groen, sport, recreatie en industrie. In 1948 krijgt Urk een nieuwe visafslag. Het polderbestuur heeft bij hoge uitzondering een bouwvergunning verleend. De landdros wordt tijdens de opening uitgebreid bedankt, maar Het Urkerland schrijft teleurgesteld: "Er is geen vierkante meter industrieterrein meer beschikbaar,

zodat vestiging of uitbreiding van bedrijven binnen onze grenzen onmogelijk is'. De redacteur concludeert: "Jammer dat ir. Smeding van zijn polder zoo weinig voor Urk missen wil."

350 mensen per hectare en veel onbewoonbaar verklaarde huizen: de woningnood op het voormalig eiland is in de jaren vijftig ernstiger dan ooit (collectie Gerrit Wakker)

De Directie wordt vanuit Den Haag onder druk gezet om land af te staan. Pas in 1950 gaat het polderbestuur overstag. Maar niet zonder dat Urk opnieuw een offer brengt: de gemeente legt zich, tegen de wil van de bevolking in, erbij neer dat het ingedeeld wordt bij de provincie Overijssel. Liever wordt Urk, vanaf 1840 deel van de provincie Noord-Holland, heringedeeld bij de provincie Friesland. Het gemeentebestuur gaat overstag, omdat Urk net als de polder sinds 1942 officieel onder het Ministerie van Binnenlandse Zaken valt en al jarenlang provincieeloos is. De aansluiting bij provincie Overijssel wordt gevierd met een klein feestje, dat nog

eens over wordt gedaan als Urk datzelfde jaar wordt aangesloten op het Overijsselse waterleidingnet. Langzaam maar zeker komt een einde aan het chronische tekort aan schoon drinkwater en het gesleep met emmers water uit publieke pompen en kerkelijke waterbakken.

In de jaren vijftig bemoeit Den Haag zich opnieuw met de relaties tussen Urk en de Noordoostpolder. De gemeentekas van Urk is uitgeput na investeringen in riolering, waterleiding en verbetering van het wegdek op de openbare wegen. De regering roept een commissie in het leven. In 1957 concludeert de commissie dat het Rijk de gemeente moet helpen bij de sanering van de oude dorpskern, de aanleg van een afvalwaterzuiveringinstallatie en gebiedsuitbreiding. Een jaar later beginnen de onderhandelingen over extra grond. Urk heeft behalve de commissie ook de provincie Overijssel achter zich staan. In het voorstel wordt gesproken over een grenswijziging die Urk driehonderd hectare extra grond op zal leveren.

De poldercommissie is niet gecharmeerd. Tijdens een besloten zitting vragen de

Urk kampt eeuwenlang met waterproblemen; drink-water wordt 's zomers aangevoerd per schip en verkocht door de kerk, die extra grote waterbakken beheert

polderbestuurders aan de nieuwe landdrost ir. Minderhoud of er 'beleidsstappen zijn ondernomen om de bevolking op het dreigende gevaar te wijzen'. Al snel tekenen alle politieke partijen en landbouworganisaties in de polder protest aan tegen de voorgestelde grenswijziging. Ook bewoners van boerderijen in de buurt van Urk schrijven een bezwaarschrift. De poldercommissie is het met de landdrost eens dat 'de eisen van Urk doen denken aan de territoriale aanspraken, welke jonge staten doen gelden om hun eigen binnenlandse moeilijkheden te camoufleren'. De polderbestuurders menen dat Overijssel bijbedoelingen heeft: de provincie beschouwt het nieuw gewonnen land als 'wingewest' en wil een 'stevige greep' op het gebied krijgen. Een aantal boeren zal door de grenswijziging onder de gemeente Urk komen te vallen. Het is inderdaad hard nodig dat Urk 'een injectie krijgt door de bevolking met een groep anders gearde personen te versterken', maar gedwongen inlijving is de verkeerde weg, meent het polderbestuur. De onderhandelingen slepen zich voort.

Jan van der Meer: “De houding was van ‘je moet afblijven van onze polder, ons kunstwerk’ en ‘laat die Urkers maar op hun eiland zitten en zichzelf zien te redden’. Honderd hectare was voor de polder, die 48000 hectare is besloeg, het maximale wat ze Urk wilden aanbieden. Achteraf is die houding belachelijk geweest. Maar het was voor die mensen hun levenswerk.”

In 1952 publiceert onderzoeker Groenman opnieuw een rapport, dit keer over het karakter van de gekolonialiseerde groepen. Groenman geeft toe dat de Urker vloot tegen alle verwachtingen in gemoderniseerd is, maar meent dat de Urker vissers

Als Urk in 1950 onderdeel wordt van de Overijsselse waterleiding drinkt doctor Vonk het eerste glas veilig en smakelijk drinkwater

‘steeds meer terrein zullen verliezen’: “De aanpassing van Urk aan de gevolgen van crisis en afsluiting verloopt stroef, ook door het gevoel, dat de Regering goed moet maken wat er voor Urk in ongunstige zin veranderde. De oprichting van een landbouwcursus is een teken van aanpassing. De oude klederdracht en de oude woningen verdwijnen. Zeer duidelijk blijkt dat de twee groepen, welke thans in de polder wonen, elkaars antipoden zijn: boeren en vissers. Reeds meerdere malen kwam een controverse tot uiting. Van samenwerking is geen sprake...”

Vissers en boeren

Als in 1962 de poldercommissie vervangen wordt door een democratisch gekozen gemeenteraad die verantwoording aflegt aan de bevolking, verbetert het contact tussen vissers en boeren. De christelijke partijen uit polder en Urk zoeken toenadering waardoor het begrip toeneemt. In 1963 krijgt Urk 360 hectare extra grond toegewezen. Ambtenaar A.C. Van der Vliet: “Als je in 1961 tegen een Urker had gezegd dat hij in Tollebeek, in de polder, moest gaan wonen, dan had hij dat niet gedaan. Wat dat betreft is er veel veranderd. Er was grote wrevel tussen de Urker burgemeester en de Directie. Toen in 1962 de eerste gemeenteraad werd geïnstalleerd besloot deze niet dezelfde koers

als de landdrost te varen: de relaties moesten verbeterd worden. Men is begonnen met informeel overleg, samen een visje eten en zo. Dat heeft z'n vruchten afgeworpen; al snel ging het beter en konden problemen als tekort aan bouwgrond besproken en opgelost worden. Er zijn in het verleden dingen over Urk gezegd die bij de Urkers hard zijn aangekomen. Maar dat is gesleten in de jaren zestig. Je moet niet vergeten dat er gewoon een groot cultuurverschil bestaat tussen vissers en boeren."

R.S. Hofstee Holtrop is in de jaren tachtig burgemeester van de Noordoostpolder. Hij bevestigt de omslag: "Als Urk aangaf land nodig te hebben, dan regelden we dat. Mijn Urker collega Buys en ik hadden een gesprek, en dan gingen B en W al snel akkoord. Over geld werd niet gepraat. Ik vind het jammer dat het nu moeizamer schijnt te verlopen. Ik beschouwde Urk en NOP als één werkgelegenheidsgebied en zei altijd: het maakt niet uit of de economie hier of daar groeit, het is allemaal werkgelegenheid."

Toch steekt ook in de jaren tachtig de vete om grond nog af en toe de kop op. Als Urk in 1989 een verzoek om 350 hectare grond indient bij Noordoostpolder, leidt dit opnieuw tot discussies. In de gemeenteraad stelt de D66-vertegenwoordiger enkele retorische vragen: "Wie bestreed uit alle kracht de drooglegging van onze gemeente? Wie heeft in de laatste decennia van deze eeuw onze gemeente grondig, hartgrondig nodig?" Ook de andere partijen menen dat het voorstel niet kritiekloos moet worden aangenomen en dat de gemeente Urk voor de kosten moet opdraaien. Uiteindelijk krijgt het voormalig eiland in 1992 100 hectare bouwgrond toegewezen.

'Vuilnisbelt-uthoek'

In februari 1941 meldt raadslid/uitgever Klaas Koffeman, na een voorlichtingsavond over de inrichting van de polder, teleurgesteld dat 'er eigenlijk voor Urk weinig belangrijks in het verschieft ligt'. Uit de toespraken is gebleken dat bij Urk keileem is weggebaggerd en een diep gat is ontstaan. Deze plek zou volgens het polderbestuur geschikt zijn als vuilnisbelt voor zowel de polder als Overijssel. Koffeman: 'Nog is het tijd te trachten voor Urk iets meer te bereiken dan een-vuilnisbelt-uthoek van Overijssel!'. Koffeman blijkt een roepende in de woestijn.

***Noot:** De onderhandelingen over water verlopen net zo moeizaam als die over grond. Tijdens de inpoldering heeft Urk alle rechten op haar vroegere visgronden, nu IJsselmeer, verspeeld. Als de gemeente in de jaren zestig een buitengaats haven wil bouwen wordt een verzoek om grenswijziging aangevraagd. Pas in 1970 is er een definitief negatief antwoord. De onderhandelingen worden hervat. In 1988 krijgt Urk ruim 9000 hectare water toegewezen. Eindelijk heeft het voormalig eiland zeggenschap over een deel van haar vroegere visgronden.*

Boeren versus vissers

Op 28 januari 1955 ontvangt directeur-landdrost A.P. Minderhoud van de Noordoostpolder bijzonder bezoek: vijf vertegenwoordigers van de Urker middenstand en visserij, onder aanvoering van raadslid Klaas Koffeman, komen pleiten voor 'een betere samenwerking', zonder inschakeling van hun gemeentebestuur. Wat is er aan de hand? Minderhoud is onlangs aangesteld als de nieuwe landdrost. De verhoudingen tussen voorganger Smeding en de Urker gemeente zijn inmiddels zo vertroebeld dat er geen zaken kunnen worden gedaan. De vijf mannen nemen het heft in handen en komen met een duidelijke agenda: verbetering van de haven, bouwrijp industrieterrein, gelegenheid tot omscholing en tuinbouwgrond voor ex-vissers.

Schrijnende beelden: foto's uit het rapport 'Woningtoestanden' waarin 32 Urker 'krotten' worden beschreven

In 1941 is de Urker burgervader Keijzer nog vol enthousiasme over de 'deelname' van de Urker gemeenschap in 'den opbouw van den polder'. Met hem dromen honderden jonge Urkers van een toekomst in de Noordoostpolder.

Als de poldersamenleving vorm begint te krijgen, lijken Urker jongeren in eerste instantie welkom. Ze gaan aan de slag als schoonmakers, kantinepersoneel en kantoorhulpen. Om zeven uur vertrekken er drie, vier bussen vol met jongens en meisjes. Urker meisjes werken vaak bij boeren in de polder, als huishoudster of kinderoppas. Harmpje is net 16 als ze in de kantine van Zuiderzeewerken in Emmeloord wordt aangenomen: "Het waren daar allemaal kerels en de een zei dit en de ander dat. Dat was niet altijd leuk maar ik gaf ze of een grote bek of een klap met de stoffer. Na twee jaar ben ik daar weggegaan. Daarna kwam ik in het Voorhuys te werken. Het klikte niet tussen de Urker meisjes en de baas, een vrouw die veel vloekte. Op een dag schold ze tegen ons toen we aan het bidden waren. Toen zijn we meteen opgestapt."

Harmpje besluit net als haar vriendinnen bij een boerengezin als dienstmeisje te werken. Harmpje: "Eerst werkte ik op de Lindeweg bij een gezinnetje. Ik sliep er ook. De man was een beetje apart, die deed 's nachts de deur van m'n slaapkamertje open. De volgende dag vroeg ik hem, waar zijn vrouw bij was, waarom hij dat deed. Dat was het einde van dat baantje." Harmpjes tweede baan is op de Kleiweg, bij een gezin uit Groningen. Harmpje: "Dat waren geen leuke mensen; slecht voor hun personeel. Toen de vrouw jarig was moest ik de kelder schoonmaken; ze deed de deur op slot. Toen ik verjaardagsvisite naar de wc hoorde gaan bonkte ik op deur en vroeg of ze me vrij wilde laten. Die vrouw was erg verbaasd dat ik in de kelder was opgesloten. Het eten was dubbel niks. Prakjes van de vorige dagen, en een kopje chocomelk met vellen. Toen ik ontslag nam was de vrouw verbaasd. 'Maar je hebt het hier toch goed', zei ze. 'Wat ik hier te eten krijg, geven wij nog niet aan de hond', zei ik."

Harmpjes laatste betrekking is op de Bomenweg bij katholieke mensen met een zevental kinderen. Het contact groeit uit tot een warme vriendschap: "Mijn moeder waste de kinderkleren en gaf af en toe een visje mee. Ik heb een van de kinderen nog gehaald. De weeën waren begonnen, maar de kraamvrouw was nog ergens anders bezig. Ik wist van toeten noch blazen, wist niet eens hoe een kind ter wereld kwam. Ik heb het hoofdje van het baby'tje gepakt en het kindje opgevangen. De pastoor vond het maar niks dat deze mensen een protestants meisje in huis hadden. Toen ik per ongeluk het heilige doopwater voor het kind

weggooide, vond de pastoor dat ik ontslagen moest worden. Dat is ook gebeurd maar de boer kreeg er gelijk spijt van. 'Je moet kiezen tussen de pastoor en ik', zei ik. 'Dan kies ik jou', zei hij, en daarna heb ik geen problemen meer gehad. Ik heb er met veel plezier tot m'n trouwen toe gewerkt."

Het verschil tussen geselecteerde boeren en verarmde vissers is groot. Standverschillen, verschil van opvatting over religie en wederzijdse vooroordelen spelen een rol in de onderlinge verhoudingen.

Jan van der Meer: "Veel jonge Urkers stelden zich wat isolationistisch op. 'Het is ons eigen eiland en dat is zo'n beetje 't paradijs. Daar voelen wij ons thuis, in die sociale orde, daaraan nemen wij deel.' Dat was natuurlijk niet bevorderlijk voor de inburgering in de polder. De Urkers wilden zelf niet ingeburgerd worden en omgekeerd wilden de poldermensen de Urkers niet inpassen. Voor mijn gevoel is lang een afstand gebleven tussen het oorspronkelijke Urk en de nieuwe polder die haar vorm, sociale orde en alles in feite nog moesten ontdekken."

Ide is vrachtwagenchauffeur en vervoert producten van en naar boerderijen. Ide: "De grote boeren, met veel bunders land, behandelden je niet zo best. Die dachten dat ze ver boven de gewone mensen stonden. De coöperaties verzochten de boeren om de chauffeurs te helpen met het laden en lossen zodat er efficiënter kon worden gewerkt. Maar het gebeurde keer op keer dat zo'n boer koffie ging drinken en je in je eentje een hele wagen met kunstmest uitlaadde."

De Urkers staan bekend als harde werkers, op wie je aan kunt. Daarom zijn er ook bazen die het voor de Urkers opnemen. Teunis pakte al het werk aan wat hij kon krijgen in de polder. Bomen planten, werken met suikerbieten, venten. De poldermannen waren erg streng voor de Urkers, zegt hij. "Maar we wisten niet beter. We waren gewend het onderspit te delven. Urk was toen erg eenvoudig; dat soort dingen werd vergoelijk. En er waren ook mensen die wegliepen met de Urkers. Die vonden ons serieus en hardwerkend. Op de laboratoria van de suikerfabrieken waar suikerbieten werden onderzocht, werkten veel Urkers. Een arrogante boer had het eens over 'die luizige Urkers' en daar had een Urker z'n beklag over gedaan. De boer moest van de baas zijn excuses aanbieden, anders werden z'n suikerbieten niet gekocht."

Doodlopende weg

Hoewel het werken in de polder door mentaliteitsverschillen niet zonder problemen is, zijn de jongeren blij met de hen geboden kansen. Toch voelen de

Urker jongeren aan dat het werk in de polder tijdelijk is. Er zijn nauwelijks doorgroeimogelijkheden en het werk beperkt zich tot laagbetaalde banen, waarvoor weinig scholing vereist is. Teunis formuleert het als volgt: “Je pakte in die tijd alles aan om te overleven. Maar het polderwerk lag eigenlijk niet in ons straatje. Je mocht wel als arbeider aan de slag maar permanent werk, dat zat er niet in. Het was een doodlopende weg en dat voelde je op je klompen aan.”

Een van de terreinen waarop de Urker gemeenschap nauwelijks voet aan grond krijgt, is de middenstand. Urk heeft door het grote aantal weduwvrouwen een levendige middenstand, variërend van winkeltjes in achterkamertjes tot gezonde ondernemingen zoals de vishandel en leveranciers van scheepsbenodigdheden. Tijdens de inpolderingswerkzaamheden leveren ze op kleine schaal diensten aan arbeiders en polderbewoners. In 1938 is op Urk een middenstandsopleiding gevestigd om vakbekwaamheid voor de toekomst op te bouwen. Bovendien hebben verschillende jongeren de ambachtsschool in Kampen gevolgd, met de belofte van de Rijksdienst ter Uitvoering van de Zuiderzeesteunwet dat ze met het diploma ‘passende arbeid’ zouden kunnen vinden. Burgemeester Keijzer is in 1941 nog zeer optimistisch over de kansen van deze vakbekwame jongeren. “Gelukkig zal over enkele jaren de polder uitkomst kunnen bieden. Urk krijgt een groot achterland”, legt de burgervader uit. Hij roept de Urker jeugd op zich te scholen zodat ze ‘wel toebereid het leven in kan gaan en met God en met eere flinke kerels worden in het nieuwe land’.

Teunis volgt zowel de landbouw- als ambachtsschool: “Mijn vader had een klein visrokerijtje. We gingen ervan uit dat de polder ons nieuwe afzetgebied zou worden. Het begon met het venten bij Ramspol. Je had toen nog ponten die de arbeiders van en naar het oude land vervoerden. De mensen stonden uren in de rij om over te varen. Wij voeren mee met een emmer haring en kistjes gerookte en gebakken vis. Halverwege stapten we over op het andere pontje. Overdag gingen we langs de boeren om te verkopen.” Teunis’ vader hoopt op een vent- of vestigingsvergunning in de polder, maar dat lijkt er niet van te komen. “Wat we ook probeerden, we kregen geen plekje op de markt in Emmeloord. Er waren tafels zat hoor, maar geen enkele Urker kreeg toestemming. Op een gegeven moment mochten we ’s winters op de grond vis verkopen. Het was verrekte koud en veel marktkooplui kwamen niet opdagen. Bijna alle tafels waren leeg, maar wij zaten daar met onze vis op de grond. De poldermannen moesten gedacht hebben: dat houden ze toch niet vol.”

De onderzochte huizen hebben veelal geen wc, drinkwater, afvoer, keuken en voldoende slaapruijnte. Bovendien zijn de meeste huizen lek en kunnen ieder moment instorten

Teunis Bakker is niet de enige die met een kluitje in het riet wordt gestuurd. Verschillende Urker ondernemers dienen een verzoek of voorstel bij de Directie in. Ze worden gesteund door hun gemeente die er nog lang van uitgaat dat de Urker vissers wellicht niet kapitaalkrchtig genoeg zijn om een boerderij in de polder te beginnen, maar dat een aantal vakbekwame ondernemers in elk geval over een vestiging in de polder zal beschikken.

Wat de Urker ondernemers zich in eerste instantie niet realiseren is dat de nieuwe polder een beschermde economie is. Als burgemeester Keijzer in januari 1942 met verschillende voorstellen voor Urker werkgelegenheid bij de

Directie komt, is de landdrost sceptisch over het hoofdstuk 'neringdoenden'. Volgens Keijzer is 'expansie (is) voor deze menschen zeer noodig': "Velen maken reeds plannen voor den polder, hetzij voor vestiging van een winkelbedrijf, hetzij voor het venten met allerlei waren bij de boerderijen." Smeding zet er een uitroepteken bij en schrijft in de kantlijn: "Gevaar voor vestiging van menschen die niet in de polder worden toegelaten." In datzelfde jaar maakt de landdrost met de invoering van een ventverordening een eind aan het venten van middenstanders en ex-vissers uit de randgemeenten in de polder. De bestuurders leggen in 1949 aan de bevolking uit dat de geselecteerde middenstanders geen hinder mogen ondervinden van 'concurrentie van het oude land'. Dit zou op de lange termijn immers schade toebrengen aan 'het polderbelang'. Als een middenstander van het oude land toch een poging doet om bij boerderijen zijn waar aan de man te brengen, aarzelt het polderbestuur niet een proces verbaal op te maken. Misschien speelt angst voor hygiëne ook een rol; Urk staat nu eenmaal niet bekend als proper. In 1948 wordt de Directie door de poldercommissie verzocht geen ventvergunningen voor consumptie-ijs aan Urkers te verstrekken, in verband met 'het grote aantal gevallen van t.b.c. en paratyphus op Urk'.

Ambtenaar A.C. van der Vliet: "De poldereconomie was een beschermde economie. Binnenskamers werd besloten geen venters toe te laten. De isolatie was toen ook zichtbaar: het pontje bij Ens was de enige manier om de polder binnen te komen. Eigenlijk was de polder een eiland."

De kantonrechter in Kampen vindt dat middenstanders uit de polder zonder vergunning moeten kunnen venten. De poldermannen stappen naar de Hoge Raad, die de Directie gelijk geeft. Vanaf nu af aan zullen 'overtreders (...) door de rechterlijke macht worden gestraft en zij lopen de kans, dat hun waren in beslag worden genomen en verbeurd verklaard worden'. Middenstanders en venters uit randgemeenten als Lemmer, Blokzijl en Urk halen bakzeil – voor hen is en blijft de polder verboden terrein. Uiteindelijk zal na strenge selectie een tweetal Urker middenstanders toestemming krijgen een winkel in een van de polderdorpen te beginnen.

Voor de vlakte

Het imago van het voormalige eiland, aanvankelijk geprezen door romantisch georiënteerde schrijvers en kunstenaars, wordt in de jaren vijftig en zestig gedomineerd door de negatieve blik van inpolderaars. De economische en sociale

Sommige gezinnen wonen met twaalf mensen in kleine huisjes

uit een kamer, een keuken, een bedstee en een zoldertje. De woning verkeert in 'vervallen en verwaarloosde toestand', en het grote gezin leeft vrijwel zonder daglicht en verse lucht. Op andere foto's ziet men zolderkamertjes met een lange rij ledikantjes en bedden; de volwassenen delen de kleine bedsteden. De beschrijvingen van 'deze krepeergevallen' zijn 'mild', meldt de nieuwe burgemeester J. Schipper in zijn voorwoord. "Het zal de lezer na kennismaking niet verwonderen, dat de tuberculose op Urk het dubbele van 's lands gemiddelde is", schrijft Schipper, die eraan toevoegt dat Urk in 1957 twintig procent van alle Nederlandse tyfusgevallen voor haar rekening neemt.

omstandigheden worden er na de oorlog niet direct beter op. De door de polderdirectie beïnvloede onderzoeken uit de jaren dertig en veertig pleiten voor emigratie van de helft van de bevolking en sanering van de oude dorpskern. In 1955 gaat de gemeente ermee akkoord dat de Planologische Dienst van Overijssel een plan zal opstellen. Sanering is inderdaad hoognodig, temeer omdat de gemeente door gebrek aan grond geen kans heeft gezien om nieuwe huizen te bouwen. Onbewoonbaar verklaarde woningen kunnen niet worden gesloopt vanwege de ernstige woningnood. De gemeente zet de autoriteiten onder druk door in 1957 het rapport 'Woningtoestanden' te publiceren. Het boek beschrijft 32 'krotten', oftewel onbewoonbaar verklaarde woningen, compleet met zwart-wit foto's. De details zijn schrijnend. In een van de huisjes woont een gezin van twaalf personen, inclusief kinderen van één, twee en drie jaar. Toch bestaat de hele woning slechts

Het saneringsplan dat later dat jaar wordt gepresenteerd pakt het probleem wel zeer drastisch aan. Geheel in lijn met de 'moderne opvattingen' van de inpolderaars stelt de Planologische Dienst voor het oude dorp, met uitzondering van vuurtoren, gemeentehuis, hotel, hervormde kerk en vier woningen, tegen de vlakte te gooien. Op het voormalig eiland verrijst volgens het plan een nieuw dorp, qua ontwerp vrijwel identiek aan die van de dorpen in de Noordoostpolder. Het historische en organische karakter van de Urker gemeenschap zal gemaakt en

in een klap ongedaan worden vervangen door het monogame ontwerp van de polderdorpen.

Urk zou worden herschapen tot een soort elfde poldergemeenschap, qua buitenkant geheel in harmonie met de nieuwe,

De inpoldering betekent het einde van de Urker veeteelt-bedrijven (links) en het begin van grootschalige landbouw, veeteelt en tuinbouw in de Noordoostpolder (rechts) (foto Nieuw Land Erfgoed Centrum)

dominante omgeving. De ultieme oplossing van het 'probleem Urk': maak het eenvoudigweg met de grond gelijk.

De zojuist aangestelde nieuwe burgemeester van Urk, J. Schipper, voelt wel voor het plan. De tegenstellingen tussen de woonomstandigheden in de nieuwe polder en het oude Urk worden steeds groter en afbraak van het oude dorp lijkt hem een goed alternatief. Het is aan de actie van oud-visser en wethouder Lubbert Kramer te danken dat het plan uiteindelijk geen doorgang vindt. Dat de ongevoelige burgemeester voor het plan is, kan hij begrijpen, maar 'weldenkende mensen, zelfs ongelovigen, zullen ons respecteren als we ons zelf willen blijven, als we het volkskarakter ook op dit terrein niet willen verloochenen'. Het plan wordt niet geaccepteerd door de gemeenteraad, maar het zal nog minstens tien jaar duren

voordat de autoriteiten hun houding ten opzichte van de ontwikkeling van het oude dorp wijzigen en Urk als 'karakteristieke nederzetting' beginnen te beschouwen.

Het scheelt maar weinig of Urk wordt in de jaren vijftig en zestig voorgoed van de kaart geveegd. Dit ligt niet alleen aan de autoriteiten; de Urker gemeenschap neigt er tijdens de economische opleving toe om de historische visserswoningen af te breken en te vervangen door ruime, moderne huizen. Enkele authentieke huisjes worden door het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen gered, waar ze nu nog als levend verleden te bezichtigen zijn. Als in de late jaren zestig voor het eerst over cultuurbehoud en renovatie wordt gesproken, kan een deel van de oude kern worden behouden. Net op tijd keert het tij.

Op afstand

Het bezoek van de vijf mannen aan de nieuwe landdrost in 1955 levert weinig resultaat op. Hoewel Minderhoud 'met nadruk' stelt dat er geen enkele reden is waarom het tussen hem en het Urker gemeentebestuur niet zou boteren, verandert er niets tot weinig. "De gebieden mogen wel anders geaard zijn, doch het gaat de goede kant op met de assimilatie", meent Minderhoud. "Op Urk mag men echter niet verwachten, dat [ik] op alle vragen onmiddellijk 'ja' zal zeggen." Bovendien zijn 'de Urkers te lang afzijdig gebleven bij de werkzaamheden in de Noordoostpolder'. Kortom, de kansen zijn verkeken; men moet immers aan 'zekere eisen van vakbekwaamheid' voldoen? En zo houdt het polderbestuur Urk op afstand.

De inpolderaars zijn niet van plan de Urkers een plek te geven in hun modelgemeenschap. Sterker nog, enige link met deze 'merkwaardige' gemeenschap moet worden vermeden, tenzij het zich qua mentaliteit en uiterlijk transformeert in een elfde poldergemeenschap. Slechts een wonder kan Urk nu nog redden.

Het wonder van Urk

Ruimen vol schol en tong. Karavanen van internationale koelwagens volgeladen met gefileerde platvis. Het ene na het andere moderne, comfortabele schip dat ten doop wordt gehouden. Van kleine visserswoning tot riante bungalow. Van houten visafslag tot ultramoderne visveiling. De wijzer van de kopersklok draait als een bezetene in het rond – er lijkt geen einde aan te komen.

De ontwikkeling van de Urker visindustrie zal later het Wonder van Urk worden genoemd. Er zullen vergelijkingen worden gemaakt met het volk Israël dat door God wordt uitgeleid uit Egypte en met manna wordt gevoed. 'Besturige', zegt een van de geïnterviewden. Het blijft een wonderlijk verhaal, de ontwikkeling van een verarmde eilandbevolking, die door sociologen als lui, zwaar op de hand, ongeconcentreerd en ongedisciplineerd was bestempeld, maar die zich ontwikkelt tot de grootste platvisexporteur van Europa. Met de modernste vloot van de regio. Nederlands gulste donateur van goede doelen. Een opeenstapeling van superlatieven.

Wie de Urkers vraagt wat het Wonder van Urk precies is, krijgt telkens een ander antwoord. "Het was de inventiviteit en werklust van de vissers en handelaren", zegt Leendert. "Urk wilde die doemdenkers laten zien dat ze er finaal naast zaten. En ze konden het niet van elkaar verdragen dat de één een groter schip of huis had dan de ander", zegt Klaas Hoekstra. Anderen hebben zo hun eigen verklaring: "Het was de zilverput van Breskens", "Het was de Amsterdamsche Bank", "Gods zegen op onze zondagrust" of "Een kat in het nauw maakt gekke sprongen". En: "Leugen en bedrog".

De succesvolle visserij 'om de Zuid' biedt Klaas Hoekstra's familie de gelegenheid de oude UK 66 (links) in te ruilen voor een echte kotter (rechts)

Tot diep in de jaren vijftig likt de Urker vloot haar wonden. De Duitse bezetters hebben de meeste botters in beslag genomen of laten zinken. De schepen die terugkomen worden beter ingericht, met een visruim. Sommige vissers hebben tijdens de oorlog goed kunnen vissen: in de sloten van de droogvallende polder, of net buiten de Afsluitdijk, op haring. In het IJsselmeer zijn de 'zoute' vissoorten gestorven maar hier komt paling en snoekbaars voor in de plaats. Een enkele visser kan zich een nieuwe kotter veroorloven. Nieuwsgierige vissers reisden in de jaren dertig naar Denemarken om zich te scholen in de snurrevaadvijsserij. Op de Noordzee is nog altijd mijnnegevaar, maar de Urker vissers zijn bereid te experimenteren met nieuwe technieken en vissoorten. De banken zijn bereid de nodige financiële risico's te nemen. Terwijl onderzoekers spreken van het

'afstervingsproces' van de Urker visserij wordt eind jaren veertig de 'zilverput van Breskens' ontdekt. Het zuidelijke deel van de Noordzee blijkt vol haring te zitten. Al snel wordt de haringvisserij 'om de zuid' geleid door de Urkers.

Klaas Kramer is 14 als hij bij zijn vader aan boord komt. Klaas: "Mijn vader had gehoord dat er om de zuid veel haring werd gevangen. Op 3 januari 1947 gingen we richting Breskens en visten voor de Belgische kust. We besomden netto dertienduizend gulden in die week, dat was een geweldig bedrag. De kwitantie heeft nog een tijd bij ons in de Bijbel gelegen."

Klaas vist tien jaar bij zijn vader als deze suggereert dat hij zelf maar een kotter moet kopen: "Mijn vader stak er zijn centen in, en de rest deed de Amsterdamsche Bank. De banken kregen in de gaten dat zij er ook wel een paar centen aan konden verdienen. De bank zei zelf tegen de vissers: 'Is het niks voor jou, een eigen kotter, je hebt immers een huisje en je hebt jongens'. Iedereen had wel een huisje en aan jongens was ook geen gebrek. De pk-race kwam in die tijd ook op gang. In 1946 was het honderdtwintig pk per schip, in 1957 tweehonderd pk, in 1962 tweehonderdvijftig pk, toen werd het vierhonderdvijftig pk. Zo groeide het langzamerhand tot schepen van 4000 pk begin jaren negentig."

De Urker vloot groeit flink. Vissers kopen iedere vier jaar een nieuwe, grotere kotter. In 1961 wordt de boomkorvisserij geïntroduceerd. Hiermee vangt men tien keer zoveel als met de snurrevaad- of bordenvisserij. De nieuwe methode is gevaarlijk: de schepen zijn in eerste instantie niet stabiel genoeg en slaan om als een net blijft steken, of een verkeerde manoeuvre wordt gemaakt. In korte tijd verongelukken vijf schepen met hun bemanningen. Urk rouwt om de overledenen, maar is niet te stuiten: een kat in het nauw maakt gekke sprongen.

De boomkorvisserij wordt gedomineerd door de Urker vloot. Vissers uit andere voormalige Zuiderzeegemeenschappen stoppen; het kostte veel mensenlevens. De Urkers houden vol. Volgens de Volendamers zijn de Urkers materialistisch. Klaas Kramer: "Urk ging door, omdat ze niks anders hadden. Ze hadden geen achterland, zoals al die andere vissersplaatsen. Die vissers konden 's winters bij boeren op het land werken, maar Urk was een klein eiland. Dat was de reden dat ze uiteindelijk voorspoed kregen."

Kind aan huis in Parijs

Sommige ondernemers dromen van een eigen visverwerkende industrie. Nu het voormalige eiland een wegverbinding heeft, moet het toch mogelijk zijn een deel van de aanvoer op Urk te verwerken en te verkopen? Deze droom wordt in de jaren zestig werkelijkheid. In maart 1962 sluit de IJmuider visafslag zijn zaterdagmarkt. Het personeel voelt er weinig voor in het weekend te werken. De vissers willen hun visweek niet met een dag te verkorten. De Urker vissers grijpen hun kans. Zij richten de handelsvereniging Urker Vis Aanvoer en Afzet (UVAA) op.

Teunis werkt in de kleine visrokerij van zijn vader als de eerste partijen Noordzeevis in de Urker afslag worden verkocht. Vader Reinier Bakker weet twee kottereigenaren ervan te overtuigen hun vangst naar Urk te brengen en neemt hiermee grote risico's: de afslag is een houten gebouwtje, zonder koel- of vriesruimte. De enige ijskelder die Urk rijk is, ligt aan de andere kant van de haven. De verkoop van de eerste partij is gegarandeerd door de joodse visinkoper Wijnschenk uit IJmuiden, die zegt dat hij 'de ontwikkeling' van de Urker vishandel 'niet wil stuiten'. Tot ieders verbazing besluiten nog twee vissers hun vangst op Urk te lossen. "Het ging om 20.000 kilo tong, de vis

*Vrachtauto's volgeladen
met verse schol en tong
rijden op en neer naar
Parijs en andere Europese
bestemmingen*

stond tot aan het plafond opgestapeld in afslag. Wijschenk liet ons niet vallen en kocht die partij ook op. We waren tot zaterdag 's avonds twaalf uur bezig de tong in de ijskelder weg te bergen. Zondagavond begonnen we om twaalf uur en zes uur later stonden de kistjes tong op de vrachtauto. Precies op de valreep, om negen uur, reed de chauffeur het terrein van Wijschenk op." De situatie wordt iets gemakkelijker als vijf handelaren een jaar later de Urker Vis Export Combinatie UVEC oprichten. Ze leggen elk vijfduizend gulden in, een bedrag dat ze nauwelijks kunnen ophoesten.

1962 wordt het jaar van de omslag. De omzet van de Urker visafslag bedraagt ruim 10 miljoen gulden. Als in 1965 een nieuwe visafslag wordt geopend, blijkt de ruimte op topdagen meteen alweer te klein. De handelaren zoeken actief naar nieuwe afzetmarkten, in binnen- en buitenland. Teunis reist samen met zijn vriend Pieter in een rammelend Fordje naar Breskens, om te kijken of hij een handelkje in rondvis kan opzetten. "Het was een vrachtautootje met kuren. De gaten in de cabine waren afgedekt met tegels en proppen papier. De ruitenwissers werden met de hand bediend. Het schakelen ging met veel herrie gepaard. Gelukkig hadden we een spinnetje tussen ons in staan, waar we vis op bakten. Het hielp als je aangehouden werd en je kon zo'n politieman een gebakken visje aanbieden." De reis via Overijssel en Utrecht naar Vlissingen neemt een hele dag in beslag. Pas de volgende dag steken ze met het Fordje op de veerboot over naar Breskens. De reis is zeer uitputtend, maar succesvol.

Het is deze houding die de Urker vishandel nieuwe impulsen geeft en tot ongekende hoogte brengt. In Parijs besluit een delegatie van de UVEC een uitstapje naar Boulonge te maken. De handelaren worden gearresteerd door de spoorwepolitie omdat ze vergeten zijn een kaartje te kopen, maar ontmoeten ter plekke visimporteur Sobex, waarmee een miljoenencontract wordt afgesloten. De banken zijn zich bewust van het potentieel van de Urker visserij en vishandel en zijn doorgaans bereid de investeringen te steunen. Teunis: "Ik kocht vis in in de afslag van IJmuiden en verbaasde me erover dat ik zo vriendelijk werd behandeld. Ik was immers maar een Urker palingroker, met het aalbloed nog tussen de vingers? Later vond ik uit dat Kees Zeeman van de bank de mensen daar had verteld dat ik goed was voor een miljoen. Terwijl ik in werkelijkheid alleen maar schulden had."

De Urker handelaren zijn al snel kind aan huis in Frankrijk, Italië en de Verenigde Staten. Moderne fileer- en diepvriesbedrijven verrijzen op de plek waar vroeger de zegen met haring werd binnengehaald. Koelwagens uit alle

*Modernisering en
schaalvergroting van de
vloot en de visverwerkende
industrie leiden tot top
besommingen*

zeggen. Een bescheiden Marshall-plan is hier nooit aan de orde geweest. Als we subsidies aanvroegen voor modernisering van de visverwerkende industrie kregen we altijd een negatief antwoord. De Urkers hebben het zelf 'bemoord'. De visserij heeft haar tol geëist. Er is leergeld betaald. Een kotter kostte in die tijd evengoed zes, zeven ton, hoor!"

delen van Europa rijden Urk binnen en vragen aan het begin van het dorp bij winkelier en taalwonder Gerrit Wakker om instructies.

Teunis: "Het was een tijd van hard werken. We reden in die tijd zelf nog naar Parijs, met dat gebrekkige vrachtautootje. Je spijkerde de kistjes zelf in elkaar, en alles werd met de hand geladen. Dan lossen met de hand in Parijs en meteen weer terug naar Nederland om de spits te ontlopen. Je sliep soms dagenlang niet. Achteraf gezien lijkt het allemaal erg romantisch. Iedereen stond nog voor elkaar klaar. Dat was ook zo, maar onder wat voor omstandigheden je leefde, dat was onbeschrijflijk. Het was kracht naar kruis."

Leendert is in deze periode een van de oprichters van exportbedrijf Northseafood, voorzitter van Visserijbelangen en wethouder. Hij heeft respect voor het ondernemerschap van de Urker vissers en handelaren.

Leendert: "In de jaren vijftig had de landdrost het hier voor het

Ontsporingen

Maar het Wonder heeft een keerzijde. Openlijk verzet tegen de overheid, materialisme, onderlinge wedijver. Leendert: “Op een gegeven moment is de zaak doorgeslagen. Van vreselijke armoede naar een zeer riant inkomen. Daar zijn ontsporingen uit ontstaan. Men wist niet goed hoe men met die rijkdom om moest gaan. Er waren knechts die zestig-, zeventigduizend gulden verdienden – hetzelfde als een arts of chirurg in die tijd. Het algemene gevoel was dat men ongewenst was. En dat werd gecompenseerd met soms te dure investeringen. Ons was geleerd dat je eerst je hypotheek moet afbetalen, voordat je aan iets nieuws begint. Maar deze generatie vissers zette met onafbetaalde schepen dure huizen neer – die moesten soms later weer verkocht worden. Er werd niet op de lange termijn gedacht. Al met al zijn we er bekaaid vanaf gekomen. We zijn er geen beter mens van geworden.”

De jaarlijkse kerstcollecte voor de Urker Stichting Ethiopië brengt elk jaar meer geld op. Leendert: “Ik heb vaak het gevoel gehad dat de collecte voor Ethiopië een soort zoenoffer was. Ieder jaar meer geld in de bus. Men was royaal voor een ander, maar nog royaler voor zichzelf.”

In 1973 worden door de Europese Economische Unie collectieve visquota vastgesteld. Een jaar later krijgt ieder schip een eigen quotum. Als de olieprijs de pan uitrijzen pleit Klaas Hoekstra als voorzitter van de Vissersbond voor vermindering van het motorvermogen. Hij is bezorgd over overbevissing en rentabiliteitsverlies. De saneringsronde lijkt even succesvol maar al snel maken de vissers gebruik van susidieregelingen om grotere schepen te bouwen. Bovendien lijkt de Nederlandse overheid de quoteringsmaatregelen niet serieus te nemen.

Voormalig visserijbestuurder Klaas Hoekstra: “Urk was aanvankelijk erg gezagsgevoelig. Maar de overheid stond toe dat de schepen en quota steeds groter werden. Men vond het makkelijker als de kleine vissers verdwenen en de schepen steeds groter werden, zodat er minder bedrijven overbleven. Als visserijorganisatie zeiden we steeds dat de vissers zich aan de regels moesten houden. Maar de overheid vond het al genoeg als het op papier klopte, naar de werkelijkheid werd niet gekeken. Het gedoogbeleid heeft veel verpest.”

Het eerste wat verdween was de onderlinge solidariteit. Klaas Hoekstra: “Als je in de eilandtijd visser was, hielp je elkaar en vertelde je door wat goede visplekken waren. Dat verdween later, men wilde de plek voor zichzelf houden. Men ging in geheime codes verwante schepen in kennis stellen van de

plekken. Vissers werden concurrenten van elkaar. Dat ging dan van: 'Vang je nog wat?'. 'Nou, het is niet zo best'. Dan wist je dat er goed werd gevist."

Klaas Kramer koopt in 1974 een nieuw schip voor 2 miljoen gulden. Klaas: "We moesten een bepaalde besomming halen om het rendabel te maken. We kregen een quotum waarmee we nog maar de helft mochten vangen. De Urkers werden inventief. Leugentjes om bestwil. En redeneringen zoals: 'Ja, je moet de overheid dienen, maar wat is eigenlijk onze overheid?' De Nederlandse overheid, of Brussel? Er kwam een enorme grijze markt opzetten. De Algemene Inspectiedienst moest controleren, maar die zat er ook mee in de maag. De rechter sprak bijvoorbeeld uit: 'De overheid legt jullie beperkingen op zonder compensatie, dus ik kan geen zware straf opleggen'. 'Zelfs de rechter is het met ons eens dat dit niet kan', redeneerden de vissers."

Als Klaas op een gegeven moment eerlijk zijn vangst invult, zegt een inspecteur: "Kramer, dit kan zo niet. Zo krijgen wij moeilijkheden en jij ook." Klaas: "Sinds die tijd vulde ik de helft in. Onderaan het formulier stond: 'Aldus naar waarheid ingevuld'. Ik schreef: 'Aldus naar waarheid de helft ingevuld'. Dat is jarenlang geaccepteerd. Iedereen nam een loopje met de regels: de visafslagen, de overheid, het productschap voor de visserij. De afslag hanteerde twee brieven: een legale en een grijze. Alles werd wel naar de fiscus toe verantwoord, maar de overheid stuurde alleen de legale brieven door naar Brussel, de helft van wat werkelijk was gevangen."

Geestelijk faillissement

Een 'wonder' gebouwd op leugen en bedrog. In de jaren tachtig stort het kaartenhuis in. Nederland ondertekent in Brussel een nieuw visserijakkoord en belooft de regels beter na te leven. De inspectiedienst doet invallen bij visafslagen, neemt grote partijen vis in beslag, schrijft boetes uit en arresteert visserijbestuurders. Urker vissers verzetten zich met man en macht. Soms hoort men: 'Ze gunnen het ons niet'. De Urker vissers leven met een gevoel achtergesteld te zijn door de autoriteiten, die hen in 1932 de *mare liberum* afnam, visgronden tot aardappelvelden bestemde, en nu opnieuw de visserij op de Noordzee aan banden legt.

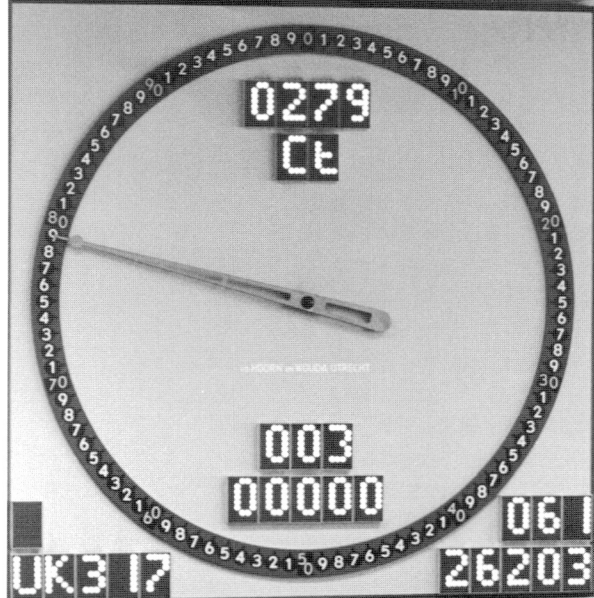
Klaas: "Iedereen kwam in de cel terecht. We werden een aanklacht voor de wereld. Er werden administraties van de afslagen in de brand gestoken. Ik had contacten met de AID en hoorde wat de plannen waren: er stonden boetes te

wachten van miljoenen per jaar. De controles waren streng en de straffen ook. Je kon zelfs een nul-quotum krijgen voor een jaar.”

De Urker gemeenschap begrijpt dat de overheid nu wél serieus is. Het zwaard van Damocles hangt boven de vloot; bedrijfssluiting lijkt het enige alternatief. De Urker kerken beraden zich op een levensgroot dilemma: mogen de Urker vissers die massaal de wet overtreden nog wel aan het Heilig Avondmaal? In maart 1989 wordt Klaas Kramer gearresteerd. De Urker gemeenschap reageert geschokt op zijn arrestatie. Behalve eigenaar van de UK 167 is Klaas sinds 1983 voorzitter van belangenorganisatie PO Oost, directeur van de visafslag in Harlingen en ouderling in de christelijke gereformeerde kerk. Zijn kerkenraad weet niet hoe het met de kwestie om moet gaan en zegt de daden van Kramer niet als misdaad aan te merken. Toch blijkt de arrestatie het begin van een ommekeer.

Klaas: “Ik kreeg tijd om na te denken en realiseerde me dat we met onze manier van vissen, die van leugen en bedrog aan elkaar hing, niet alleen zakelijk maar ook geestelijk ons eigen graf aan het graven waren.” Hij roept de leden van PO Oost bij elkaar en roept hen op ‘clean’ te worden. Als de meerderheid van de leden akkoord gaat, treedt het bestuur krachtig op. De visafslag in Harlingen stopt van de een op de andere dag met haar grijze boekhouding. Schepen kunnen nu alleen nog lossen wat ze volgens hun kwantum mogen aanvoeren. In november 1990 komt de Urker visfraudeaffaire voor de Zwolse rechtbank; de geëiste geldboetes variëren van 50.000 tot 1 miljoen gulden. De klap komt hard aan. Diezelfde maand neemt de kerkenraad van de christelijke gereformeerde kerk een ingrijpende beslissing: het avondmaal, dat viermaal per jaar wordt gevierd, wordt uitgesteld. De kerkenraad roept de Urker vissers op tot verootmoediging en gebed. De gereformeerde kerk volgt met een verklaring waarin ze erkent dat ‘het verkeerd is geweest dat [de kerkenraad] jarenlang gezwegen heeft over de bij een ieder bekende praktijken rond alles wat met de visserij te maken heeft in onze gemeente’.

Hoewel de visserijbestuurders een volledige bekentenis hebben afgelegd, zegt de Zwolse rechtbank in december dat de tenlasteleggingen niet kunnen worden bewezen. De bestuurders worden vrijgesproken*. Maar in de Urker visserijgemeenschap is het roer al om. Langzaam maar zeker raken alle betrokkenen ervan overtuigd dat er eerlijk moet worden gevist, om financieel en geestelijk faillissement te voorkomen.

In de jaren zestig groeit de Urker visindustrie uit tot de grootste van West-Europa. Een moderne veilingklok klokt gunstige visprijzen

ervaren. Bepaalde mensen is een druk in de rug gegeven. Bijvoorbeeld die joodse koper uit IJmuiden. Later heeft hij veel last van de Urker concurrentie gekregen; IJmuiden stelt nu niks meer voor. Urk had geen rechten in de polder en was zonder hulp van Boven weggevaagd. Ik heb gehoord dat ze Urk voor de vlakke wilden gooien en er een vliegveld wilden bouwen. De naam Urkerland werd alsnog veranderd in Noordoostpolder. Dat heeft in die tijd wel zeer gedaan. Nu geef ik er niet meer om. Mensenwerk betekent weinig, heb ik geleerd.”

Als tijdens de visfraudeaffaire de Urker gemeenschap verantwoordelijkheid neemt voor haar eigen daden neemt ze een belangrijke stap. In feite wordt het voormalig eiland volwassen. Niet langer worden de Nederlandse overheid en

Om de vloot ‘clean’ te laten opereren vormen de groepen samenwerkende vissers zogeheten Biesheuvelgroepen, genoemd naar een stuurgroep, commissie Biesheuvel. De groepen beheren de vangstquota door onderlinge afspraken te maken en controle op de aanvoer uit te voeren. Hierdoor wordt de aanvoer beter gespreid over het jaar en wordt iedere visser in staat gesteld zijn eigen contingent op te vissen. De groepen blijken goed te functioneren. Het probleem van overcapaciteit van de Urker vloot wordt opgevangen door de sanering van een 25-tal schepen. De helft van de Urker vloot kiest ervoor onder buitenlandse vlag te varen. Hierdoor wordt de druk op het Nederlandse vangstquotum in grote mate verminderd.

Volwassen worden

Wat het ‘Wonder van Urk’ ook was, de economische opleving gaf het voormalig eiland de gelegenheid zijn eigen toekomst te bepalen. Het was niet langer gedoemd tot een bestaan als levenloos museumdorp of armlastige uitwas van een perfecte polder. Sommige geïnterviewden beschouwen de opleving als ‘besturing’. Teunis:

“Die opleving, dat heb ik echt als een wonder

*De visserij is en blijft een
gevaarlijk beroep: het
aantal slachtoffers is hoog*

gezagsdragers gezien als machten van buiten de gemeenschap, als 'vreemden' die men naar willekeur wel of niet serieus neemt. Het opvolgen van internationale politieke besluiten, het delen van de visgronden en het beschermen van de visbestanden, maakt de Urker gemeenschap onderdeel van de politieke eenheid die Nederland en de Europese Unie vormen. Meedenkers in plaats van slachtoffers. Onderhandelaars in plaats van overtreders. De vissers hebben leren leven met de eeuwige controle, de bezoeken van inspecteurs uit Duitsland, Engeland en Denemarken op volle zee. Ze hebben hun aanspraak op een vrije zee verloren, maar krijgen er iets voor terug: de wetenschap dat ze net als hun voorvaders een eerlijk beroep uitoefenen, rentmeesters zijn, en onderdeel zijn van een groter geheel.

* *Later wordt de uitspraak door het gerechtshof ongedaan gemaakt en worden er alsnog hoge boetes geheven.*

Bitter Zoet

Op de Lemsterdijk kijken twee Urker mannen uit op het dorp en op de werkzaamheden van Rijkswaterstaat. De eeuwenoude zeevering wordt opgehoogd; midden in de zomer is de toegang tot de twee strandjes geblokkeerd door bergen zand en stenen, grijpers, ijzeren hekken. Net als tijdens de inpoldering weerklinkt het 'nieren-doordringend staalknarsgeluid' van grijpers.

"Toen is het ze niet gelukt het eiland plat te gooien, nu proberen ze het opnieuw", zegt een van de mannen. "Als je ziet wat een rotzooi ze hier iedere keer maken, het is net of ze het met opzet doen", zegt de ander. We vragen om opheldering. Het antwoord is niet duidelijk. 'De autoriteiten zijn altijd tegen Urk geweest'. 'Ze mogen ons nu eenmaal niet'. 'Ze wilden van Urk een openluchtmuseum maken'. Concrete voorbeelden weten de mannen niet te geven.

Wie de recente geschiedenis van Urk niet kent, zou kunnen denken dat het gaat om een typisch bekrompen eiland-gevoel: wij tegen hen. De minderheid die zich ondergesneeuwd voelt en geneigd is tot jeremineren. Wie zich enigszins verdiept in de overgang van de zoute naar de zoete tijd, begrijpt dat er meer schuilt achter de conversatie op de dijk.

Vrijwel niemand in Urk weet precies wat er rond de inpoldering door de autoriteiten over hen werd geschreven en besloten. Men had het overzicht niet, was te druk, of wilde het liever niet weten. Wel bestond er een algemeen onbehagen ten opzichte van de 'poldermannen' en provinciale en nationale autoriteiten: "Ze waren ons niet gunstig gezind."

Het is achteraf moeilijk vast te stellen wat het effect van dit gevoel is geweest. In elk geval bracht het de Urker zover het gezicht van de polder af te wenden en terug te keren naar zee. De onwelkome houding gaf vissers en middenstand een extra stimulans om te experimenteren, grote risico's te nemen en zelfredzaam te zijn. Maar misschien zijn er meer lijnen te ontdekken. Het feit dat Urk in zekere zin nooit eiland af is geworden. Een Urker verhuist over het algemeen niet graag naar elders; jonge Urkers die voor studie of werk een periode buiten Urk wonen, stellen vaak alles in het werk om terug te komen. Urk trouwt vaak met Urk. Er is ondanks de geweldige groei van de bevolking een relatief sterke saamhorigheid. Sommige 'oude' waarden blijven belangrijk: zondagsrust, zorg voor zieken en ouderen, het kerkelijk leven, het sluiten van de gelederen in tijden van nood.

Het onrecht van het verleden wordt gevoeld tot op vandaag. De negatieve behandeling door de autoriteiten tijdens de inpoldering en later de quotering heeft geleid tot een gevoel van minderwaardigheid, gecamoufleerd door bravoure en –in sommige gevallen- arrogantie. De Urkers hebben vaak een houding van 'lot maar mauwen die vreemden', laat die vreemden maar kletsen. De Urker bevolking is zich er –bewust of onbewust- van doordrongen dat ze weinig van de polder en 'Den Haag' te verwachten heeft en het uiteindelijke zelf moet zien te redden. Tegelijkertijd heeft de Urker gemeenschap haar positieve eilandtijd-eigenschappen niet helemaal verloren: men blijft leergierig, geïnteresseerd in de gedachten en gevoelens van de niet-Urker en voor bezoekers staat dag en nacht de koffie en een gebakken visje klaar.

Thuiskomst

Als we in de zomer van 2005 Urker meisjes op de kermis in Emmeloord interviewen, concluderen we dat de afstand tussen de jongere generaties sterk is verminderd. Internet en high-tech communicatie maken het contact eenvoudiger – men ontmoet elkaar in chatrooms en via mobieltjes. Toch blijft de voorkeur uitgaan naar partners uit eigen parochie, want 'die zijn knapper' en 'dan kun je je eigen taal spreken'. Tijdens een studie naar de relatie tussen de Noordoostpolder en de randgemeenten bleek in 1980 dat de dorpen Kuinre, Blokzijl,

Wanneperveen, Giethoorn, Blankenham, Blokzijl en Vollenhove en Urk weinig van de ontwikkelingen in de polder hebben geprofiteerd. De 'poldercentrische' politiek betekende dat de randgemeenten in eerste instantie profiteerden van de inpolderwerkzaamheden, maar dat vervolgens de 'gesloten polder' zich los van het oude land ontwikkelde. Urk wist als enige randgemeente haar economie vleugels te geven.

In de jaren tachtig verbeterd de situatie. De contacten tussen polder en oude land nemen toe: Emmeloord wordt steeds vaker een plek om te winkelen en in het uitgaanscircuit treffen jongeren elkaar. Urk is qua winkelketens, speciaal onderwijs, bepaalde vormen van hoger onderwijs en medische zorg afhankelijk van de polder. Momenteel neemt deze afhankelijkheid af: doordat de Urker bevolking blijft groeien zijn steeds meer faciliteiten lokaal beschikbaar. Tegelijkertijd groeit Urk de polder in: de ene woonwijk na de andere vult de afstand tot Tollebeek en Emmeloord. Tegengestelde bewegingen, en het is met name aan de beide gemeentebesturen om het contact tussen beide groepen te verbeteren en stimuleren.

De provinciale herindeling van 1986, waarbij Urk werd ingedeeld bij de provincie Flevoland, betekende voor Urk een doorbraak. "Van een aanhangsel bij de provincie Noord-Holland, tot een gedoogbeleid bij de provincie Overijssel, zijn we bij de herindeling bij Flevoland thuis gekomen", concludeert dorpshistoricus Albert van Urk. Urk en Schokland zijn de enige historische attracties in de provincie – iets wat door 'Lelystad' sterk wordt gewaardeerd. Terwijl Urk van de provincie Overijssel jarenlang moest soebatten voor een subsidie voor zwembad en sporthal wordt het nu door Flevoland soepel en genereus behandeld.

Mocht er ooit een gemeentelijke herindeling plaatsvinden en Noordoostpolder samen met Urk een gemeente vormen, dan zal het cultuurverschil tussen vissers en boeren, geselecteerde pioniers en 'afstammelingen van de bijbelse oudvader Seth' (aldus Urker geschiedschrijver Cees de Vries) opnieuw boven water komen. De wonden van toen zullen opnieuw schrijven. Tegelijkertijd biedt dit nieuwe verband een kans op meer begrip en mogelijk herstel. Er zal worden gepraat over de naam van de gemeente en wellicht (opnieuw) ook die van de polder. Wie weet kijken de politieke vertegenwoordigers tegen die tijd anders aan tegen de rol van Urk in de polder. Wellicht wordt de naam Urkerland of Urkerwaard uit de oude doos gehaald en worden andere historische onjuistheden alsnog gecorrigeerd.

Inhaalslag

Landelijk gezien heeft Urk over gebrek aan aandacht nooit te klagen gehad. Cameraploegen uit binnen- en buitenland lopen bijna wekelijks door het dorp. “Een Urker hoeft z’n mond maar open te doen of het komt op de televisie.” Niet alle aandacht is positief. De media worstelen met tegenstellingen: eigenzinnigheid versus orthodox geloof, psalmen versus pilsjes, zaterdaggeweld versus zondagsrust, het ruwe, avontuurlijke vissersleven versus high-tech industrie, ‘zware’, vrome opvattingen versus een lakoniek, gastvrij, opgeruimd volkskarakter, Shangri-La versus Sodom en Gomorra. Misschien is Urk net als rond de vorige eeuwwisseling nog altijd of opnieuw symbool voor de verdwijnende ‘Gemeinschaft’, levende gemeenschap. De belangstelling wordt wellicht net als toen gevoed door angst voor automatisering, eenvormigheid, schaalvergroting. De romantici zien in wellicht Urk sporen van een authentieke, relatief onafhankelijke gemeenschap, die nog niet is opgeslokt door projectontwikkelaars en multinationals. Voorstanders van liberalisme en vooruitgang zien een verstarde gemeenschap die in elk geval qua opvattingen in de eilandtijd is blijven steken. De Urkers dienen hoe dan ook als mediagenieke, onnavolgbare, controversiële, lastige, maar uiteindelijk dankbare objecten. Urk is ‘in’.

De polder is ‘uit’, concludeerde de Architectuur Biennale 2005. Planologen en architecten presenteerden plannen voor alternatieve polders, waarbij land en zee speels samenwerken in plaats van elkaar te bevechten. Het lijkt erop dat Nederland bereid is op minder militaristische wijze met het water om te gaan. Nederland leeft met (en niet: strijdt tegen) water. Hoewel dijkophoging en landversteving nog steeds deel uitmaken van het huidige waterbeleid, wordt de nadruk gelegd op het creëren van ruimte voor water door de aanleg van vijvers, het verlagen van uiterwaarden en het achteruitplaatsen van dijken. Een modelpolder als de Noordoostpolder zal er niet meer komen. De geschiedenis kent vele voorbeelden van ‘social engineering’ waarin top-down werd besloten wie hoe en waar wel/niet mag wonen. In de Noordoostpolder leek het ‘poldergerichte’ beleid te werken; economisch gezien ging het de geselecteerde bewoners voor de wind. Maar de tijd haalde het poldermodel van Smeding snel in. Industrialisatie en schaalvergroting leidde tot ontslag van arbeiders, voorzieningen in kleine dorpen kwamen onder grote druk te staan, de grote nadruk op landbouw leidde tot een eenzijdige economische ontwikkeling. Tijdens de schepping van de Noordoostpolder bleek opnieuw dat een zorgvuldig gepland beleid afgestemd op menselijke behoeften en veranderende tijden alleen een kans van slagen heeft, als het democratisch en flexibel is en niemand bij voorbaat uitsluit.

Smeding selecteerde zijn boeren, God de Urker vissers

Laatste woord

Het is anno 2005 alsof de geschiedenis zich herhaalt. Opnieuw staat de Urker samenleving onder grote druk. Werd toen de kuilvisserij verboden, nu wordt de fuikvisserij aan banden gelegd. Verdween toen de vis in de brakke Zuiderzee, nu drogen de bestanden zowel op IJsselmeer als Noordzee op. Stonden de vissers toen met de rug tegen de muur, de olieprijsen leiden nu tot ontslagen en faillissementen. En terwijl de banken in de jaren veertig klaar stonden om vissers en handelaren aan kredieten te helpen, worden nu leningen aan visbedrijven stopgezet. De bevolking neigt naar optimisme en spreekt over vette en magere jaren die elkaar zoals eb en vloed afwisselen. Maar degenen die het financieel niet langer redden raken verbitterd: 'Als die vette jaren niet snel komen, zullen we ze niet meer meemaken.'

Schoolmeester Cees de Vries maakte zich in 1940 in 'Geschiedenis van het eiland Urk' zorgen over de 'levensverruwing' van de Urker jeugd. Hij concludeert dat het godsdienstige leven van Urk tijdens de inpoldering in een crisis terecht is gekomen. Als hij de recente cijfers over drugs- en alcoholgebruik onder Urker jongeren te lezen zou krijgen, zou hij zijn ogen niet geloven. "We zijn er geen beter mens van geworden", concluderen de geïnterviewden als ze de zoute tijd met de zoete vergelijken.

In Urk moet opnieuw het roer om. Na de inpoldering leidden wanhoop, creativiteit en ondernemerszin tot ongekende bloei van visserij en vishandel. De vraag is of er zoiets als een tweede Wonder van Urk verwacht kan worden. De Urkers vinden dit geen vreemde gedachte. Alles wordt immers bestuurd? En nemen de Urkers geen speciaal plekje in, ook hierboven? De Urkers associëren zichzelf graag met het joodse volk. Zoals God toen de joden uit ballingschap leidde en hen voedde met manna, zo redde God het Urker volk van armoede en ondergang en voedde het met vis.

Smeding selecteerde zijn boeren, God de Urker vissers. Zo hebben zij toch nog het laatste woord.

Nabeschouwing

Van overbevolkt achterkamertje naar een riant appartement. Het duveltje ingeruild voor centrale verwarming. Het wasbord voor een wasmachine. De kerkelijke waterbak voor een kraan met altijd schoon, stromend water. Schrijnende armoede voor onbegrijpelijke welvaart. Talloze buurtwinkeltjes voor Boni en Kruidvat. Wegen in plaats van vaarroutes. Aardappels op vroegere visgronden.

De zoutzoet-generatie maakte het allemaal mee. Als iemand die er niet bij was, vraag je je af hoe een mens het allemaal verwerken kan, zoveel verandering. Hoe draagt men de zoute en zoete wereld met zich mee? Hoe breit men ze aan elkaar?

De geïnterviewden zijn nuchter – ze beschouwen de inpoldering als vooruitgang. Van romantische opvattingen over ‘die gezellige eilandtijd’ moeten ze niet zo veel hebben. “Het was er zo fris niet hoor!” “Wat denk je van al die ziektes?” en: “We hadden het nooit zover geschopt als de weg er niet was gekomen.” Toch klinkt af en toe heimwee door. En verdriet, over wat verloren ging.

Appien woont nu in bejaardentehuis Talma Hof. Het ligt in het nieuwe gedeelte, op een afstand van tien minuten rijden vanaf het oude dorp. Hij zegt dat hij ‘in de polder’ woont. Tijdens een van onze bezoeken hebben we de volgende conversatie:

Denk je er wel eens aan wat deze plek vroeger was?
Jazeker, hier viste ik.

Wat ving je op de plek waar je nu woont?
Toen het nog Zuiderzee was schol en bot. Garnalen had je ook, en haring.

Als je hier viste, kon je dan Urk zien liggen?
Ja, je zag heel Urk. De molen en de vuurtoren waren de merktekens. Je kon Schokland ook zien liggen en Vollenhove, Marken.

Zag je ook robben?
Ja. Op de droogte van de Staart van Urk lagen de robben. Robben heb ik zat gezien in mijn leven.

Op de plek waar Appien vroeger als derdemannetje de bemanning met een petroleumlamp bijlichtte als de netten werden uitgegoid, steekt hij nu in een makkelijke stoel een zwaar shagje op en ziet uit het raam een nieuwe woonwijk, met rechte straten en nette huizen en tuintjes. Af en toe rijdt hij met iemand 'naar Urk'. Hij kent het meeste niet meer terug, behalve de straten in het oude dorp. Toch is hij positief over de veranderingen: "Achteraf is het een zegen voor Urk geweest. Met zeventienduizend inwoners zou er geen plaats zijn geweest. In de winter zat je afgesloten." Wat vond hij de mooiste tijd? "De zoute tijd. Dat was een tijd van veel actie." En de huidige tijd? "Een tijd van verwachting. Als je 91 jaar bent, heb je alleen de verwachting naar Boven toe."

Ook Aaltje en Riemde wonen in Talma Hof. Ze gaan vaak bij elkaar op de koffie. Ook zij zijn positief over de veranderingen. Riemde: "Ik vind dat we erop vooruit gegaan zijn." Aaltje: "Moet je horen, een schoonzuster van me moest met een bottertje weggebracht worden. Zelf heeft ze het er levend afgebracht, maar haar kindje overleefde het niet. Het waren rare tijden." Riemde: "Onze Klaas was 21 toen hij een darmbloeding kreeg. Als we toen een auto of een bus hadden gehad, zou hij het

*Appien (links) en Hinkien
wonen allebei in het
bejaardentehuis. Heimwee
naar vroeger hebben ze
niet, wel verdriet over
datgene wat verloren ging*

er nog levend afgebracht hebben. Nu is hij aan boord gestorven.” De grootste vooruitgang is het stromend water, vinden Aaltje en Riemde: “We hoeven nergens meer om te lopen. Vroeger moest je je rot lopen voor een emmertje water. Nu draai je de kraan open en er is water in overvloed.”

Willempje woonde tot haar 85ste zelfstandig en trok vervolgens in bij een van haar dochters. Ze reist door heel Europa en - als ze de kans krijgt - met het vliegtuig naar verre bestemmingen. Gekleed in Urker dracht fietst ze dagelijks door het dorp. Toch vond ze het op 11-jarige leeftijd niet leuk om haar burgerkleding voor Urker dracht te vervangen: “Ik had altijd mooie jurkjes met kant. Ik vond het verschrikkelijk om in het Urker te moeten. M'n moeder wilde dat - dat was de traditie.” Nu geniet ze volop van de zegeningen van de moderne tijd. Na een leven vol vreugde en verdriet ziet ze dat ‘alles is voorbestemd’. Haar dochter Jantje peinst over wat verloren is gegaan: “Het zijn geen betere tijden geworden. Er kwam meer geld naar het dorp toe. Een mens wil gewoon meer, meer, meer. Maar of we er beter van geworden zijn? Eerst Gods dag ontheilgd. Ik voelde me vroeger beter op zondag als alles dicht was.”

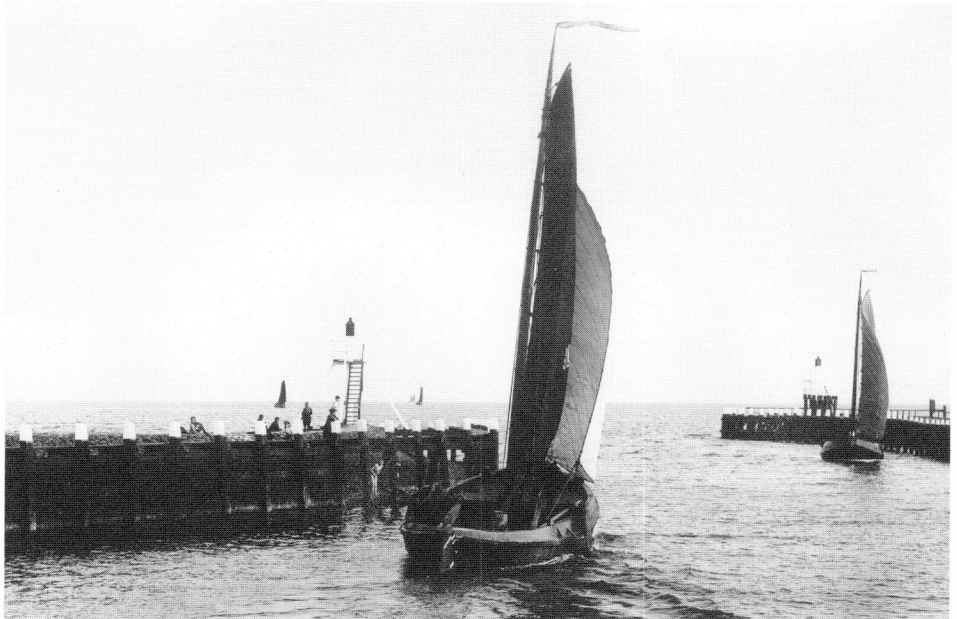
Voor de kindertijd is veranderd. “Wij hadden als kinderen veel meer fantasie. Met niks maakten we een servies. Nu is er zoveel speelgoed en nog vervelen de kinderen zich. De straten staan vol met auto's. En de minste auto is 20.000 euro. De ouders roepen: ‘denk erom, niet in de buurt van m'n auto’. Vroeger was de straat voor de kinderen, nu is de straat voor de auto's.”

De dochters van Jante verschillen van mening over wat beter is: Urk als eiland of Urk aan het vasteland. Klazien en Jannie reizen graag, ook naar het buitenland. Marrie is het liefst op Urk - ‘zolang ik het vuurtorenlicht maar kan zien’. Alle drie verlangen ze wel eens terug naar de eilandtijd. “Je had het erg gezellig met elkaar en was blij met niks. Dat gevoel van saamhorigheid en tevredenheid kom je nu niet meer zoveel tegen.”

Af en toe bekent een van de geïnterviewden zich zorgen te maken over het toenemend materialisme, het drugsgebruik onder jongeren, het gebrek aan onderlinge hulp. Jan woont in Gouda, maar schrijft wekelijks historische stukjes voor Het Urkerland. “Die saamhorigheid van toen, dat bestaat niet meer. Een kraamvrouw die van alle kanten een biefstukje kreeg. De oude mensen die het eten uit hun eigen mond spaarden. Mensen waren altijd wat aan het wegbrengen voor een ander - een pannetje in een boezel. Toen we van het eiland weg konden, verdween de saamhorigheid. De oude mensen zeiden vroeger: een vreemde zal

over je heersen. En dan dachten ze aan de bazen van Zuiderzeewerken. En dat is in zekere zin uitgekomen. Vroeger hadden ze kak aan wetten op Urk; die maakten we zelf. Nu vallen we onder de Nederlandse wet, en de eigen waarden en normen gelden niet meer. De horeca die 's zondags open wil heeft de wet aan haar kant. Het geld heerst. We komen allemaal uit dezelfde stam maar zijn innerlijk verdeeld.”

In een wereld van scooters, mobieltjes en internet is minder tijd om te luisteren. Alle geïnterviewden hebben nauwe banden met hun kinderen, klein- en achterkleinkinderen. Sommigen hebben een bezoekschema opgesteld, omdat het te druk wordt met zoveel kinderen om zich heen. Interesseert de jonge generatie zich nog voor hun verhalen? Soms stuurt een meester of juf de kinderen met een vragenlijst, om 'bebe' of 'bessien' te interviewen over 'vroeger'. Maar doorgaans houden ze zich stil. Het verschil is niet te overbruggen. Aaltje en Riemde bezoeken elkaar elke dag en praten 'over vroeger'. De oudere generatie heeft elkaar nodig om de zoute tijd te doen herleven. En als de herinneringen zijn opgehaald, keert men terug naar de eenentwintigste eeuw. De tijd stroomt verder, iedere dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad en alle tijden zijn in Gods hand.

Bronnen

Hoofdstuk 1

Een eiland verdween, Urk vastgeklonken aan Friesland, De Geïllustreerde Pers, jaargang 14, nr 31, 13 okt 1939

Urk met den Vasten Wal Verbonden, Ons Land, 1939

De Standaard en de Zuiderzee, Zakelijke en geestelijke relaties, De Standaard, 1932

Geen eiland meer, De Oprechte Urker, 7-10-1939

Urk, A. van (red), Daar werd een dijk gelegd, Urk: Stichting Urker Uitgaven, 1989

Hoofdstuk 2

Bossaers, K.W.J.M, Zuiderzeevissers, Zutphen, 1987

Herder, E. den, Brak water, Den Haag 1944

Cleintuar, G.L. Wisselend getij. Geschiedenis van de Zuiderzeevereniging 1886-1949. Zutphen, 1982

De Zuiderzee verdwenen, De Oprechte Urker, jaargang 20, nr 668, 1932

Duin, R.H.A. van, & Kaste, G. de, Het Zuiderzeeproject in zakformaat. Lelystad, 1984

Gravenstein, A., Burgemeester van Urk over de toekomstige inpoldering, De Groene Amsterdammer, bijblad 1918, geciteerd in Pol, A. & Hezel, G. van, 'De Flevolandse Geschiedenis in meer dan 100 verhalen', Amsterdam, 2005

Leeuw, H. de, Crossroads of the Zuiderzee, New York, VS, 1957

Polak, H. Het kleine land en zijn groote schoonheid, Amsterdam, 1940

Reijs, W.W., Nederland zoals het was, zoals het is, Baarn: Bosch en Keuning

Visser, W. Een land wacht op ontginning, in: 125 jaar Algemeen Handelsblad, Amsterdam, 1953

Werkman, G., Het Urkerland valt droog, Overveen, 1942

Zuiderzeevereniging, Weerlegging van de bezwaren van de heer E. den Herder, Industrieel te Harderwijk', Leiden, 1930

Zuiderzeevereniging, Deel 1 De Afsluiting en Droogmaking der Zuiderzee en Deel 2 Weerlegging der Bezwaren, Leiden, 1917

Hoofdstuk 3

Cleintuar, G.L., Wisselend Getij. Geschiedenis van de Zuiderzeevereniging 1886 - 1949. Zutphen, 1982

Geurts, A.J, Urk, De geschiedenis van een eiland, Lelystad, 2005

Slooten, J. van, Van vissers en bestuurders – Een Kamper sigarenfabriek op het Urk van de jaren twintig, Urk, 1990

Urker Courant, 2 juni 1932, 21 sept 1932

Hoofdstuk 4

Bruggeman, nieuw Land, Overzicht van onze landaanwinning, Meppel, 1953

Cense-Pleyzier, M. (red.), Pittoresk Urk, Urk, 1988

Davies, C.C., De ontdekking van Nederland, Amsterdam, 1886

Harting, P., Het eiland Urk, Zijn bodem, voortbrengselen en bewoners, Utrecht, 1853

Havard, H., Verleden en Heden, Een togt langs de kusten van de Zuiderzee, Haarlem, 1874

Pater, B.C. de, Beelden van het Zuidezeegebied 1870-1940; Authentiek, onecht, achtergebleven of Amerikaans?, in: Een verleden voor de toekomst, Cultuur Historisch Jaarboek voor Flevoland, Lelystad, 2001

Rostaeli, Urk, in Urker Volksleven, jaargang 31, nr 2, juni 2004

Schutte, G.J. & Weitkamp, J.B., Marken, De geschiedenis van een eiland, Amsterdam, 1998

Thomas, F, Wijkend Water, Den Haag, 1940

Hoofdstuk 5

Henkens, B., Uit liefde voor het volk, Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit 1918-1948, Amsterdam, 2005

Kaiser, L., Het Bevolkingsonderzoek in het drooggelegde Zuiderzeegebied, in: Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, jaargang 80, Nr 33, 15 aug 1936

Pol, A., Een maakbare samenleving?, Een dodenakker op Schokland en de selectie van kolonisten voor de Zuiderzeepolders, in: De Vriendenkring, jaargang 43, nr.1, Lente 2003.

Meertens, P.J., Urk. Land en volk. Fascimile, Lelystad, 1990

Plomp, C., Urk. Sociografie van een eilandbevolking. Fascimile, Lelystad, 1989

Theunissen, B., 'Ik heb de schedels in mijne koffer geborgen', NRC 1 mei 1995
Veen, H.N. ter, De kolonisatiepolitiek in den Noordoostpolder, 1938
Vooyo, A.C. de, 'Beknopte Sociographie', in: P.J. Meertens en L. Kaiser (eds), Het eiland Urk, Alphen aan den Rijn, 1942
Vries, T. de, Er is maar één Urk, Neerlands Volksleven, jaargang 27, nr. 1 en 2
Wereldkroniek, Nieuw leven op dood water, uit: Wereldkroniek 28 emi 1960, in: Urker Volksleven, jaargang 30, nr 4, sept 2003

Hoofdstuk 6

Bakker, J. Van Urk verbannen?, in: Urker Volksleven, jaargang 30, nr. 2, mei 2003
Dorleijn, P., Van Gaand en Staand Want – De Zeilvisserij Voor en Na de Afsluiting van de Zuiderzee, Bussum, 1981
Korf, T., Zuiderzeesteunwet, Niet gepubliceerd artikel
Post, H. e.a., Brief aan Minister van Waterstaat, 26 juni 1933, Archief Gemeente Urk, nr 688
Wieringa, F., Een cultuur valt droog, Enkhuizen, 1998
Zee zonder Visch, De Oprechte Urker, jaargang 20, nr 672, 27 juli 1932

Hoofdstuk 7

Blauwboer, A., Van zee tot land, Mededelingen inzake de droogmaking, ontginning en Sociaal-Economische Opbouw der IJsselmeerpolders, nr 8
Hermsen, E., Dr Ir S. Smeding, Directeur Landdrost van de Wieringermeer en de Noordoostpolder 1930-1954, Flevoprofiel 1988, Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de IJsselmeerpolders, Zutphen, 1988
Hofstee, E.W. Langs gewonnen velden. Facetten van Smedings werk, Wageningen, 1954
Urk, A. van, Urk is zó mooi..., Urk, 1981
Veen, H.N. ter, De Kolonisatiepolitiek in den Noordoostpolder, 1938
Verkaik J.P. & Royen, van, P.C., 50 Jaar Bestuur in Flevoland, Noordoostpolder en Wieringermeer, Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de IJsselmeerpolders, Zutphen, 1993

Hoofdstuk 8

Baarsen, S., Ook dat was Urk, eigen uitgave (jaartal niet genoemd)

Gort, M. en Oostrom, A. van, Uitverkoren. De kolonisatie van de Noordoostpolder 1940 - 1960. Zwolle, 1987

Groenman, Sj., Rapport betreffende de ontwikkelingsmogelijkheden der gemeente Urk, 1944 (uit Archief Rijksdienst IJsselmeerpolders)

Idem (uit Archief Gemeente Urk)

Kamp, A.F., Zuiderzee-Land, Verleden en Toekomst van de Zuiderzee, Amsterdam, 1937

Roos, T., niet gepubliceerd onderzoek

Roos, T., Vissers moesten boer worden, in: Urk, A. van (Red), Daar werd een dijk gelegd, Urk, 1989

Roos, T., Urker 'landers' werden geen polderboeren, in: Landbouwkundig Tijdschrift, jaargang 101, nr 3, 1989

Thijssen, J. Th., Een halve eeuw Zuiderzeewerken, Groningen, 1972

Vries, K. & Vries, T., Veranderd Land, Urk, 1985

Vries, T. de, Een nieuwe omarming voor Urk, in: De Vriendenkring, jaargang 32, nr 4

Hoofdstuk 9

Bestuur der IJsselmeerpolders, Het Openbaar Lichaam en Urk, 8 april 1949, De Noordoostpolder, 1949

Brief Ministerie van Binnenlandse Zaken aan College van Gedeputeerde Staten van Overijssel, 2 maart 1949, Archief Provincie Overijssel

Gemeente Urk, Brief Urker Gemeenteraad aan de Koningin, 18 oktober 1946, Archief Gemeente Urk

Groenman, Sj. Het karakter van Gekoloniseerde Groepen, in: Mulder, G.J.A. De Noordoostpolder en de verdere inpolderingen in het IJsselmeer, Overdruk uit Handboek der Geografie van Nederland Deel 3, Zwolle, 1952

Hoekstra, K, Is Noordoostpolder de juiste naam?, in: De Vriendenkring, jaargang 36, nr 2, Winter 1997

Hoekstra, K, Een naam!, niet gepubliceerd artikel

Kalsbeek-Wakker, C. van, Jeugdherinneringen van Coba van Kalsbeek-Wakker, in: Urker Volksleven, jaargang 29, nr. 6, december 2002

Koffeman, K., Urks Toekomst, in: De Oprechte Urker, 18 maart 1939

Over ijs en sneeuw en andere zaken..., Uit de Oprechte Urker 1939-1940, Urker Volksleven, jaargang 31, nr 6, kerst 2004

Urk was in Feeststemming, in: Nieuwe Apeldoornsche Courant, 19 februari 1947
Vries, T. de, 'Een nieuwe omarming voor Urk', in: De Vriendenkring, jaargang 32, nr 4, pagina 27-29

Vijftig vrachtauto's Brengen in Colonne Voedsel en Brandstof naar Urk', in: Trouw, 17 februari, 1947

Woensel, J. van, Urk geïsoleerd door sneeuw en ijs, een verslag van een hulpexpeditie in de winter van 1947, in: De Vriendenkring, jaargang 43, nr. 4, winter 2003

Hoofdstuk 10

Bestuur der IJsselmeerpolders, De Ventvergunning, 11 maart 1949, De Noordoostpolder, 1949

Directie Wieringermeer (Noordoostpolder), Kort verslag van een bespreking tussen een aantal vertegenwoordigers van het Urker verenigingsleven en de Directeur-Landdrost van de Noordoostpolder, 3 februari, 1955, Archief Directie Wieringermeer (Noordoostpolder)

Gemeente Urk, Woningtoestanden, Urk, 1957

Geurts, A.J. Urk, De geschiedenis van een eiland, Lelystad, 2005

Mulder, G.J.A. & Groenman, S.J. 'De Noordoostpolder en de verdere inpolderingen in het IJsselmeer', 'Het karakter van gekolonialiseerde groepen', Zwolle, 1955

Terpstra, P., De Noordoostpolder als Gemeente, in: In het Spoor van de Pioniers – 35 jaar Noordoostpolder, Leeuwarden, 1977

Urks Toekomst, De Oprechte Urker, 5 april 1941

Hoofdstuk 11

Gemeente Urk, Gemeentelijke Visafslag Urk 1905-1980, Urk, 1980

Ginkel, B. van, Elk vist op zijn tijd, Zutphen

Kramer, K., Om het Vaste Fundament, Ontstaan en Ontwikkeling van de Christelijk Gereformeerde Kerk Urk – Maranatha, Urk, 2001

Vries, T., Bezetting en Bevrijding, in: Urk in de Oorlogstijd, Urk, 1970

Tot slot

Hoekstra, C, De Noordoostpolder en zijn rand, Amsterdam, 1980

Vries, C. de, Geschiedenis van het eiland Urk, Kampen, 1963

Algemeen

Gedrukte bronnen en literatuur

Cleintuar, G.L. Wisselend Getij. Geschiedenis van de Zuiderzeevereniging 1886 - 1949. Zutphen, 1982

Kuyper, W., Omzwervingen langs de oude Zuiderzee. Utrecht, 1986

Gemeente Noordoostpolder, In het spoor van de pioniers, Vijfendertig jaar Noordoostpolder, Leeuwarden, 1977

Geurts, A.J., Urk, De geschiedenis van een eiland, Lelystad, 2005

Most, W.H.J. van der, Bibliografie Zuiderzee/IJsselmeergebied 1923 t/m 1985, Lelystad, 1993

Urk, A. van, Daar werd een dijk gelegd, Urk, 1989

De Oprechte Urker, diverse jaargangen

Het Urkerland, diverse jaargangen

Het Urker Volksleven, diverse jaargangen

Websites

www.nederlandleeftmetwater.nl

www.flevolandbovenwater.nl

Archivalia en documentatie

Archief GBU/Het Urkerland

Archief Gemeente Urk

Archief Gemeente Noordoostpolder

Archief Rijksdienst Wieringermeer (Noordoostpolder)/Rijksdienst IJsselmeerpolders

Archief Rijkswaterstaat

Archief Openbaar Lichaam (Poldercommissie)

Historisch Centrum Overijssel

Museum Het Oude Raadhuis

*"God schiep de wereld, maar de Hollanders schiepen hun eigen land."
Het Zuiderzeeproject bracht Nederland internationale faam en wordt
algemeen als een groot succes beschouwd. De inpolderaars geloofden
in een project waaraan 'geen smet mocht kleven' en in een model-
poldersamenleving die volgens 'moderne inzichten' was samengesteld.*

*Urk werd in 1939 eiland af en onderdeel van 'het project'. Een groter
contrast kan men zich nauwelijks voorstellen: een geïsoleerd, verarmd
eiland waarop door natuurlijke selectie slechts de sterksten overbleven.
Een bevolking met een gelovige, sobere en gemoedelijke levensstijl,
sterk betrokken met elkaar, het eiland, de zee.*

*Hoewel een aantal Urkers bij de inpoldering als baggeraars aan de slag
kon, werd er bij de inrichting van de polder geen rekening gehouden met
de noden van het voormalige eiland. Urk werd beschouwd als een
'probleem' en bewust gemarginaliseerd. Plannen lagen klaar om de
helft van de bevolking naar elders te laten verhuizen, en het oude dorp
af te breken.*

*In ZoutZoet vertellen ooggetuigen over de veelbewogen overgang van de
zoute naar de zoete tijd. Zij vertellen de andere, zo goed als onbekende
kant van het inpolderingsverhaal. Nog niet eerder gepubliceerd
archiefmateriaal vormt de basis van het onderzoek.*

*Lucia de Vries (1964) vestigde zich in 1991 na
een korte carrière in Nederland als journalist
in Azië. In Nederland is ze betrokken bij
historische en journalistieke projecten.*

*Juriaan Brouwer (1962) werkt op het gebied
van culturele projecten. In 1992 was hij één
van de oprichters van de Stichting Culturele
Activiteiten in Urk.*